

Лев Т. Орлигора

ГЕРОИ
нашего
ЧАСУ

Лев Т. Орлигора

Г Е Р О Ї
нашого
Ч А С У

Новели

На здобтий спасіння
з м. м. т.к. А. Біжегіно
1959 р. ¹⁹⁵⁹ ^{КАНАДА} М. та С. Сириновиць
Іноземного зал. 24-7-1965-

**Обкладинка
ВАСИЛЯ НІНЬОВСЬКОГО**

LEV T. ORLYHORA

“HEROES OF OUR TIME”

Novelles in Ukrainian Language

Всі права застережені. Тираж: 3000

Alpha Studio

*Батькові Рідному—
замученому в катакомбах
московської імперії—
присвячую,*

Автор.

ЛЕВ ТЕРЕНТІЙОВИЧ ОРЛІГОРА

Лавреат Першої Нагороди Літературного
Конкурсу, США.

“Мене ви можете нелюбити, але ви не
маєте права нелюбити ідеї, за які я
готовий при потребі віддати своє і
ваше життя. Воля моого народу стала
законом моого життя і духом моєї ві-
ри”.

—Лев Т. Орлигора.

“Коли в твоїй Батьківщині панує зухвалий чужинець, і ти на це див-
вишся байдуже—значить ти аморальний, і жодна релігія, етика, філь-
софія, сила, правда тебе не врятують. Коли ж ти знайдеш релігію або
фільсофію, що твое байдужжя оправдує—значить ти став зрадником
народу свого”—

так характеризував свій світогляд письменник Лев Терентійович
Орлигора на літературному вечорі, присвяченому його творчості. Пал-
ким словом, зігрітим святою любов'ю до Батьківщини, постійною і не-
вгамованою боротьбою проти її ворога (московського імперіалізму) Лев
Т. Орлигора здобув широку популярність, придбав у всіх верстах укра-
їнського суспільства багато приятелів і щирих друзів: і перш за все це
травожить ворогів української визвольної справи.

Комунистичний журнал “Жовтень”, орган Спілки Письменників України, липень, 1958 рік, по-злодійському нападає на представників української політичної думки, і серед перших у першу чергу атакує письменника і громадсько-політичного діяча Лева Терентійовича Орлигору, згадуючи його промови виголошенні в Європі і Америці, і називаючи його “псевдо-народним трибуном, горлатим індивідуумом воюючого націоналізму”.

Багато громадсько-політичних діячів уважають Лева Т. Орлигору видатним оратором-трибуном української сучасності. Після його двохгодинного виступу в міністерстві юстиції перед французьким трибуналом (Париж, процес В. Кравченка) про-комуністичний літературно-мистецький тижневик “Les Lettres Françaises” називав його “красномовним дияволом брехні, що чарує людей”. Цю “репліку” опісля повторив часопис “Юманіте” (орган Комуністичної Партиї Франції).

Про діяльність письменника появлялися прихильні і неприхильні статті в "Нью Йорк Геральд Трибуні", "Таймсі", "Фігаро", "Правді", та інших пресових органах.

Коли сучасні літературно-філософські течії дискутують над вічними проблемами щастя, правди, мудrosti, релігії, Лев Т. Орлигора їм відповідає словами свого героя Ярополка Буревія (роман "Орден Синів Дніпра"):

"Щасливою людиною може бути тільки вільна людина—вільна від чужих правд, вільна від страху, вільна від заздрості, вільна від жаги збагачення; мудрість вільної людини незалежна від мудрості інших людей. Віра вільної людини неимпортована, непозичена, неприйнята—віра вільної людини робить її вільною. Кожний, хто хоче бути вільною людиною, мусить черпати для себе силу тільки і тільки з вічно-свіжих праджерел духа і мудrosti свого і тільки свого народу!"

Роман "Орден Синів Дніпра" готовий до друку.

Історичний роман "Йосип Сталін" (приватне життя сучасного Суллі), написаний на основі оповідань сина Сталіна—Якова Джугашвілі, з яким автор був знайомий, в недалекому майбутньому вийде в одному з визначних американських видавництв в англійській мові.

"Герой нашого часу"—це в основному люди нашого народу. І болі, і погляди, радості, поразки і успіхи глибоко пережиті чутливо душою і спостережливим розумом автора і стають світом його життя. Майбутні покоління знайомитимуться з людьми нашого часу, читаючи кращі твори сучасних письменників, між якими одне з чільних місць займають твори Лева Т. Орлигори.

Шість томів (по 250 сторінок) треба було б видати, щоб в основному запрепрезентувати перед читачами досьогоднішній творчий дорібок Л. Т. Орлигори. Можемо направду тішитися, що ні щоденна праця на хліб насущний, ні поневіряння по чужинах, ні тенденційне ставлення окремих критиків не приборкали його невисинущого генія творчості.

Ми віримо, що кращі критики, які дорожать розвитком української мистецької прози, з почуттям широї уваги поставляться до "Героя нашого часу", давши авторові поради, вказавши на його недоліки і успіхи.

В. Б.

ОЛЯ. Ви, мабуть, часто бачили її на Володимирівській гірці. Вона любила там сидіти у передвечірніх годинах. Очі—блакить. Уста —квіткою. Хвилясті каштанові коси спадали на молоді високі груди. Вишива на сорочку робила її ще привабливішою. Чужинець глянувши, міг би подумати: які чудові діти живуть на берегах ріки, по якій колись ішов шлях “з варяг у греки”...

В жіночій красі я не особливо розуміюсь. Але Оля, мабуть, справді, була чаруючою, бо не було такого чоловіка, який не звернув би увагу на неї, коли вона вранці по вулиці “Короленка” з книжками поспішала до університету.

Старий ректор, розмовляючи з професорами, висловився, що Оля має щось у собі “не від світу цього”: студенти перебувають під впливом її виняткової краси. Оля не тільки гарна, а й розумна. Рідко коли краса живе в парі з розумом.

Оліна тітка, Марія, вже сива. Її добрі глибокі очі говорять про багату душу. Тітка продовжує:

—І бережи Олю цю фотознятку. Вона тобі нагадає...

Оля глянула: мама, тато і вона—п'ятилітня дитина з бантиком у русявих кучерях. Тато тримає її на руках, як щось найдорожче в світі...

—Ще в революцію, — сумно поворушила устами тітка,—до вас прийшли три червоногвардійці. “Де він?”—питали. Мати не сказала, що батько ховається

в льоху. Її багнетом закололи. Батька твого знайшли. Мабуть, розстріляли десь над прівою... А може живий. Один Дніпро все знає. Тебе хтось відвів до будинку сиріт. Я згодом знайшла, забрала. Виросла ти біля мене, як квітка біля вікна. Маєш і прізвище мое... Називаю рідною.

Тітка Марія витерла сльозу, згадавши в день свого народження жахливу смерть подруги дитячих років.

Оля довго розглядала фотознятку, що була розміром сірникової коробки, поцілувала. Обережно покладає в бокову кишеню, коло серця...

Хтось постукав боязко, обережно.

—Можна!

Відчинились двері. Оля:

—Будь ласка. Щось сталося?

Студент похиливши голову, в руках м'яв 'овечу шапку:

—Дві години тому нашого поета і вашого Петра... Знайшли в нього рукописи антисовєтські. І Ваші листи. Він їх ховав за портретом. Хтось про все знав...

Щоб не показати сліз, що появилися на очах, Оля глянула в темне вікно: три людські тіні сунулись по широкому тротуарі. Впали на ріг сусіднього будинку. Тіні довгі, зловісні...

Студент співчутливо вклонився і вийшов. Запанувала підозрілатиша.

—Открой!—почувся голос за дверима.

—Ви Ольга Титаренко?!

—Я,—відповіла Оля, глянувши на людей з червоними зірками.

* * *

...Темний мокрий льох. Мале віконце—великі ґрати. Ранок. Оля притуливші щоки до холодного муру, жадібно п'є блакить невинними очима, задумана. Її найкращий друг, до якого писала вночі листи... Її радість, її надія і любов—вже не живе... Оля вчора сортувала одяг постріляних. Пізнала закривальну сорочку. Притиснула до серця, як щось рідне, найдорожче...

—Ольга Титаренко, виході!

Оля пішла до слідчого в супроводі конвою.

На стіні Сталін. Навощена підлога. Світлий кабінет.

—Г'єте? Курите? Хе-хе, пора навчитись, красуне. В листах до коханого писали, що закохані в пісні Дніпра, які віщують волю батьківщині. Хе, хто б міг подумати, що в ніжному серці скільки неніжної ненависті до нас.

Слідчий курив “Арктику”. На устах лежала лінива усмішка—холодна гадюка.

Вже два місяці Оля на допитах. Її лице покрилось блідістю. Така блідість властива святым.

—Є людина,—слідчий задумано роздавив недогарок,—що зовсім не цікавиться вашими патріотичними почуттями, біографією... Вона хоче вам допомогти. Бажаєте її бачити?

—Я в ямі, і коли побачу людину, що готова подати мені руку, я буду їй вдячна,—відповіла Оля.

Слідчий вийшов і повернувся з якимсь імпозантним чоловіком. Старий красунь має сиві скроні. Видно важлива персона, бо слідчий розмовляючи з ним, “згинається в три погибелі”.

—Дівчино,—озвався імпозантний чоловік і паль-

цем наказав слідчому вийти.—Я з вікна дивився на вашу працю. Ви на подвір'ї сортували одяг, і якусь сорочку цілували, і я...

Оля підвела очі—божественна блакить. Уста—дитяча невинність, ніжна покора, енергія.

—Я маю великі можливості. Можу легко здійснити кращі ваші бажання. Подібні почуття відвідують мене рідко. Спішіть їх використати.

Оля:

—Коли я була маленька, я мала одне бажання—побачити тата. Тепер я доросла, і хочу лишитись житвою, щоб довше зберегти пам'ять про нього.

—Свята романтика! Як дорого ви готові заплатити за життя?

Уста Олі:

—Найдорожче.

Імпозантний чоловік налив вина:

—Прошу випити. Відмовляєтесь?! Відмовляєтесь з людиною, що простягає вам руку порятунку?

Оля тримливими руками піднесла бокал. Випила —горіло серце. Вона швидко сп'яніла, бо була винажена: два дні нічого не їла.

Павза.

Оля вирвалась із обіймів. Вона цілує йому руки. Коли сльози бризнули з її очей, вона впала на коліна. Вона тихо вимовляла ім'я свого коханого... Вона цілує близкучі чуботи людини з сивими скронями, і:

—Ні, не можу... Не можу. О... Де ти, тато? Глянь, глянь на свою дочку! Ні, я вибираю смерть... Я.

* * *

Людина з сивими скронями погасила лямпу. Місяць глянув у вікно: у кабінеті начальника особливо таємного відділу червоною скатертиною покритий стіл. Оля лежала на канапі. В її відкритих очах— слізи і байдужість. Начальник поправляв пояс на гімнастерці. Він сам до себе усміхнувся—це була усмішка властива егоїстам, і людям, що спокійно п'ють вино, дивлячись на стікаючих кров'ю... Він натиснув чорний гудзик на столі. Відчинились двері. Конвойр відвів Олю в льох. Вона не плакала. Вона сіла біля загратованого віконця і дивилась на небо, що віщувало людям світанок. Перед її очима стояли —мати і батько. Вона склада перед собою долоні. Вона молилася... Кликала рідних... Мабуть, вже так всюди є, що сироти більше люблять батьків, ніж ті діти, що не відчували сирітського горя...

Одного разу Оля, пізнавши по поведінці конвойра, що він хоче її вести до людини з сивими скронями, відмовилася. Впала на долівку і залилась глибоким гістеричним риданням...

Розгніваний начальник наказав Ольгу Титаренко послати “на луну” *). Коли з мертвого тіла дівчини здіймали одяг, з бокової кишені випав фотозняток, що був непомічений під час арешту, і тому не відбаний. На звороті було рукою Олі написано: “Мамо, ти спи спокійно. А я все життя шукатиму тата, і, знайшовши, буду щасливою”.

Місяць, як і два тижні тому, дивився у вікно. Начальник особливо—таємного відділу, переглядав папери. В його очах втома, нервовість. Він щось ду-

*) Жаргон—розстріляти.

мав... Може згадував революцію, перехід на сторону комуністів... Витер піт із чола.

Відчинились двері. Зв'язковий привітався, і поклавши на стіл фотозніток, сказав:

—Знову група студентів стоїть за мурами. Це знайдено в кишенні розстріляної студентки.

Людина з сивими скронями позіхає. Людина сама до себе усміхнулась: це була усмішка властива єгоїстам і людям, що спокійно п'ють вино, дивлячись на стікаючих кров'ю... Начальник, зробивши розпис на якомусь папері, лініво простягнув руку, взяв фотозніток. І... ошаліло підскочив з крісла. Очима повними жаху, він палив зв'язкового, який перелякавшись, хотів тікати. Не встиг—постріл, і він упав. Начальник переступив закривавлений труп. Підвів пістолет, але рука опустилася... Він впав мертвий, міцно стиснувши в руці фотозніток, на якому пізнав себе.

Новий Ульм, Дунай, 1949.

СЛІПЕЦЬ

— Я просив, щоб ви-
кололи одне
око, а вони... — сльо-
зи лилися з очей сліп-
ця гіркі, тривожні, рясні. Він брав кобзу. Він водив
пальцями легко. Пісня лилася, як сум довга, як туга
незнана...

Я оглянувся. Нікого не було. Сказав:

— Діду, прийди на Фундукліївську, будинок 34.

Дід не перервав пісні. Тільки до моїх слів настороп-
жив вуха...

О сьомій вечора я нетерпеливо чекав сліпця. Я
сам не знаю, чому це роблю... Та коли я довго вдив-
лявся в його нервові уста, сиву бороду, ятріючі очі,
мені робилося на душі тривожно...

Сліпця і поводатаря я завів через чорний хід до
свого мешкання.

— Темна моя кімната. Сонця ніколи не буває,—
ніби вибачаючись, сказав я.

Сліпець, сідаючи на канапу, тримливими руками
підбирав рвану свитину. Здавалося, боявся, щоб во-
на не розсипалася на його сухому тілі. Сліпець під-
вів чоло:

— Ви про сонце? — на його лиці з'явилось огірчен-
ня. — Я любив зустрічати сонце, слухати жайворонко-
вий спів. Я любив степ. І за це...

Поводатар сіпнув сліпця за рукав. Я зрозумів: він
таким способом повідомляє, щоб був обережний в
розвомі. Бо в кімнаті...

— Все пройшло. Не має потреб боятися! — після

цих моїх слів сліпець насторожився. Брови збіглися. Він... пізнав. Він пізнав грізний голос слідчого НКВД. Та свій переляк сховав.

Я попросив поводатаря піти купити хліба. Він взяв гроші і вийшов.

—Діду, я слідчий НКВД. Я мав вашу справу, тіштесь.

—Ви вибили мені зуби,—тихо, але не боязко відповів мені дід.

—Так, вам треба було віддати зуби, щоб врятувати життя. Ваша біографія, ваші зізнання, ваші бунтівливі пісні забороняють вам ходити по землі радянській. Ви в революцію стояли під синьожовтим прапором. Ви потрапили в полон. І за те, що боролися до останнього набою, солдати Муравйова вам викололи очі...

—Я просив, щоб викололи одне, а вони... Вони відповіли: ні, обое, щоб не бачив рідного степу.” А я чую... Чую його вічний гомін. Чую стогін синів. Чую ридання дітей над вмерлими з голоду матерями...

—Досить! Я все знаю. Я знаю, що ви втілення чорної реакції. Заспівайте. Ну, співай проклятий діду. —Нервово я сам собі прикусив пальця, здер зубами шкіру—робив все підсвідомо.—Бо інакше я тебе приколю!

Сліпець спокійно підняв кобзу. Голос вирвався з найболючіших ран душі. Голос непокірний і впевнений... А слози з очей, як кров з ран, лилися по щоках... Горіли на струнах кобзи...

Я витер слезу. Мені стало по-чортячому огидно. Якась петля так давила горло, що тяжко було дихати.

ти. Мені хотілося цього сліпця вбити. Ні, не його, ту пісню, що рвала мою душу.

Сліпець співав:

“Я сьогодні щось дуже сумую,
Про козацьку долю згадав...
І про славу свою не забуду,
Що колись я, як сокіл літав...!”

Сліпець скінчив пісню. Але сльози ще рясніш потились. Він їх не стримував. А коли я сказав, що незручно старій людині плакати, він відповів:

—Сльози—кров душі. Цю кров спинити не легко. Тяжка пісня.

—Чому?—запитав я.

—Я любив її співати внукові Миколі. Та тепер про його долю нічого не знаю... Кажуть, був у Муравйова.

—Що сталося з його батьками?—питаю.

—Розстріляні.

—І Микола їх не врятував?

—Він був на фронтах. Думаю, що не знов про долю батьків... Ви ж слідчий. Я вам все розповідав. Навіщо повторяти? З цього нещасного роду я залишився один.

—Не цікавтесь внуком Миколою,—продовжував сліпець.—Я не вірю, щоб він десь жив. А коли б і знов я, де він є, скоріше б ви побачили мене між закованими, чим би я хоч одним словом зрадив його. Мила була дитина. А як він любив цю дідову кобзу...

Поводатар приніс хліба. Я передав сліпцеві. Сказав:

—Пам'ятай, діду, де ти був. Поводатар, вийди з

хати. Я хочу два слова сліпому кобзареві.

Поводатар зачинив двері з тієї сторони. Я:

—Діду Остапе, через тиждень прошу вас... там на Сінному базарі, там я щодня непомітно до вас підходив, заспіваете пісню про слідчого НКВД. Про Миколу, що вибив вам зуби...

—Голубчику, Миколко, моя ти свята дитино. Догадувався я... Я чув, що ти вдарив мене не по-енка-ведівському. Але мої гнилі зуби самі висипались...

Я стояв на колінах перед рідним дідом. А він жадібно обмачував пальцями моє обличчя: пальці тремтіли від радості і хвилювання. Пестив щоки, як мати дитині. Пестив ніжніше, як тоді, коли я був дитиною і він грав мені на кобзі. Цілував мені руки, мочив слізми своїми, ніби намагався змити кров з них... Говорив:

—Дитино моя, я б життя віддав, щоб тільки мати очі. Щоб тільки побачити тебе, та й померти... Тепер мені стало ясно, чому я сліпець.

—Ні, діду, був наказ—переконливих стріляти на місці. І я мусів вас... Та з любови, я наказав виколоти очі вам. Багато років пройшло, як минула революція. Я часто чув уночі ваш болючий стогін... О, як ви терпіли! Коли ви просили пити, тамбовські мужуки вам у виколені очі насипали соли... Діду, я все сказав. Тепер мое життя залежить від вас. Помстіться, щоб я не був винний перед вами. Щоб я запокоїв мою прокляту душу. О, діду, діду, скільки підлоти в моєму сірці... скільки крові на моїх руках... Я робив злочини, і злочини заплутали мене, роз'їдають душу... І повороту не має... Я ночами не можу спати. Якась невидима петля давить серце.

Розв'язка одна—куля в лоб. Ні, цього мало. Цим не повернеш життя тим, в яких я відібрав. Молились, благали, просили дозволу перед розстрілом попрощатися з жінками, дітьми. Не дозволив...

—Миколко, марно ніщо, ніщо не проходить. Злочини небаченими шляхами повертаються до злочинця. І почнеться страшна кара. Я раджу тобі жити, щоб ще хоч одного такого нещасного, як я, діда врятувати, вибивши йому гнилі зуби. Не вбивай себе, бо цим ти ще більше скривдиш свої жертви. Бо це смерть інверених і боягузів. Живи, щоб страждати, бо тільки стражданнями ти облегчиш муки замучених.

—Не можу діду, в душі порожнеча. Серце болить... Хочеться вмерти. Я не хочу. Я хочу бути таким, як і всі робітники НКВД. Я боюся бути людиною, щоб в добрих людей не витворилася думка, про доброту НКВД. Це був би жахливий обман!...

—Миколко, ти маєш очі, але не бачиш того, що бачу я, сліпець. Мені невимовно жаль тебе. Я сумував тільки долею свого народу. А тепер і долею внука...

Я віддав всі гроші, що мав дідові. Він повернув їх. Сказав, щоб я роздав сиротам, батьки яких були розстріляні... Він поцілавав мене. І поводатар повів його вулицею.

Я стояв на ганку. Я бачив сиву, як голуб, голову. Старечу ходу, кобзу через плече. І неслися сумні, насичені сльозами і любов'ю до мене слова пісні дідоїві...

Я зайшов у кімнату. Став перед дзеркалом. Дов-

го дивився на себе. Потім, щоб не бачити себе, я розбив дзеркало...

* * *

В кінці цього оповідання, знайденого в архівах НКВД, був напис: "Микола Многогрішний, слідчий НКВД, заслужений воїн пролетарської революції внес-
стяմі божевілля вибіг на подвір'я тюрми, і сказавши до політв'язнів, що стояли в колонах призначених на Сибір: "Брати, тіштесь, ваші кати стріляються", —
пустив собі кулю в лоб."

Мюнхен, 1952.

—**М**АРІЄ, поховаєш
у садку. Під
старою вишнею. Або
...не трудись. Вки-
неш у висохлий колодязь. І... ще щось хотів ска-
зати, забув... Не можу думок зібрати. Чую, стає
серце, терпне. І на могилі волошки посієш. Шматок
хліба під хрестом покладите. На тому світі, щоб не
страждав з голоду. (Остап терпеливо перекосив
пухлі уста). Хоч би окраєць... Маріє, чи є вже лист-
ки на деревах? Хай тобі Бог допоможе котрусь дитину
врятувати. Всіх тяжко. Ох, тяжко... (Пово-
рушив рукою). Прощайте... Коля, Галинко, Лука-
шик. Проща-а-а-...

Марія, як підкошена, на коліна впала. Притулила
чоловікову руку до своїх пересохлих уст:

—До побачення, Остапе... Ти був добрий для ме-
не.

І більше нічого не сказала. Обхопила голову мертвого.
Прощаально, якось тупо дивилась на шкляні
його очі. Грудьми схлипувала. Над ним чайкою
припадала. Галинка пальчик на уста, розгублено:

—Татусь вже не живий?... Матусе, його забрав
Бог, еге? Тато житиме на небі?

Марія хвартушину до очей. Вийшла з хати. В
коморі взяла лопату. В розpacі схилилась на дер-
жак. Ідала сльозам волю:

—Що ж... Що ж я без тебе робитиму? На кого
ж ти мене покинув? Хто ж приголубить сиріт?

...На м'якому черноземі під вишнею, де колись

ГОЛОДНІ

любила з Остапом в холодку сидіти, витерала піт з чола. Копала яму. Без домовини... Ніби злодій, взяла під руки мертвого чоловіка; ноги потягнулись по долівці. Виволікла з хати. На порозі похитнулась, впала... Сиділа, нервово хапала в груди повітря—тяжко дихала...

Хovalа, слізьми поливаючи...

—Лукашику, а ти що робиш?—до хати повертаючись з лопатою, запитала мати. Семирічний синок пальцями вигрібав кукурудзу з землі... Тиждень тому як посіяли.

Мати виломила прутик. Хоч зовсім не мала сил, безжалісно намагалась бити Лукашика:

—Ти вже мабуть не одну зернину з'їв?! В роті скільки сховав, признавайся! Покажи, покажи!... (Лукашик розкрив рота). Боже, аж дві кукурудзини. Добре, що спіймала. А я думаю, чого так рідко походила?

Лукашик—очі в землю: винуватий, бачите. Мовчить. Потім:

—Хоч ти й мама, а бачу... Бачу, хочеш і мене, як тата... закопати під вишнею. Я ж не винний, не винний, що дуже їсти хочеться... Б'єшся, бий—бий, терпітиму... Виросту, буду всі зернята із землі вигрібати. Буду, і тоді ти боятимешся мене бити, от що!...

В Лукашика лице набрякло. Жовте, як віск. Передчасно лице в Лукашика постаріло. На шиї волосся наїжилось. Аж страшно дивитися на дитину, що виглядає, як дідусь. Очі розумні, допитливі, вологі. Була й Марія пухла, але коли з'явився щавель, опух, слава Богу, зник. Вій в неї довгі, під ними очі—небесна синь.

Перед Паскою зайшов до вдовинної хати голова колгоспу товариш Волков. Сів на покутті, і:

—Я, так сказати, незабобонний. А все ж, Паска є Паска. Чи не так, Маріє? Га? Треба б тобі щось виписати. Ні, зерна не можу. Дам: кілограм пшона і мисок дві картоплі.

Діти раділи, чуючи добре слова доброго дядька. Найстарший Лукашик:

—Мамо, дядько добрий. Ми їстимемо з лушпинням картопельку. З пшона кулешику звариш?

Лукашик з дитячою довірливістю дивився в очі дядька. Що сталося з дитиною, навіть мати не може пояснити. Лукашик рукою гладив руку дядькову. Потім нахилився, поцілував її: від дитини все можна сподіватися. Волков, ніби рідний батько, ніжно погладив дитячу голову. Усміхаючись:

—Ідіть діти на подвір'я. На сонечко ідіть!

В словах дядька—теплота. Діти з веселим настроєм вийшли з хати.

Марія:

—Дякую, Іване, що не забули. Справді, це буде велика допомога. А чи комірник дастъ, коли йому покажу записку?

—Я, голова колгоспу, написав, значить, дастъ. Бачу горе твоє, мушу допомогти. Ти маєш обіди в колгоспі. Гм, поправилась вже. Навіть щоки заокруглилися. Залицялись можна...

Волков підійшов до Марії. Вдова поклала на стіл записку, розправивши кінчик: так розправляють гроши грошолюби. Дужими руками він обняв її тонкий, як коноплина, стан. Марія:

—Іване, що з вами? Залиште мене.

Ледь вирвалась з обіймів. Стоїть розхвилювана.
На блідих щоках спалахнули рум'янці. Волков:

—Ах, та-а-к... Навіть поцілувати не можна. Я, так
сказать, з любови до сиріт, а ти! М-гу.

—Геть, негіднику! З “любо-ови до сиріт”. Як вам
несоромно? Маєте жінку, дочок. Гетьте, бо їй-Бо
вашій Марині скажу, я така!

Марія перевела очі на макогін, що стояв у кочер-
гах. Волков боком висунувся з хати. На прощання
—погляд ненависті. Марія долонями закрила лице.
Заплакала голосно, аж на вулиці діти почули. Гірко
їй було, дуже гірко на серці. Сльози лилися, як мі-
сяць тому, коли в коморі лопату брала. Діти прий-
шли:

—Мамо, чого ж картопельки не несеш? Дядя доб-
рий. Сказав, що він любить дітей. Он він пішов.

Коля перебив Лукашика:

—Під тином дядя вирвав листок щавлю, Галинці
дав...

Марія перевела очі на стіл: Волков, виходячи, не-
помітно забрав записку.

Вечором ще сумніше стало в хаті. Місяць цідив
крізь поруділі шибки холодне, як чоло мерця, про-
міння. Над дітьми схилилась Марія. Задумана, не
спиться... Перед світанком сполоскала дійничку.
Крадучись, ішла по під коморами. Вона була така
тонка, що без перешкод пролізла крізь діру, що була
колись зроблена в стіні для собаки. В хліві спокійна
корова ремигала сіно. Трохи здивовано глянула на
незнайому господиню, що чомусь боязко торкнулась
пальцями до теплих дійок.

Оглядаючись, Марія поверталась до хати. Хварту-

шиною прикривала дійничку. Поставила молоко на лаву. Глянула на сплячі лиця дітей. І сама до себе всміхнулася. На дверях повісила колодку: пішла аж на тік по солому.

Біля хати Марія зустрілась з Волковим. Глянула на його сердите лицє: випустила солому з рук. Він:

—Ти, Маріє, була в моєму хліву. Віддай, чуєш? Бо поламаю двері!

Мати підбігла до вікна; стукає у шибки, гукає:

—Лукашику, розбуди Колю! Пийте молочко. Там у дійничці. Скоріше, скоріше, діти мої! Бо дядько забрати хоче. Пий-же, Галинко!

Шибки посипались. Волков вирвав раму. Виніс з хати молоко. Відкинув від себе Марію, швидко зник за хатою, розгортуючи густе галуззя бузини.

Марія в'ялими руками зняла колодку. · Зайшла в хату. Сльози круглим горохом котились по Галинчиному лиці. Збирались на верхній губі: вона язиком підібрала сльозину, скривдженено:

—Лукашик і Коля пили, а я... I не покуштувала.

Коля, створивши на лиці серйозний вираз:

—Мама қазала, пийте дітки, сьогодні Паска. Пий-ийте! Треба було пити так, як ми: пальчик у молоко, а потім пальчик у рот. А ти очі кулачком протирала. А бага-а-то молока було!...

—Повна цеберка!—поважно сказав Лукашик. Марія до Галинки:

—Не плач, зараз ми всі підемо в долину. Щавлю нарвемо. Зеленого борщiku зваремо. І я розповім казку про Паску.

—Що це таке Паска?—зацікавилася Галинка.

—Такий смачний хліб. Лежить він на столі. І діт-
ки їдять скільки їм хочеться.

—Оце і вся казка, мамо? А чи є люди, що живуть,
як у казці?—знову Галинка.

Марія відповіла, що це існує тільки в казці. Тому
треба істи щавель і не думати про казкові розкоші...

Діти, щоб не думати засинали...

—Мамо, чому так голосно співають пташки за вік-
ном?—прокинулась Галинка.

—Спи, дитино, Бог з тобою, не жахайся. (Поці-
лувала). Співають вони, щоб не було сумно лежати
нашому татові в садку.

Ніч...

Мюнхен, 10. 3. 1952.

ЩОБ відчути боже-
ственну красу
провесни в Україні,
треба її побачити.

Треба почути срібний дзюркіт струмків, що вибігають з-під снігу і котяться з нагорбків у ярки. Треба почути клекіт пташиних базарів, курликання качок, що шнурками повертаються з теплих країв, на зігрітих стріях невгамовне цвірінськання горобців, галас гайвороння, що звиває гнізда на вербах біля тихих ставків...

В балках на снігу хитаються перші чарочки ніжних, як очі дитини, пролісків. По деревах ходить брунькоцвіт. На очах людей одягають зелені шати соромливі і гнуцькі, як дівочий стан, берези. Вибілює їх тіло цнотливий степовий вітерець. Пухнаті, легкі, як стиглі голови бавовни, хмарки пливуть по святій блакиті небес. А за ними отарами без пастухів біжать по степових просторах лініїві сірі тіні...

Сонце зачароване тріумфом життя, ллє золото на закурені селянські шибки, оздоблює перлами сині хустини води.

Кожна істота, кожна рослина співає гимн вічності! Симфонія оживаючої природи в Україні неповторна казковим багатством натхнень!

Весна на селі... Попід хатами котиться підвода з людьми померлими. Рука якоїсь дитини заплуталась між спицями, голова посивілої жінки повисла з польдрабка, б'ється об колесо; великі мертві очі молодої дівчини сині, як небо.

МАТИ

—Кра-а-а... Кра-а-а..., —кружляє чорне гайвороння. Сідає на круті спини сухоребрих биків, що витягнувши ший і втопивши очі в землю, тягнуть підводу. Похиливши голови, йдуть селяни. На плечах вила, лопати. Їх лиця пухлі. Руки в ранах. Найвищий ростом одноокий коваль Гарасько:

—Г-е-е-е-й, жто в хатах живи-и-и-й, озовися!...
М-е-е-ертих збира-е-мо!...

Рипнули сінешні двері. Увійшла бабуся Марина, і до дочки:

—Ти ще жива, Оксано? Боже, яка гарна весна! Аж на душі весело. Бережи своїх діток. В Марійки хтось дитину вкрав. В Гаврила в печі знайшли варену людську руку. Сидить він під хатою, голкою колить пухлі ноги, тече зі шкіри вода. Очима страшними на світ дивиться. Тільки й того що ще живий, а вже не має в ньому нічого людського. А Лукаш де?...

—В другій хаті на соломі лежить. Вже не може підвистися. Крім присоленої води нічого не можу йому дати,—відповіла Оксана, ножем обстругуючи бруньки.

На вулиці почулись вигуки. Бабуся Марина вийшла з хати. На підводі—гора трупів, на яких сидить голова колгоспу товариш Давид Макогін. Він побачивши Марину:

—Бабо, Лукаш ще живий?

—Живий, слава Богу...

—Я не про це пити. За кожний труп платимо три кілограми картоплі.

З сусідньої хати з розбитого вікна показалась жіноча голова:

—Давіде, заберіть Ганну. Щури на печі її труп обгризли. Мені не має чим в хаті дихати. Я б сама... Та де ж силоньки взяти. Хоч пару картоплин дайте?

Зарослий селянин, сухий, подібний на ходячий скелет, руками тримався за воза, щоб не впасти; відповів:

—Одарко, районний комітет партії прислав нам два вози картоплі, слава Богу. І наказ прийшов такий: зібрати всі трупи в селі. А ми... Ми, бачиш самі, як трупи. Коли хочеш отримати миску картоплі—виглягни мертв'яка і зарий десь... Товариш голова дасть тобі записку, і отримаєш у сільраді. Солопій Кривобок видає...

—Може б' ви до своєї трупарної бригади і моого Лукаша записали?—благала Марина.—Ви ж знаєте, був робітник на все село. І спав колись у степу біля сівалки.

—А він може ходити? Бо нам таких, що тільки плутаються, і не можуть навіть з хати труп дитини на віз винести, не потрібно.

Лукаш, спираючись на ноги і руки, виповз, як маленька дитина, що щойно вчиться ходити, з хати. Оксана допомогла йому стати на ноги. Став, спершись до одвірка, і зібралиши сили:

—Хлопці, це я! Лукаша не пізнаєте чи що? Я вам допоможу, я можу...

Лукаш пройшов два кроки. Аж спіtnів, так йому тяжко було триматись на ногах. Поточився, як п'янний, і впав. Підняли—мертвий. Голова колхозу озвався до Оксани:

—Якщо сама закопаєш у садку чи десь там за ха-

тою, я дам папірець. Миску картоплі отримаєш. Для дітей підтримка все таки.

Підвода покотилася. Трупарна бригада виносила з хат трупи. Кидала їх в колодязі. Прикидала попелом, гноєм...

—Діду, а ти пасешся, як заєць?—звернувся товариш Макогін до старого Овсія, що лазив біля прильби і нікого не впізнавав. Очима здивування дивився і мовчав.

—Діду, коли хочеш, похоронимо по-людському. Все одно помереш. Спеціально за тобою приїжджати не будемо. Ми Петра напівживого викинули на віз.

Дід підозріло глянув, і:

—Закони, таку мать... Живих закопуєте. Бачите, плутаюся ще. Советская власть, таку мать... Переживу ще й вас!

Оксана, повертаючись з сільради, дала дідові одну картоплину. Він став на коліна і довго хрестився. Біля прильби розіклав багаття. Варив у горшку обід з картоплині. Тішився. Щось до себе бурмотів...

—Весна, діти мої,—повернувшись до дітей, сказала Оксана. На долівці поклала два круглих каменя. Зі скрині дісталася торбинку з кукурудзою: шклянок дві збереглося на насіння. Вона пучкою клала зерно на камінь, другим тиснула: хоче для супу крупів зробити. Біля мами сиділи: Пилипко, Івась і Катруся. Очинятами слідкували за тріском зерен в журнах. Коли одна кукурудзина вискочила, Івась скочив. Винувато оглянувши всіх, поклав її собі в рот. Оксана зітхнувши, перестала молоти, і:

—Івасику, всі їсти хочуть. Поклади, дитино...

Івасик вийняв з рота кукурудзину, стиснув у кула-

ці, дивиться на всіх жадібними очима, а слози тільки: кап-кап. І такі великі, як кукурудзина, слози...

—Не плач, дитино. Їж уже, тільки не плач.

Пилипко і Катруся заздрісно глянули на братика. Слідкували, як почали рухатися його уста, коли він розкусив зернину. З-під журн знову викотилася кукурудзина. Катруся поклала на неї пальчик. Щоб ніхто не помітив, укинула в рот. А Пилипко:

—Мамусе, бач яка ти, ніби й не помічаєш...

—Поклади, дитино. Боже мій, всім потрошки треба. Поклади, Катрусе!...

—Ага, Івасику можна, а мені не можна...

Зітхнула Оксана. Підійшла до печі, щоб жменькою крупів замутити окріп.

В квітні, коли всі трупи були звезені, ті, що залишилися у живих, поспішали в колгосп на працю. Матері вели з собою дітей. Люди були пухлі, але на їх землистих лицах можна було побачити щасливі всмішки. Раділи, що живі. Мало хто в світі розуміє цю радість.

Для працюючих давали обід—миску кулішу. Людина раз на день попоївши, може не тільки жити, а й працювати. Матері саджали дітей навколо мисок. Ділились заробленою порцією. Діти не працювали, і тому не отримували: були під опікою батьків. Матері, що втратили своїх дітей, скоса поглядали на Оксану, заздрили їй, говорили:

—Тут ледь самі вижили, а ти ще й дітей зберегла. Хоч би одну, а то всіх трьох. Жила б чесно, то діти померли б. Певно мала закопане зерно.

—Коли б мала, то Лукаш не помер би,—озвалася Оксана.

Діти в той час, коли мама розмовляла і вислуховувала докори, виїли куліш. Катруся почала пальцем у мисці визбирувати крупинки, які не давались взяти ложкою.

— Та й дітей паскудних має. Гляньте, з'їли все. Матері нічого не лишили. Все одно добавки не дадуть,— озвалась стара Параска, проколюючи голкою шкіру на пухлих, водою налитих грудях.

Оксана гладила дітей по головках. Діти, відчувши свою вину, вишукували пальцями крупинки в мисці. Підносили їх мамі до вуст. Катруся взяла крупинку, що лежала на Івасиковій бороді, і піднесла мамі.

Мати подякувала дітям. I... пішла на грядки. Сапаючи бурячки, вона зривала листки лободи. Час від часу кидала в рот. Листочки молодих буряків смачніші, але зривати не можна. Око бригадира слідкує за колгоспним добром...

Коли з'явились щавель, кропива, Оксана перестала брати дітей у степ. Варила їм щавлевий суп і залишала в хаті. Вони живились гірчаками, квітками вишенъ, акацій.

В серпні Оксана пізно вечером поверталась з поля. Присіла під житом. Зірвала трохи колосків. Вершник, що об'їжджав поля, спіймав. Привів злодійку до сільради. Через тиждень почався суд. Народний суддя, що приїхав з району з двома міліціонерами, говорив:

— Обвинувачена Оксана Назаренко, встаньте. Чи знали ви, що за розкрадання соціалістичного добра, колгоспник карається судом?

Оксана:

— Я маю троє дітей. I вони щовечера дивляться на

мене голодними очима, і спати лягають голодні. Я б їм душу свою віддала, щоб тільки нагодувати їх.

—Громадянко, відповідайте по суті справи! І не відхиляйтесь від відповіді. Чи знали ви, що робите злочин?

—Так, але... Хіба не робить злочин та мати, що прирікає дітей на голодну смерть... Я зрізала колоски. Але, народний товариш суддя, я трошки... Два десятки колосочків, щоб тільки воду замутити.

Мати глянула на присутніх людей. Ніхто їй не співчував. Всі дивились на неї зненавистю, бо... як же! Майже вона єдина в селі зуміла врятувати від голоду трьох дітей. Тут щось підозріло?... Хай не буде горда.

—Тихо, громадянко Назаренко!—сказав суддя. — Свідок Хома Кендюх, передаю вам слово.

—Я, значить, іду конем, і, значить, глянь! Біла хустина в житі. Глянь—аж то Оксана! І ще я замітив, значить, що вона зубами відкусувала колоски від стеблин. І ховала, значить, в пазуху, щоб, значить, коли їй спіймають, то непомітно. Видно, що думала тільки трошки нарвати. Курка, значить, по зернині клює, от що я можу сказати!

—Люди, люди доброго серця! Та яка б я була матери!... Степи ж наші, як море... Боже! Я ж для себе не рвала, дітям. Бо серце мое боліло, що їх на цілий день голодних лишаю. Знаю, що і Мотря, і Калина сердиті, що їхні діти померли, а мої живуть... Не побиваю ж їх. Один Бог знає, як вони вижили. Лукаш сітками горобців ловив, от що!...

Після декількахвилинної наради, суддя прочитав вирок:

—Іменем Української Советської Соціалістичної Республіки... за розкрадання соціалістичного добра, а саме—за зрізання колосків на колгоспному полі, колгоспниця артілі імені Кагановича... П'ять років поправно-трудових тaborів з позбавленням виборчих прав...

Бабуся Марина підвела Катруся, Іvasику і Пилипка до мами. Навіть ті, що раніше гнівались на Оксану, тепер почали плакати, на її горе дивлячись... Оксана витираючи сльози з очей:

—Іvasику, ти ж найстарший. Вже сім років маєш... Люби Катруся. Боже, Пилипко, що з тобою?...

Пилипко вийняв з рота зуб:

—Нові будуть рости, еге ж, мамо? А цей зуб я миші віддам, добре?

Миліціонер:

—Громадянко, залиште дітей!

Мати, бідна мати за р'ясними сльозами не бачить дітей. Вивели її, небезпечну злодійку із залі, під руки... Посадили на віз старою ковдрою застелений. Руки зв'язали... Мати:

—Не плачте, я прийду, діти мої, діти... Привезу з міста хліба вам...

Хоч на очах були сльози, мати усміхалась. Вона всміхалась, щоб діти думали, що мамі весело, що вона ѹде в місто по хліб.

Діти переглянулись. Події, що проходять на їх очах, для їх незрозумілі. Пилипко:

—Коли по хліб, то чому біля тебе два солдати?

—Щоб мене вовки не покусали, діти мої... Іvasику, в садку на могилі тата півники посадите...

Ген за село діти бігли за возом... Не могла мама

їм помахати рукою, руки зв'язані. Кивала головою, усміхаючись... І діти, повіривши маминій усмішці, усміхнулися. І, здається, наслідуючи дітей, усміхнулось все навколо. Цвіркуни вигравали на скрипочках, птахи в полях заливались співом, проваджаючи захід сонця. Жаби в ставку намагались перекричати одна одну. Вітерець ніс з долини запах сухого сіна...

Ніч.

Мюнхен, Весна, 1953.

— **П**ЕТРИКУ, завтра
буде новий рік.
Всі діти дістануть по-
дарунки. А я... Я ні-

чого не можу тобі дати. Твій тато помер з голоду в
степу біля плуга. Царство йому небесне. — (Перехрестилася бабуся).—Мама, щоб врятувати тебе
від смерти, зrzала колоски. Спіймали, і десь вже
п'яту зиму страждає в Сибірі. Я стара, стара Петри-
ку... Бачиш, руки мої трясуться. І кості мої бо-
лять... Болять вночі. Іди Петрику між люди. Люди
добри. Хтось щось дастъ...

В Петрика очі—скромні сині волошки. Лице бліде.
Загострився носик. Непокірне волосся—мичка пря-
дива... Він одягнений у батькову свитину. Рукави
довгі. І це добре—руки не мерзнутимуть. Штани
полотняні, холоші вистріпані, вузькі. Вже виріс, сла-
ва Богу...

Петрик взяв торбину. Поцілував бабусю. Вий-
шов. Бабуся перехрестила його. Зідхнувши, зігнала
сьозу з очей.

Маленький Петрик переліз кучугуру, що лежала
вздовж тину. В черевики насыпався сніг. Руки по-
мерзли: пальці червоні, як ноги у качки. Хотілося
плакати, пригадав слова бабусі: “Ти господар хати,
плакати незручно.” І він не плакав, хоч сльози бре-
ніли на очах. Що ж, хай очі плачуть—їм можна, а
Петрик плакати не буде!...

Він звернув за ріг. Школа. Червоні цегляні стіни.
Сюди восени ходив Петрик. Коли вдарили морози—

покинув школу: не має черевиків... Тепер він несміло відчинив знайомі двері. Обтрушує сніг. До нього підбігли школярі.

—Петрику, вчитися не хочеш... А за подарунками прийшов!

—Я не маю черевиків,—відповів Петрик: щічки зашарілись.

—Маєш, адже маєш!—докоряли діти, пальцями показуючи.

—Бабусині це, дозволила під новий рік... Сама лишилася боса.

Діти співчутливими очима оглянули Петрика. Всі любили його скромність. І, справді, мабуть бабусині, бо довгі якісь... Коли кучерява Ганя прощебетала “ такі черевики є і в моєї бабусі”, у всіх зникли сумніви. Петрика пустили в чергу...

Щасливці, що вже встигли отримати цукерки, дратували тих, що ще чекають свого. В Петрика з радості забилося серце. Він ще ніколи не ів цукерок. Хіба може тоді, як був зовсім маленький, і тому не пам'ятає...

Вчитель кожному давав призначену кількість, не дивлячись на лиця школярів.

—І Петрикові дали! Скоро буде новий рік!—щебетали діти.

Учитель ласково усміхнувся до Петрика, що квітнув з радості. Учитель щось шепотом поговоривши з директором, забрав з рук Петрика цукерки. Поклав до кошика їх. Випровадивши зі школи, він погладив по голівці і сказав:

—На тебе, Петрику, райкомкомсомолу не прислав.

Тебе не має на списку. Може іншому не вистарчити, що є на списку. Зрозуміло?...

Петрик глянув на привітного дорогого вчителя пелюстками скромних волошок. Та радість, яку він хвиливо пережив, зникла, як сон... В душі—невимовне огірчення і розпука. Облизав долоню: цукерки були такі, як камінчики і прилипали до долоні... Напевно належали до найкращих у світі солодощів...

Біля високого будинку похилий ліхтар. Жовте світло падає на стіни. З вікон ллється гарна музика. Крізь шкляні двері Петрик бачить людей. Вони щось смачне їдять, п'ють. Сміються. Петрик несміло взявся за холодну мідну ручку. Чемно, як бабуся вчила, вклонився. Пахло чимсь смачним...

Підійшов чоловік у білому. На руці тримає рушник. Він дав Петрикові копійку. Петрик міцно стиснув у руці копійку. На вулиці біля ліхтаря розглянув подарунок. Тішився, що може купити точно таких цукерків, які роздавав учитель. Трохи сам з'їсть, решту віднесе бабусі. Захоплений перейшов вулицю. Зайшов до кофейної.

Продавець з масним, круглим, як сито обличчям, оглянув копійку... Примружив очі, і залився хоробливо-холеричним реготом. Повертаючи Петрикові гроші, він сказав:

—Мальчик, еті деньги не ходят.

Петрик не розумів чужої мови. Він став приголомшений. Розгублений. Продавець м'ясистою рукою схопив його за комір. Випхав за двері:

—Іди вон! Відіш, злая собака.

...На небі викотились зорі. Мороз ритів під ногами. Мороз щипав щоки. Петрик відчув, що тіло

терпне. До очей підкрадається сон. Чомусь пригадалась бабуся: вона в нетопленій хаті сидить за столом біля свічки. Перед нею чотири ложки. А бабуся дивиться на ікону. Молиться, сухими устами ворушить. Кличе на вечерю маму з Сибіру. І каже: дух тата приде...

Пригадав бабусю і приспішив кроки...

—Петрику, сядь, відпочинь...

Петрик оглянувся. Не має нікого. А слова звідкись доносяться до його вух. Хтось з ним розмовляє, кличе... Він дві години блукав вулицями.

Добрі люди закутані в теплі плащи, поспішали кудись, обминаючи його.

Біля майдану, де стоїть пам'ятник Сталінові і золотими буквами написана конституція, велика ялинка вогнях: і червоні, і синенькі огники. А на вершечку червона зоря з молотом і серпом. О, яке все на світі гарне!—подумав Петрик, оглядаючи. Довго сам стояв і довго насолоджувався красою... Потім пішов до старого паркану. Там стояти затишніше. За парканом на голому подвір'ї якась буда... Петрик зрадів, що в буді суха солома і нікого не має... Сів, притулився до дощок. Не встиг закрити очі—почав гавкати собака. Прийшов якийсь чоловік у короткій шкірянці. Він витяг Петрика з буди і гнівно:

—Добрі дітки люблять тварин. А ти хотів у собаки нічліг забрати. Геть, паскудний хлопче!...

Петрик засоромився, відчувши справедливий доکір. Йому стало неприємно за свою жорстокість. Справді, він не добре до тварини віднісся. Ніколи б він цього не зробив, коли б зізнав, що собаці не має де спати! Петрик любив собак. І всі знають—зав-

жди ділився з ними кусниками хліба, коли мав. В нього промайнула думка: вернутись, приголубити скривдженого собаку. І з ним в буді заснути. Не пішов: може господар буде гніватися...

Петрик вийшов на базарну площа, щоб навпростець піти до дому. Відчував, що зовсім втрачає силу. Колючий вітер пронизав його. В снігу стояли довгі лави, на яких вдень молочниці торгають. Вночі тут тихо і трохи страшно. Ніде ні лялечки.

На вежі годинник пробив дванадцять.

Новий рік!

Непомітно у Петрика зігнулись ноги. Він сів під стіною лави. Згорнувся—став подібним на купу ганчір'я. Йому так гарно стало. І тепло-тепло на серці. Він зігрівся. Біля нього було багато-багато білих бубликів. Усміхнувся з радості, що так сталося... Що люди добрі... Що на світі все таке гарне!...

Голова Петрика впала на сніг. Місяць освітив мертвє лице, на якому захолонула щаслива дитяча усмішка...

Мюнхен, зима, 1952.

НІНА, обтрушуочи сніг:

—На розі якась
жінка вже третій день
стоїть. Руку простягати боїться. Можуть заарешту-
вати. Я непомітно дала їй карбованець.

—Грицю,—продовжувала Ніна, мило глянувши в
очі.—Я поговорю з нею. Може погодиться пра-
цювати. Наостогидла мені ця кухня.

Отримавши дозвіл, Ніна привела бідну жінку. Си-
ні глибокі очі. О, ті очі нещасної були настільки
милі і викликали таке довір'я до себе, що Ніна строго
глянувши нестрогими очима на Гриця, тупнула ма-
ленькою ногою:

—Беру на свою відповідальність. Маєте якісь до-
кументи? Як вас звати?

—Олена,—відповіла жінка.—Не маю жадних доку-
ментів. Мое щире ставлення до вас, хай буде цінні-
ше за посвідку. Від грошей відмовляюсь. Буду
вдячна за кусень хліба і кутик, який призначите мені.

—Вмієте варити?

—Хотіла б, щоб переконалися в цьому,—відповіла
Олена.

—Ніно, я думаю, що кращої робітниці не знайдемо
в Москві. Але... Я мушу спішити,—Гриць глянув на
годинника. Не зважаючи на двадцять сім років, він
працює головним інженером. Ніна допомогла одяг-
нути плащ. Ніжно глянула. У виразі її інтелігентно-
го лиця: знову працюєш вночі...

Гриць поцілував дружину в чоло. Вклонився не-

ОЛЕНА

знайомій. Пішов.

— Я приготую ванну. Я маю досить різного одягу. Зовсім добре почуватимете у моїй суконці.

В очах Олени—вдячність. Усмішка, стримана усмішка доброти, що тремтіла, як весняний промінь на шибці, на пересохлих устах, робила Олену такою милою, такою привабливою жінкою, що кожен, глянувши, міг би подумати: скільки людяності, скільки краси втілено в лиці нещасної. Це не була краса, що швидко стає буденною, і яку ми часто бачимо в модерних красунях, відомих своїми беззмістовними плоскими лицями, що нагадують з гіпсу зліплену і шабльонно розмальовану ляльку. Ні, це була краса літньої жінки, що на своєму лиці відображувала, мимо волі, красу доброї душі, знання людської радості і горя, таємницю любові...

Ранком Ніна пішла на базар. Дивна жінка, Олена, —думала вона ідучи. Мовчазна. Стримана. Несподівано появився якийсь страх... Може злодійка? Документів не має... Купивши все необхідне, вона швидко поверталась додому. Підійшовши до дверей, стала:тишина. Незрозумілий страх постукав до серця. Глянула у щілину не зовсім причинених дверей: Гриць вже повернувся з праці. Сидить на кріслі. Олена гладить його голову з такою ніжністю, що її пальці сковзаючись, тримтять... Гриць тримає її руку у своїй руці.

Що робилося з серцем Ніни, тяжко передати. Вона тихо, як кішка, відійшла від дверей. У вітальні, глибоко зітхнувши, сіла на канапу. Брінняття слози. Все в кімнаті покрилось каламуттю. Проковтнула гіркоту:

—Підлість. Наївна я була. Думала, що не має добрих очей у жінок вулиці. Ах, які тепер чоловіки... Цілує їй руку.

Молода дружина хотіла відчинити двері кухні. Забрати свої валізи. Вийти, сказавши чоловікові “прощай”. Стала. Не легко, ні, не легко вимовити це слово. Вона втекла від батьків до нього. І тепер: він розлюбив, знаючи, що вона вірна, як буває людині вірний собака. Треба викликати ревність. Треба підігріти охолоджуючу любов.

Щоб розвіяти тугу, заспівала пісню: такий мала характер і славна Наталка-полтавка. Голос непозбавлений чару—шовкові відтинки особливо бентежать серце. Підійшов Гриць. Ніколи в житті він не був такий привітний, як у цю хвилину. Поцілував, пригорнув, сказавши:

—Я вдосконалив мотор літака. Найславніший пілот Чкалов робив пробний лет. Чудово. Отримав вітання від уряду. Читай! Нарешті можу тобі купити те, що хочеш.

Ніна була щаслива: їй вдалося приховати ніж ревности, що лежав у розхвилюваному серці. На поцілунок відповіла. В обідню пору вона голосно, з почуттям викликаючої погорди, гукнула:

—Олено!

На столі з'явились вареники. Олена подавала з привабливою простотою. В руках відчувалось щось привітне, щире, характерне тільки людям, що ніколи нікому не бажають зла.

—Ви можете обідати з нами.

—Дякую вам, Ніно. Я почуватиму себе добре і в кухні.

Ніна подумала: їй соромно глянути йому в очі. Бо-їтсья, щоб я не прочитала в їхніх поглядах те, що вони вміло скривають від мене. Ніна між іншим:

—Як погано, що ти не маєш матері. Вона б допомагала, і ми не потребували б цієї чужої жінки.

—Я повністю задоволений. І ніколи в житті не бажав би кращої куховарки. Такі вареники могла варити тільки моя мати.

—Ти все про свою матір. Я так хотіла б її зустріти.

—Це майже не можливо. Вона постійно живе в Криму.—Гриць пообідавши, ліг відпочити. Жалівся, що болить голова. Перевтомлений працею. Ніна пішла до універмагу оглянути плащі. По дорозі зустріла боксера Нікіту: пілот і добрий знайомий її чоловіка. Глянула так, що він відчув смілість запитати:

—Ваш чоловік працює ночами? Не розумію, як можна таку зразкову дружину осамітнювати. Жінка, справжня жінка намагається покорити мужчину, щоб потім він покорив її. Негідник той, хто відмовляється бути переможеним. Між іншим, у товариша Гриця місяць тому я позичив десять карбованців. Чи не дозволили б принести їх сьогодні вечером, бо зараз при собі не маю.

Ніна подаючи руку, усміхнулась. В усмішці він прочитав не тільки її згоду, а й симпатію, що обіцяє... щось більше ніж дружбу.

В Москві зима починається рано. Морози приходять несподівано. Довгі зимові вечори заганяють знайомих до знайомих. Зовсім не дивно, коли Нікіта вже третій вечір розділяє з Ніною. Сьогодні він має у кишенні пляшку золотистого вина...

Олена подала вечерю. Ніна поводилася з Нікітою, як і кожна жінка, що після довшого знайомства і придання інтимних таємниць, дісталася від знайомого багато прав. Щоб не потурбувати в невідповідну хвилину закоханих, Олена, перед тим, як постукати, глянула в дірку для ключа: Нікіта намагається покласти руку на гарну, білу, як мармур, шию. Ніна гнівно відкинула руку. Глянула з прихованою огидою. Олена постукала, несучи в тарільці ікру. Ніна побачивши куховарку, обняла Нікіту:

—Мій Гриць кохається з жінками вулиці. Не дивуйся Олено, що я така. Гриць настільки втомлений працею, що зовсім забуває, що його дружина має вісімнадцять років.

Олена:

—Мені байдуже. Та думаю—Гриць вас любить. Я була б щасливою жінкою, коли б мала чоловіка, який би так міцно любив мене. Але роки мої вже пройшли і про це я не думаю...

—Ах, Олено, часи моєї дитячої наївності також... пройшли.

Олена вийшла. В кухні після невдачної куховарської праці, хотіла з'їсти шматок білого хліба. Сльози заграли в очах, озвались голосом розпуки в душі, тихим, але таким глибоким риданням і слізми змочила хліб... До ранку просиділа біля вікна. Подаючи сніданок Грицеві, що щойно повернувся з праці, усміхалась, щасливо говорила:

—Грицю, мій любий Грицю. Скільки я пережила. Я щаслива твоїм щастям. Так, все мусіло бути так...

Гриць:

—Ніна ще спить? Тільки тоді ми матимемо приєм-

ність бачитись, коли Ніна нічого не знатиме. Один твій погляд, сповнений любов'ю до мене, може зіпсувати все, і невідомо чим могло б кінчитися. Признатися Ніні боюся.

Олена поцілувала Гриця в лоб. Він пішов спати. Ніна розгнівана, що Гриць так хитро вміє грati ролю доброго чоловіка і друга, встала з ліжка. Гнів придушила в серці. Шукала різних способів, щоб Гриць серцем знову повернувся до неї. Хотіла вигнати Олену. Чому? Чому Олена не розповість йому, що приходить Нікіта? Мабуть тішиться, що матиме більше успіхів...

В нічній сорочці довго сиділа Ніна на канапі. Дивилася в одну точку, ніби намагалась самозагипнотизуватись, щоб забути горе. На лиці з'явився вираз людини, що збирається здійснити найрішучіший в житті своєму крок. Одягнулась. Швидко покинула дім. Пішла вулицею. Трохи пристояла на розі, де вперше зустріла Олену.

—Товаришу слідчий, маючи чутливе серце, я в себе приютила жінку, що блукала вулицями. Тепер мене обхопив жах. Вона не має жадних документів.

—О другій годині ночі,—сказав слідчий, сірником колупаючись у вусі.—Ми її заберемо. Надіюсь, коли будуть зводини, ви повторите свої слова.

—Обіцяю,—відповіла Ніна. Слідчий потиснув руку. Ніна тішилась: нарешті знайшла спосіб позбутися жінки, що спритно заволоділа серцем її чоловіка.

Гриць ранком п'ючи каву, запитав, де Олена. Ніна, розвівши руки, відповіла:

—Як жаль, Грицю. Вона вночі покинула нас. Боже, як плакала. Цілуvala мої руки... Дивна жінка!

Ніна піднесла хустину до очей. Гриць не міг проковтнути хліба. Пережоване лягло поперек горла. Очима, повними жалю і розпачу, глянув на дружину:
—Ти її образила?

—Ні, зовсім ні, Грицю,—відповіла Ніна. Подумала: як добре я зробила. Гриць так призвичайвся до тієї жінки, що йому тяжко було б її забути. Вона, незважаючи на похилі роки, має вплив на молодих чоловіків. Приманює всіх добротою, що відзеркале-на в небі синіх очей.

Ішли місяці. Гриць ходив блідий. Ні ніжні обійми Ніни, ні великі успіхи на праці—не приносили радості. Ніна нахилившись, тихо сказала:

—Може буде син.

Подякував.

Зима пройшла. Весна летіла на повільних крилах... В 1941 році на перше травня падав сніг. В колонах демонстрантів авіаційного заводу йшов Гриць Петрусенко. На грудях орден. Поруч Ніна. Хоч на його обличчі була усмішка, десь глибоко в душі незагоєною раною ятрилась туга... Ніна розуміла чоловіка: усмішка така буває в нього тільки тоді, коли він намагається приховати від оточення хвилювання.

Їдучи в колоні, оглядав військові частини: красноармійці залізними кроками прямували мимо мавзолею Леніна. Стояли: Сталін, Ворошилов, Каганович. Гриць дивився на їх, але не бачив. Думав про жінку, що три дні стояла на розі вулиці з посинілим від холоду обличчям. І боялась простягнути руку, щоб не заарештували... Глянув на дружину так, як тоді коли питав: “Ти її образила.”

Ніна, ніби думка їй передалась, теж згадала про дивну Олену, що в НКВД на слідстві просила відібрати життя. Вона, бліда, як смерть, сиділа на кріслі перед слідчим, на грудях скрестивши руки. Вона дивилася на Ніну очима прощення.

—Чому плачете?—згадала Ніна слова слідчого, і свою відповідь: плачу, дивлячись на лице в синіх смугах, на пальці подавлені вашими підборами. Її б'єте гумою?

—Не говорить прізвища? Значить—приховує злочини!—тоді сказав слідчий. Олену, що знепритомнівши, впала, віднесли на брудних, чиєються кров'ю забризканіх ношах до льоху...

—Ура! Да здравствует Сталін!—хтось вигукнув, коли колона проходила мимо мавзолею. Гучне “Ура” покотилося по красній площі. Ніна прогнала думку. Штовхнула чоловіка під бік:

—Ти! Ти знаєш, що ти крикнув “ура” так, як потопаючий вигукнув “рятуйте”!

Двадцять другого червня Москву розбудили німецькі бомби. Появились довгі черги біля хлібних магазинів... Страх застиг на обличчях московців—страх перед невідомим.

Гриць Петрусенко мобілізований. Дружина зголосилась до санітарного батальйону. Ідуть до Києва. Приїзд до рідного міста, де проходили країці роки дитинства, освіжив душу Гриця. Оглядав старі знайомі місцевості. Відвідав з Ніною її рідних, що жили на Святошині. Дружина, довідавшись про настрій батьків, вночі прошептала:

—Німці вже зайняли Житомир. Я не хочу виїджати. Через місяць народиться дитина...

Гриць встав з ліжка. Засвітив лямпу. Довго щось читав на її лиці. Він нікому нічого не говорив про свої погляди.

—Я іду на Урал!

—Грицю!—гістерично, як ніколи перед цим, вигукнула Ніна. Ти... Ти хочеш покинути мене. Хочеш, щоб загинула з журби. Пам'ятаєш темний гай... Пам'ятаєш, як я тремтіла і плакала зі страху, коли ти мене поцільував. То був перший поцілунок в житті, і я мала тоді шістнадцять весну.

Петрусенко від'їхав до Святошино. Сховався в темнім гаю... Ніна перелякалась, що півкілометра від того місця, де переховується Гриць, агентами знайдений артист Донець. Зв'язали його і... вкинули до “чорного ворона”. Біжучи до Гриця, щоб краще приховати, Ніна впала на кам'янистій скрімкій стежці. Випадкові люди принесли до батьків. Лежала непритомна.

Приходили агенти. Шукали Петрусенка. Відповіла: “Від'їхав до Москви, спізнившись евакуватись”. Ніна лежить сліпа: бігши, впала на камінь горілиць.

Німці прийшли до Києва. Гриць з дружиною і маленькою доночкою повернулись з Святошино. Голод гнав киян до сел. Пішов і Гриць, взявши краї речі. Повернувшись, він побачив: Ніна сидить на канапі, плаче. Цілуючи її щоки, спиває слози сива, як голубка, жінка...

—Ви Олена!—тривожно питає Ніна.

—Про яку Олену мовите?—озвалась сива жінка. В її голосі спокійність і щось дороге, своєю покірністю викликаюче покору... Ніна відповіла:

—Коли ми жили в Москві, в нас була кухарка та-

кож Олена. Я підозрівала її в любові до Гриця. Пам'ятаю, як нині: вона гладила його по голові. Пальці її тремтіли так, як ваші. Хто ви?

—Ніно!—озвався Гриць, що стояв, мов засуgestійований, і... не доказав. Сива жінка кивнула на Гриця пальцем. З нею він вийшов до кухні, і:

—Чому не хочеш їй сказати, що в Москві була ти?

—Я не хочу, щоб її рана була глибшою. Вона бігши тебе рятувати, стала сліпою. Вона для тебе дорожча, ніж я. Люби її, вона—твій найцінніший скарб. А я... Всі страждання, що я пережила, були для мене легкими. Бо я знала, що ти несамітній. Коли вона довідається, що... що я, Олена, буде їй соромно переді мною. Тільки тоді ми матимемо приємне життя, коли нічого не знатиме Ніна. Все пройшло... І я тішуся, що разом з іншими врятувалась. Перейшла фронт. І всюди шукала, всюди, Грицу мій, питала про тебе. Ох, Боже... Яка я щаслива, що те відречення, яке ти на моє прохання оголосив у газетах, щоб врятувати себе і в якому ти називав мене “ворогом народу”, і те зобов’язання, яке ти підписав в НКВД, що ніколи не бачитимешся зі мною,—вже не існують!...

Обое підійшли до Ніни. Гриць взяв сліпу дружину за руки, і:

—Ти давно хотіла бачити. Глянь, це моя мати. Не бачиш—відчуй!

Олена стала на коліна перед сліпою невісткою і почала мило гладити її кучері. В її руках відчувалася ніжність і теплота. Її пальці тремтіли, як і тоді, коли вони доторкалися після довгих страждань до голови єдиного рідного сина.

Паріж, 1945.

“І Боже ти наш милосердний, чого тільки немає у нас під сонцем... сталінської конституції: і колхози, і п'ятилетки, і ордононосні свинарки, і мудрий батько Сталін, і лямпа Ільїча, а що вже старших братів-освободителів, аж страх бере, коли згадаєш 33-ий рік!”

(З афоризмів баби Горпини-Репатрійованої)

ГЛУХОНІМОМУ Вані Голопупенкові вже стукнуло двадцять п'ять! Пора...

Слава Богу, менше клопоту для батьків. Що вже настерпілись—ворогові найлютішому цього не зичать. В других людей буває глухоніма дитина, і вона хоч щонебудь, а все ж розтолкує. А тут, прости Господи, —ні мур-мур! Кара якась! Чи йому треба язик підрізати чи щопонеділка в квасі голову мити? До кого тільки не водили, що вже тільки неробили! І хоч би тобі, як теля бекнув. Мовчить, як громом приглушений. Ріст, слава Богу, два метри з таком. Чуб, як у бувшого протодіякона Спотикаченка, кучеря-який, і мичкою спадає на широченні плечі...

А що з цього? Ваня Голопупенко носить штани на мотузці, яка лежить через плече, і тому всі його вважають підлітком. Та горе не в підліткові. Найстрашніше те, що ні батьки, ні Ваня не знають коли він став глухонімим. Як народився, хвилин дві поаакав і на цьому вся його розмова з людьми закінчилася...

Люди кажуть, і особливо дід Самосад цю авторитетну гіпотезу підтримує: нібіто баба Повитуха, що приймала народини Вані по-нерозторопності не в ту

Глухонімий пропагандист

сторону зав'язала пуп. Може й так? Бо ж кожній мудрій людині відомо, що все йде від пупа... Може й так.

Ваня Голопупенко, як і всяка людина, що виділяється від пересічної маси, був у селі предметом глузування і насмішок. Але... всі сміялись поза очі, бо всі мали можливість бачити на власні очі, як він поплювавши на долоню, впевнено брав вола за хвоста і, жартуючи, повертає цю вперту тварину на дев'янсто градусів.

Голова сільради, тригубий Архип Деркач, вирішив тримати Ваню Голопупенка для несподіваних справ. Наприклад, часто п'ятисотницю Марію Демченкову телефонічно викликав райком партії в справах буряків, орденів, конференцій, генеральної лінії і навіть... тричі проклятого бурякового довгоносика! І тому, що всі колхозники перебувають на праці в степу, доводилось Вані Голопупенкові запрягати кобилу "Блоху" і везти Марію до райпарткому... Робив це з неприхованою радістю. Щоб достойно виглядати, він одягав нові, хоч і латані штани. Нові, бо не з простого матеріалу, випрані мілом і випрасувані чомусь в протилежній стороні...

Причина Ваніної радості хай тепер буде для всіх ясна. Ваня Голопупенко, вибачте за розголошення інтимних справ, але тепер це стало загально відомим, Ваня закоханий в орденоносну Марію Демченкову. І хто б міг подумати на такого цнотливого підлітка?! Не маючи можливості виявити любов словами, він захоплено розтягав рот до вух і показував їй зуби, мружив очі...

Марія Демченко хоч і була дівчина з обмеженим

розумом, а все ж розуміла, що означає Ваніна мова. І чомусь їй хотілось викликати в нього ревність. Вона кокетливо виймала з кишені портретик Йосипа Сталіна і... цилувала. Притискала портрет до грудей і теж мрежила очі, і зітхаючи, вимовляла на всіх мовах зрозуміле “ах...”

Обличчя Голопупенка наливалось буряковим квасом. Серце літало по грудній клітці, як горобець, і стукало ніби кулаком в подушку. І щось досадно лоскотало під ложечкою, і якісь почуття наповняли шлунок—одним словом—Ваня закоханий...

Марія Демченко бачачи бурю ревности, ще жагучіше цилувала Сталіна. Та я вимушений читача розчарувати... Це було не тільки дратування. Марія Демченко насправді закохана в Йосипа Сталіна так безнадійно, як Ваня в неї. Вона рік тому була в Москві на з'їзді колхозників. Сиділа собі на м'якому кріслі і думала про Грицька Макогоненка—кучерявого тракториста, із симпатичною ямкою на бороді. Згадувала про дві верби над греблею, і плескала в долоні, коли всі на з'їзді плескали...

І тут—жах... Глянула Марія на Сталіна, що сидів собі у президії почесній, і ніби щось в ней в грудях одірвалось і полетіло... Сталін усміхнувся. І скочив усмішку в рижих вусах. Потім... покликав Марію, потиснув її руку. Щоки горіли, а очі не знали де подітися. Марія розгубилася... І чи з переляку, чи з любови пообіцяла Сталінові дати п'ятсот центрів цукрових буряків з гектару!...

О, як мало потрібно огню, щоб розгорілись цілі багаття любови. Марії часто тепер сниться... Сниться, ніби Сталін закручує вуса мишачим хвостиком,

довгу шинелю накинув на плечі і йде по буряках, і співає голосно, по-парубоцькому:

“Марусино, серце пожалі-і-ій мене-е-е-е,
Візьми мо-о-о-е серце, дай мені своє-е-е...”

І орденоносна Марія, ніби біжить йому на зустріч, розкинувши пухкі дебелі руки. Потім вони обнявшись, йдуть буряками, і зникають... в коноплях. В коноплях цілються та все оглядаються, щоб не побачили трактористи. І так ніби в коноплях він, Сталін, просиджує з Марією до ранку, а коли дід Мартин жине колхозну череду балкою, Марія йде полоти буряки, а Сталін, закрутивши вуса, щезає...

Як тяжко, як тяжко любити тільки в сні! Тільки в сні сидіти в коноплях і п'яніти від гарячих поцілунків! Ах! Хто видумав ці щасливі сни для нещасливо закоханих?

І нікому Марія не признавалась про свою любов. Три рази починала писати любовний лист до Сталіна, і все... хотсь переб'є. Ваню Голопупенка вона вважала людиною, якій можна все-все, що кипить на серці вилити. Навіщо? Щоб легше стало на душі... Хіба мало на світі таких жінок, що говорять: хіба це життя, не має з ким і посваритись!

Приїхавши до району, Марія обтрусила солому з пом'ятої спідниці, і пішла в райпартком. Ваня Голопупенко пригорщами насипав вівса в шаньку. Шаньку повісив Блосі на голову. Поляськучи батогом, він ходив задуманий навколо воза. В його голові повно... думок: де той вусатий чолов'яга? Ах, якби я його потягнув пужалном! Може Марія приїхала до нього? І... може цілюється? Бо вона така, видно по “фізіономії”... Лютъ наповняла всі береги

Ваніної душі, а душа, треба сказати, у Вані була велика, бо ж він має ріст—два метри з гаком!...

Ваня схвильований відбіг від воза. Підійшов до двохповерхового будинку (це був райком партії), і ... спостерігав перед брамою. На брамі в старій рамі висів вусатий чолов'яга, що його всю дорого... цілувала круглолиця і, як стрючок перцю, червонощока Марія.

—Все ясно! Тут він живе!!!—гнівно піднімались груди Вані Голопупенка. Очима повними люті він дивився на Йосипа Сталіна і хитав головою, мовляв ех, Маріє, Маріє, на кого ти мене проміняла?! Вусатий, а під очима, ніби його три дні бджоли кусали.

Відчувши глибоку образу своєї гідності, Ваня знову глянув на портрет. Потім відвернувшись, гнівно сплюнув!

Міліціонер, що прогулювався по брукі і позіхаючи, сумував за свою бездіяльність і радий був проявити “саветську бдітельність”, підскочив до Вані Голопупенка:

—Гражданін! Ви на кого дивились перед тим, як плюнули?! Коли хочете, я вам покажу те місце, де ви плюнули! Не-еет! Пашлі са мной!...

Ваня бив себе кулаком в груди, а другим вимахував в повітря. Міліціонер хотів йому скрутити руки, але Ваня вивернувся і прибіг до воза. Ваня обняв шию кобилі, і... залились його наївні очі слізами. Р'ясними, дитячими слізами. І спостерігач, що дивився б на цю печальну картину, подумав би, що з душі цього хлопця хлинули всі слізози і в душі не залишилося нічого...

Коняка перестала жувати овес. Коняка добрими

очима глянула на свого вірного пана, потім повна свого гідного конячого спокою, перевила очі на міліціонера...

Ваня Голопупенко знов, що коли якийсь дядько йде з міліціонером, то вся родина його плаче. І страшне те, що того дядька більш ніхто в селі не бачить. Він відчував... Він прощався з конякою, як з дівчиною, і мабуть ця добра роботяща Блоха розуміла його горе, бо похилила голову і прощально махала хвостом...

Марія Демченкова сама повернулась до колхозу. Вона не знала, що сталося з добрым Ванею Голопупенком. Його стурбовані батьки ходили по всіх установах—ніхто нічого не знає... Звернулися до НКВД.

Начальник районового НКВД, товариш Достенкін, що випадково стояв біля дижурного, закрив двері перед носом батьків глухонімого Вані, суверо скавши:

—Жадних відвідин! Го-го! Глухонімий? То нехай сидить мовчки і не “занімається контрреволюціонної пропагандой!” Ге-е-еть!!!

І батьки Вані Голопупенка похилили голови, і... пішли “геть”.

Новий Уль, Дунай, 1949.

—ГЕРТРУД, Гертру-
 уд! Нарешті ді-
 жда-а-а-лисъ! Яка ра-
 дість! Мій Франц, мій
 найдорожчий Франц!—з розпістертими руками зу-
 стрів сина старий Йоган Кнобль. Взяв з рук дві валі-
 зи. Зігнувшись від тягару, розчервонівши, як стиг-
 лий помідор, ішов до дверей. Короткі засмальцювані
 шкір'яні штани, зелений капелюх з довгою, як хвіст
 у гарного півня, пір'їною; ремінні підтяжки, переки-
 нуті через плече, нагадують дві кінські посторонки:
 національне баварське вбрання, що з ним ніколи не
 розлучається старий Кнобль.

—Мій Боже, Франц!—впала на груди мати, незна-
 ючи чи їй плакати чи радіти. Вирішила, що не зава-
 дить трохи розхвилюватися: переважно в таких ви-
 падках баварки бувають холодніші за вітер із скеля-
 стих Альп.

Сестри і семилітній брат Курц розкрили валізи.
Курц від захоплення підскакує, як футбол на підлозі:
—Яйця! Кури, масло, мед!

Франц, знаючи, що на батьківщині карткова сис-
 тема, привіз з осту, що міг. На базар якась українка
 несла дві останні курки—забрав. Дід ішов з яйця-
 ми, щоб виміняти в німців хлібину—забрав і хліба
 не дав. Дівчина хотіла продати мед, щоб купити сук-
 ню—забрав. Сідаючи в Кременчуці в потяг, він ніс
 валізи і, відчуваючи внутрішнє задоволення, насвис-
 тував “Німеччина, Німеччина є всюди, Німеччина є
 понад все...” Хто осмілиться сказати, що Франц не

патріот!?

—Не плач, мамо. Скоро закінчиться війна. І ми всі поїдемо на ост. Мені капітан Вагнер говорив, що він отримає велику тютюнову фабрику. Я дістану триста гектарів з лісом і селом біля Дніпра. Побудуємо палац. Унтерменші мусять працювати на землі. Вони не мають права бути власниками раю. Ах, що за земля, що за земля! Чорна, як смола, крихка, пушиста, масна, як оріхове масло! Весною теплом парує. Все навколо росте, як з води. Квіти! Хіба можна зрівняти з нашими холодними квітами без запаху! Там аромати—вся земля аромати!...

Йоган Кнобль стурбовано став на крісло. Зняв з шафи запилену, втемнокаштановій, шкір'яній оправі книгу. Розгорнувши на тому місці, де лежала червона мотузочка, сказав: "Історія світового бджільництва". Написано: найсприятливіші кліматичні умови, відповідне підсоння, сила нектару в українських степах. Мед своїм п'янким ароматом безподібний, складом лікувальних чинників багатющий! І все це є в Україні, Франце. За таку землю проливати кров варто. О, як варто! Ми живемо на пісках. Живемо під горами, як дике птаство. А там—сотні кілометрів—море пшениць, ячменю, жита, вівса, гречки, соняшників. Там, Франце, там наше майбутнє! Прошу тебе, любий сину, прислати мені два мішки тієї землі. Я хочу вже тепер її досліджувати. Щоб приїхавши, не розгубитися...

—Я вам обов'язково пришлю. Обов'язково! Тепер хочу вас засмутити. Мушу їхати. На станції чекає капітан—Вагнер. Я відпросився, щоб завести вализи. Слава Гітлерові!—відповів Йоган Кнобль, за-

куривши довгу, ніби трубка для опію в якогось ста-
рого китайця, люльку.

Кури шкварчали. Йоган Кнобль задумано пив
пиво:

—Скоро ми залишимо цю вбогу латку землі, Герт-
руд. Соромно жити на пісках. Ми народ вибраний.
Сюди українців наші хлопці приженуть.

—Хоч би Бог допоміг,—Гертруд перекинула курку
на другу сторону... —В мене палац з голови не ви-
ходить. Було б добре, щоб вже тепер якийсь архі-
тект проект зробив. Гітлер говорить, що скоро вій-
на закінчиться.

—Фюрер обманювати свій народ не буде,—озва-
лася дочка Берта, підійшовши до дзеркала, щоб ба-
чити себе, навчаючись по-гітлерівському руку підно-
сити.

Квітень. Біля тину розквітла яблуня. Вже три дні
Йоган Кнобль крутиться: то жучок підозрілий з квіт-
ки скине, то галузку всохлу обережно відріже. Гос-
подар, як же...

—Пане Кнобль! Га Гітлер! На станції отримаєте два
мішки з осту,—сказав листоноша, вручивши жовтень-
кий папірець.

—Гертруд! Гертруд-у-уд! Нарешті діждалися.
Прийшла українська земля. Я візьму тачку і негайно
привезу.

Курц думав, що це щось справді небачине, і теж
поїхав.

Чотири дошки нагадували велике корито. Земля
гарно розіслана. Півдня по ній Йоган Кнобль тягав
граблі. Хитав чоловою, задоволено всміхався:

—Чорне золото. Люди, що живуть на цьому зо-

лоті, лініві. Вони не знають, що за таку землю треба зубами триматися. Вгородити пазурі, як орел у спину ягняті, і триматися, трима-а-тися! Не відпускати, Франце, зубами вигризай! Там наше майбутнє!

Розчулений Йоган Кнобль пішов до відомого в Мюнхені архітекта Дітріха.

—Триповерховий палац. Веранди. Високі круглі білі колони. Щось подібне на римський стиль. Не зашкодить грецький. Але з перевагою готики.

—Ви перечулені, пане Кнобль. У ваших очах якась хоробливість фанатика. Помітна шизофренія. Ви в щось вірите більше, як віруючий у Бога.

—Я вірю у Гітлера. У свого сина Франца. Вірю у чорну українську землю, яка має належати нам, тільки нам!

—При чім тут проект?—запитав архітект Дітріх.

—Я вам заплачу. Прошу приготувати. Це не ваша справа. Пришліть на мою адресу.

Архітект знизвавши плечима, погодився.

На грядці швидко з'явилися ключки. Цвіли огірки в Німеччині на українській землі. Йоган Кнобль турбувався, що не в кожну квітку залазить бджола. Малі, як язичок у солов'я, пуп'янки відпадають... Листя має край присохлі. Одна тільки віра в чудесну силу цієї землі не гасла. Він розповів усім своїм колегам. Іздив у сусіднє село Фельдмохінг. Приїжджали агрономи. Селянин Мюллер купив два кілограми землі: його дружина хоче кактус пересадити.

Золота осінь розчарувала Йогана Кнобля. На чудотворній землі нічого не вродило. Ніхто не міг пояснити причини. Стара ворожка Ельза ворожила на картах. І тепер Гертруд знає, що українці, даючи

Франців землю, закляли її. Бо ж чому нічого на ній не вродило? Скільки доглядали... Поливали,—і нічого.

—Йогане, там у багатого Фрідріха ще від першої війни працює якийсь старий українець. Поклич його. Запитай його! Може він розгадає таємницю. Може ми не знаємо примх цієї доброї землі?

Йоган Кнобль вирішив, що слова Гертруди мудрі. Вирвав з хвоста в лівня свіжу розкішну пір'ину, і вstromивши у капелюх, пішов.

Дід Опанас тріскою чистив ноги курці. Сива, як сніг борода. Очі десь поховалися під густими бровами. Горять парою блискучих тернин.

—Добрий день,—привітався Йоган Кнобль. Не говорячи нічого, запросив у гості старого Опанаса. Спираючись на ціпок, сивобородий зайшов на подвір'я Кнобля.

—Що це таке?

—Земля,—відповів дід.

—Яка земля?

Сивий набрав у жменю. Розглядав. Підносив до носа. Потім:

—Дозвольте взяти трохи, жменьку... (Сльози в старого забреніли). Я чую, що тут ляжуть спочити мої старечі кости. Хочу, щоб на груди жменька рідної лягла. Де ви її взяли? Наша, свята наша землиця!..

Йоган Кнобль, прийнявши позу людини безпідставно гордої, і розправивши кінцем люльки поруділі вуса:

—Франц з України прислав два мішки землі.

—З нашої України землицю прислав? О, в нас її багато! Хай присилає. Всієї не пришле... Дивіть-

ся, всі-всі оглядайте її!

На подвір'я зайшов доктор Перзеке. Старий приятель Йогана Кнобля. Чув, що Франц сала прислав. Хоче фунт купити.

—Чому нічого не вродило в нас на вашій землі?— запитав доктор Перзеке, довідавшись про що йде розмова.

Дід Опанас не дочував. Підніс руку до вуха:

—Не чую... Я не дочуваю!

—Ми! Маємо! Вашу! Землю! Тут у нашему огороді! Чому на ній не родить доброго?—викрикував Йоган Кнобль.

Дід піднявши руки до неба:

—Сонця ви тут нашого не маєте. Нашого сонечка, що любить нашу землицю. У вас з Альп холод іде і на землю і в душі ваші. Ночі холодні. Наша земля у вас змерзла. Її тут, як і мене старого, наше сонце не гріє... Чужі ми...

Німці переглянулись. Доктор Перзеке взяв у жменю землі. Розглядав. Потім:

—Володар Персії Дарій, старинні греки, Чингіс Хан, о хто тільки не йшов, щоб мечем і кров'ю заволодіти цією чудотворною землею. Всі згинули... А земля живе, і живе роджений на ній народ. Тепер ми послали своїх синів. Боже, дай нам сил втриматись хоч одне покоління!

Дід Панас був трохи глухим, трохи прикидався глухим. Подавши руку німцям, пішов...

—Йоган, телеграма,—відчинивши вікно, гукала Гертруд. Кнобль, встремивши лопату, прийшов до хати. Гертруд залита слізами. Дочки плачуть.

“Ваш син Франц Кнобль впав смертю героя в бо-

ротьбі проти українських партизанів. Гай Гітлер! Його колега Ганс".

Йоган Кнобль пришпилив до рукава чорну пов'язку. Гертруд молилася Богу. Листонош, бачачи го-ре, проти своїх звичаїв, вклонившись, сказав:

—Розпишіться. Вам пакет.

Йоган Кнобль розкрив коверт величиною такий, як шибка, і:

—Проект палацу...

Злісно кинутий папір впав на долівку... Малий Курц не розуміючи про що йде мова, не дуже хвилювався почувши про смерть брата. Він, піднявши проект, сказав:

—Тато, зроби мені паперового чертика.

Берхтесгаден, 1953.

МИКИТО, давно вже
рідні відцурались
від тебе. Прошу... Всі-
єю душою благаю,

Микито... Хоч тепер оглянься! Всі... Всі люди
жити хочуть. І на сонечко дивитись хочуть. Ох,
Микито... Зсушив ти мене, виплакала очі. Втрати-
ла здоров'я. Бог чує, Микито. Бог терпеливий, як
камінь. Не кепкуй із святого терпіння. Прийде ка-
ра... Подумай. Схаменися! Припади устами, люб-
лену землю-матінку поцілуй. Не продавай дітей!
Срібляніків не бери. Краще чесно вмерти, чим нече-
сно жити...

Стояла на колінах. Руки сухі, роботящи складала
—долоня до долоні. Порвана кофта зсунулась з пле-
чей... На грудях лежать сиві розпущені коси.

—Ге-е-ть! Дур-н-н-а!..,—Микита штовхнув чоботом
у груди. Тремтячи, підвелася... На грудях пляма.
Докірливо глянула. Закрутились слізи, вона ране-
ним птахом впала. Руками обхопила ноги Микити.
Сльозами мочить халяви. А з грудей... З грудей
летять не слова—краплі закипілої крові.

—Ночами не сплю—приходять матері з сиротами.
Одні приходять—другі відходять. Горло душать ру-
ками. То регочутися в нестямі божевілля, то швид-
ко-швидко шепчуть: твій, Marie, Микита, послав на-
ших у Сибір на каторгу... Жалься, Marie... Бачиш
—руки в сиріт, як соломинки тоненькі, як свічечки
животі... Дитячі очі з голоду постаріли, про хліб ду-
мають... Ти ж маєш сина. Знаєш горе материнсь-

УСМІШКА

ке...

Микита сидить згорблений біля діжки. Очі нагадують отвір пістоля. Очі сухі, погаслі... Вій рідкі, білі, коровячі. Борода гостра, чомусь кацапська. Підносить до лоба пухкі, на варені ковбаски схожі, пальці. Мовчить.

—Чи ми ще довго в цьому погребі сидітимемо?— озвалась невістка Люба. Її чоловік тільки два тижні був з нею. Сіру шинелю кинувши на опашки, зник без вісти. Вона залишилась під опікою його батьків...

—Ні, не довго. Я вже чую прихід визволителів. Чому дивишся з недовір'ям? Не бійся! Хто не винний, той не постраждає. Хай тримтять душі ці! (Микита не міг стриматись—самозадоволено розкрив зшиток). Слухай: Марина Осипенко, 52 роки, має п'ятеро дітей, прала Фріцеві білизну; Остап Гордій допомагав німецьким солдатам напувати коні з колхозної криниці; його дочка Віра на Козацькій могилі вчила дітей співати “ще не вмерла Україна”; дід Корнійчук сокирою розбив голову Сталінові, що лежав під стіною контори артілі “П'ятілітка”; вдова Мотря на іменинах в куркуля Півняка, який повернувся з тюрми, сказала, що кацапи не кращі німців; Іван Пасічний, учитель, повісив Шевченка в синьожовтій рямці, і...

—І Пасічного записали?—збентежилася Люба, згадавши вчителя, що тішиться пошаною села.

—І Пасічного, і п'ятдесят чотири інших! Повішають, як псів! Вітер гойдатиме трупи. Круки видовбують очі. Висітимуть аж поки не погніють мотузки на гнилих шиях! Довго-довго пам'ятатимуть діда

Микиту—красного партизана!

—Ви так захоплюєтесь, ніби розповідаєте про квіти в саду. Що вам з цього?—запитала Любка. Дід Микита розвів руками—жест властивий нервово хворим фанатикам.

—Гм..,—усміхнувся Микита—зуби білі, як у молодого мурина.—На автомашині їздитиму! Вина питиму. Ікрою, як колись пан Радько, закушуватиму. Старій своїй, оцій, оцій бабі Марії, куплю сибірську лисицю на шию. До театру поведу. Патефон у хаті з “Катюшою” заведу. В Москві на з’їзді підійду до самого Сталіна, і що ти думаєш, не злякаюсь, а скину шапку, і “бувайте здорові, Йосипе Віссаріоновичу!” Сталін покладе руку на плече, відповість: “Орденоносний діду Микито, партія тебе любить і почитає”.

Дід взяв олівець. Щось думав: збігались брови. Нахилився біля свічки.., щоб щось записати.

Над погребом свистіли кулі. Чувся тяжкий втомлений гул бомбовозів...

Марія:

—Дивлюся я на твої очі, Микито. Злі, хворі маєш очі...

В її погляді була рішучість людини готової скакати з мосту. Схопила списані зшитки. Погасила свічку. Микита дотягнув на ступеньках. Придушив, як кіт мишу. Вдарив кулаком. Не йойкнула. Терпеливо сціпила зуби. Посунулась по ступеньках головою вниз. Тім'ям вдарилася об обруч.

Люба в темряві намацала свічку. Бліде, як смерть лице свекрухи. Ворушить спраглими устами:

—Куди він пішов? Боже... Земля наша була б

раєм, коли б на ній жили інші люди.

—Не хвилюйтесь. Мабурт пішов до наших. Німці вже покинули село... Тихо стало. Коли я слухала його оповідання, мені пригадались слова рідного тата: все нещастя людей походить від їх старань бути щасливими.

Марія стомлено закрила очі. Притулила до уст кислий огірок:

—Скільки невинних загине. Біdnі, біdnі люди... Німці прийшли—розкопували могили, і я ходила. Брата знайшла. Руки в нещасного скручені дротом. Наші прийдуть—показуватимуть постріляних німцями, ох, і бідна ж ти, багата наша земле...

—Ви, кажите, “наші”. Хіба вони, наші?...

—Дитино моя, називатимемо “нашими”, аж поки між ними не буде наших синів. Молися Богу, може скоро прийде та радісна година.

Дід Микита захеканий підбіг до хати. Став, рукою оперся об стіну. Важко дихає. Ноги-дугами. Рукавом витер піт з чола. Схопив лопату. За хатою викопав ямку: ніхто не бачить. Скинув світину, дбайливо, як скарб, замотав зшитки. Пригорнув землею. Стояв, тяжко хекав: старими очима дивився на криваве колесо сонця. Заграва полум'яніла за селом. Усміхнувся, подумавши “прийдуть—передам”.

У Бабцівому ярку розірвалась бомба. Загавкали собаки. В селі стало тихо. Зловіщувато. Микита хотів іти в погріб. Почувся гул. Біля приязьби зупинився. Вулицею повзуть панцери. Вклонився їм. Закручує вуса: знаючий собі ціну, і гордий сам собою...

Котяться підводи. Коні іржуть, корови до крові постирали боки мотузяними посторонками, воли тягнуть гармати... На возах ранені, солома в крові. На розлогій гарбі вбита коняка, з опухлих розірваних ніздер капає кров... За підводами втомлено місять грязюку красноармійці. Лиця землисті, зарослі. Щоки позападали. Вітер розвіває заячі шапки-вуханки. Вуханки нагадують сиву давнину: в подібних шапках, одягнені в тигрячі шкіри, баскаки хан Батия руйнували Київ...

—Старік, карова єсть?! Дава-а-а-й!—вигукнув солдат, скочивши з полудрабка. Довгі роки спокійна корова годувала молоком господарів. Тепер прощально глянула на їхні лиця добрими гарними очима, ніби хотіла сказати: через місяць привела б телятко...

Микита подумав: беріть, їжте, дасте другу. Глянув у сторону садка, де закопані зшитки. З долини прибіг розхристаний скакун—вітерець. Підхопив листя на подвір'ї і сердито жбурнув у лицє Микити. Поки дід витирав запорошені очі, скакун зник, зашелестівши на вершинах голих акацій...

Марія стоїть під хатою. Сумно дивиться на колеса, що грузнули до спиць, ліниво котились. Мовчазні солдатики, в сусідніх селах забрані чотирнадцятилітні діти, одну ногу за другою витягали із всмоктуючої багнюки. Схилялись під тягарем гвинтівок. Подрані в крові шинелі стягнені з убитих, незgrabно пришиті латки. На поясі в кожного “катьолок”. Теліптається ложка на мотузі. Дехто виймає з кишені кукурудзу. Обережно кидає в рот, жує. Усміхається до чужих матерів...

—Десь і мій Василь, душа буйна,—подумала Марія.

Кінчик вишитої фартушки піднесла до очей...

Котяться підводи—і кінця їм не має. Тягнуться, як журна пісня арештантська, як доля гірка материнська... Кривуляють розхитані колеса, гряззю обліплені. Широкі шини ріжуть масний набряклий чернозем, кров'ю политий, скроплений і материнськими, і сирітськими, і... десь на самоті, з тяжкою раною, гарячими солдатськими слізами... Котяться підводи.

Зітхають блідолиці матері в бідних сірих хустинах. Під хатами стоять з перехрещеними на грудях руками: хто виміряє глибину їхніх зітхань, хто виміряє глибину горя у виплаканих очах. О, ті очі української жінки...

—Ой-й,—раненою чайкою скрикнула одна. На довгій мотузці, що обвилась кругом ший, тягнеться якась людина... Солдати сидять спустивши ноги з полудрабків. Поблизу ють голі багнети. Зв'язана людина подібна стала на круглу деревину, що тягнеться по болоті, прив'язана до воза.

—Єнто, дезертір,—повідомив якийсь п'янний солдат, прочитавши жах в обличчях жінок...

Матері закривали очі. Діти горнулись до спідниць. Підлітки ховались у хатах. Боялись мати сумні лиця, не хотілось—не хотілось веселитись. Незрозумілі почуття опановували душі...

—Це фронтовики. Скоро прийде влада,—потішав невістку Микита. Незважаючи на симпатії до визволителів, він відчув, що якась отрута паралізувала його радість. Щоб легше самоопануватись, поклав руку на плече Люби. Намагався говорити спокійно:

—Хто не співпрацював—боятися не мусить.

Люба:

—Ваша рука так тремтить, що мені страшно стає...
Марія докірливо глянула на чоловіка:

—То його трусять душоньки, які він послав на той світ. І помреш—не відчепишся.

Пробігли три вершники. Нові сірі шинелі. На кашкетах виблискують зірки. Груди в орденах. Золоті пагони.

—Душоньки, тобі все душоньки! Глянь, хлопці—орли! І комуністи, кажу тобі, тепер не ті. Пагони ширші, як за царя,—самозакохано говорив Микита. В голосі відчувалося задоволення самим собою.

—Гляньте, по тім боці женуть людей! Ховаймось . . .—збентежилася невістка.

Із-за рогу вискочив вершник:

—На площу до сільради!!! Кого знайдуть в хаті—розстріл!

З хат виходили люди... Оглядались, ніби прощались з старими рідними стріхами. За руки тримали дітей. Косо кидали погляди на діда Микиту, що підбігав до хат, стукав у шибки, і:

—Громадяни, до сільради!

—І яке тобі діло!—озивалась Марія.—Люди і так приголомшенні. Йшов би мовчки. Чи тобі більше за всіх треба? Всі люди, як люди. Тільки ти . . .

—Мовчи-и-и... Я чую! Тепер я добре чую, що йду до влади, приходить мій час! Громадяни, до сільради! . . .

На площі зібралось село. Під горбом стоїть група озброєних солдат. Мовчання. Тільки батько дітям, жінка чоловікові щось крадькома шепче на вухо.

—Вніманіє!—грізно вигукнув начальник окерсменшу *).

Начальник—людина низького росту. На вузьких впалих плечах незgrabно сидить велика широка голова. В руці стиснутий револьвер. Він нагадує мешканця з сел, що розташовані на північ від Москви: там всі говорять московською мовою, зберігаючи старі мордовинські звичаї...

Довга гімнастерка, перефарбована в військовий колір “рубаха-толстовка”, покривала галіфе. Спадала на широкі халядви, що були вище колін. Така уніформа робила начальника не тільки смішним, а й по-дібним на картоплину, в яку вstromлено два сірники. Він був свідомий, що належить до людей скривджених природою. З підлеглими стрункими молодими солдатами, поводився так, ніби він приносить їм особливу приємність, будучи їхнім начальником. Самозакоханість межувала з хоробливістю. В кожній усміхненій людині він вбачав глузування. Селяни, не зважаючи на страх, не могли приховати усмішок.

—Прекратіть, усмішки!—вигукнув начальник.—Коли проходячи між рядами, знайду єхидно усміхнене обличчя—розстріляю, як пса!

Проходячи, він тримав в одній руці список приречених на смерть, переданий красними партизанами, в другій—револьвер, яким доторкався до лиць селян. На висках сіпались жили:

—Усмішка!

*) Відділ контррозвідки “Смерть Шпигунам”, “карательніє” батальйони, що йшли за фронтом, розстрілюючи “німецьких шпигунів”.

Глухий постріл. Селяни похилили голови. Марія стала на коліна. Люба залилась хоробливим рего-том. Сусідка, Марина Осипенко, погладивши пере-ляканіх дітей, нахилилась над убитим:

—Начальнику! Наш дід Микита родився з усміш-кою. Бідний... Гляньте, він і мертвий усміхається, кара Божа чи що...

Начальник окерсмешу стояв під горбом, переплів-ши руки на животі. Приреченні на страту самі для себе будували шибениці. Зойк дітей, плач матерів переходив у стогін, здавалось—стогнала земля...

Мюнхен, весна, 1953.

БЕРЛІН. Вражіння, як після страшного землетрусу. З по-пелом і землею перемішані купи побитої цегли. Покручене, з обвислими цементовими грудами, залізне пруття. Рейки, на яких тримались поверхи якогось готелю, погнулись від ваги заваленої стелі. Обгоріле ганчір'я, почорнілий матрац на заіржавленому ліжку. На подовбаній стіні, біля розірваної водопровідної труби, висить рама з розбитим дзеркалом. З приваленого льоху, де нявкає скажений кіт, несеться неприємний запах. З пустки на пустку сполохане пацюком перелітає крикливе, голодне гайвороння...

По Бангоффрідріхшрассе стоногою гусінню сунеться жіноча колона. Рябі хустини. Білі, сині, чорні берети. Потерті капелюхи. Майже в кожній жінці на грудях "ост", або на рукаві соняшник з тризубом...

Дві пари близкучих чобіт чітко крещуть кроки по правій стороні бруку. Офіцери курять цигарки. Одін на грудях. Пагони широкі, як селянська долоня, лежать свинячими вухами. Лиця свіжі, дбайливо виголені, нахабні.

—Любо, глянь! Закохатися можна,—озвалася одна. Дівчата переглянулись, і засміялися. Офіцери кидали горді погляди на виснажені лиця землячок...

—Та кучерява мене цікавить. Я звернуся,—притишено озвався один. Потім голосно запитав:

—Хто з Києва?!

Дівчата підняли руки. В Люби щоки зашарілись.

Розгублено почала поправляти пояс на сукні, хоч він і без цього гарно обвивався навколо привабливого стану.

—Товаришу командире, ми всі киянки,—манірно, хоч їй це не вдавалось, прощебетала чорноока сусідка Люби.

До Люби чванливо підійшов молодий офіцер, і:

—Дівчино, яке маєш ім'я? Прізвище?

—Ім'я—Любов. Прізвище—Богунська.

—Дякую за відповідь. Я маю матір у Києві. Щось хочу передати. Не відмовтеся піти зі мною.

Глянула на подруг. Дівчата ніби змовились:

—Ти від німців тікала. А це ж своя людина, іди!...

З офіцером пішла до військової командаури. В кімнаті він сказав:

—Я, Давид Рябокінь. А ти скільки маєш років? Сімнадцять? Гм, вже час мати відвагу. Їсти хочеш?

Люба замість відповіді, по-дитячому кивнула головою. На столі з'явилася їжа: білий американський хліб, пляшка румунського “Аліготе”.

—Чого ти тремтиш? Що ж тут страшного, що я поклав свою руку на твою.

Зашарілась. Щоки—мак в степу. Хотіла щось сказати. Вже й устами поворушила. Не вистачило повітря—щось стиснуло горло. Він підійшов до шафи. Витягнув три валізи. Обома руками викидає з них сукні. Купа різного одягу виросла на підлозі. Він захоплено:

—І польські, і австрійські, і венгерські, чеські. Навіть українські є! Глянь, ця сукня, як огонь! Всі твої. (Повісив їй на шию низку перлів). Вибірай! Цікаво, яка сукня сподобається?

Люба акуратно складала одяг. Він так хотів віднайти захоплення в її очах—і даремно. Коли дві вализи були наповнені, дівчина з прихованим бентежиням, підняла з підлоги сукню. Колір синіх волошок, що ростуть на курганах благословенної Херсонщини.

Давид радісно:

—Любов, ха! ха! ха! Ти моя Любов! Чи знаєш, що та сукня з Києва? Так і треба. Смак київський маєш. Одягнися! Не соромся. Я відвернуся.

Біля розкішного трюмо (рама-рококо) Любія одягнула сукню.

—Ніби на тебе щилася! (Пауза). Вибач, мене чекають. Я мушу спішити. Залишайся. Хай іде колона. Ми поїдемо пізніше, добре?

—Ні, товаришу, ви військовий, а я... Що скажуть подруги? Нас разом з Києва вивезли. Незручно якось. Піду. Може б ви подарували цю волошкову сукню? Ні, я, вибачте, більше нічого не хочу.

Любов Богунська повернулась лицем до дверей. Енергійна. Грація—стан гідний уваги скульптора. Давид по-солдатському підійшов. Міцно обхопив ведмежими руками малу кучеряву голову. Пив свіжу, як ранок над морем, блакить її очей. Жагуче цилував. Ніби прощається, втрачає, щось дорогое, несподівано знайдене. Ні, перед жадним боєм серце молодого офіцера так не билося, як біля цієї дитинячої скромної дівчини.

Любов у слузозах. Її становище може зрозуміти тільки та дівчина, що плакала розчулена першим вимріяним і довгожданим поцілунком. Високі, як пара голубів, гарні груди дихали молодістю.

Він:

—Чому плачеш?

Вона:

—Поводитеся зі мною, як з полонянкою. Обманули мене. Казали: щось передам матері. Потім спопкушуєте сукнями, знаючи, що всі дівчата до цього мають слабість. Подарували перли. Цілуете...

Гнівалася. Та гнів на обличі Любови мав свою принаду. Скривджену смикались кінчики її рожевих, пухких, як у дитини, уст. Швидко підійшла до дверей. Давид викотив очі з орбіт. Рука посунулась до кабури. І:

—Любов Богунська, я вас!...

Любов біла, як слонова кість. Тихо озвалась:

—Вб'єте? Добре... (Її груди налились тривогою). Але перед цим я хочу пару слів... Два роки слізами вмивала лице. Жила надією—прийде хвилина. Визволить стрункий молодий киянин.

Стояла горда, навіть трохи самозакохана, наївно рішуча. Здавалось—страх для неї незрозуміле почуття. Без сліду зникла лагідна сором'язливість, що так була їй до лиця. Мокрими очима, на яких бриніли перли, палила Давида.

Напружене мовчання. Давид, похиливши голову, сидів у кріслі. З руки випав пістолет. Дівчині сподобалась його трігікомічна поза. Нагадував раненого орла. Рішучі слова, тверда, майже дика розгнузданість пірата, і раптом... така безпорадність. Таке, тільки дітям властиве, приголомшення. Вона нахилилась. Біля його ніг підняла пістолет. Поклала на стіл. Він щось хотів сказати. Щось приховує... Він готовий був зустріти різні несподіванки. Тільки не погорду бідної дівчини до нього, “героя вітчизняної

війни!” Засліплений гордістю, розвиненою на фронтах, і розбещений щасливими випадками, він мабуть несвідомо... Ясні непідкупні очі приборкали його. Вперше в житті він зрозумів, що слабість може перемогти силу. Його вчинок нище гідності земляка. Глянув на руку: не хотілось вірити, що п'ять хвилин тому ця рука тримала спрямований пістолет. На кого?...

—Товаришу Рябокінь. Ви щось переживаєте? Скажіть?

—Де твій батько?—запитав Давид, блиснули вовчі очі з-під густих брів.—Тільки щиро!

—Помер у Сибірі. Мати живе в Києві,—відповіла, не думаючи ні боятись, ні приховувати: може шукала причин, щоб відчепитись від “героя вітчизняної війни”...

—Він був “врагом народу?”—на кінцях його уст з'явилось незрозуміле задоволення.—Дівчино, життя створене для добрих людей. Та користуються всі без розбору: навіть такі, як я. А я людина зіпсована. (Перевів очі на валізи з сукнями). Я купляв жінок, даруючи їм сукні, годинники. Ні одна не відмовилася. Усміхались, як невинні, а обкрадали, як повії. Де сказано, що не можна купляти те, що продається. Ті сукні взяті з палаців, з квартир. Одні кидали втікаючи від нас, як від звірів. Інших, виконуючи наказ, стріляв. Нічії речі жаль було лишати. Я людина війни.

—Нарешті затихли останні гармати,—він запалив цигарку, вийнявши з рота недогарок.—Я хочу все забути. Навіть те, що всі жінки, які не знають собі ціни, не варті однієї, що вартість собі знає. Випад-

ково, цілком випадково проходячи мимо колони, я побачив тебе. Признаюся, як школяр—мрійник. Яке безглуздя! Ні один закоханий не говорив дівчині мудро, навіть мудрець. Мое становище таке смішне, як і ці, мною проти себе, висловлені слова. Я сам не можу пояснити, що сталося. Я почав вірити, що на світі існує любов. Але любляться тільки одиниці. Тисячі невдало, вульгаризовано наслідують їх. (Він почав нервово ходити по кімнаті). Ні, коли ти зараз покинеш мене, я не ручаюсь за своє життя. Ти бачиш! Я рознервований. Я говорю під впливом почуттів. Холодні голови так не розмовляють.

—Любов,—він благально глянув на неї,—вибач, але в цю хвилину я радію, що твій батько в Сибірі. І я не боюся сказати правду. Ти хочеш іхати до Києва? Зрозумій, дівчино, що звільнений Київ не для тих, що мають на грудях рабську пляму “ост”. З Уралу, з Москви, з Ташкенту гайворонням злітаються наші червоні магнати. Везуть з собою пухкі подушки, партійні квитки, протекції. А ви, киянки!... Ходячий смітник у руїнах імперії. Вас завтра заженуть до скотячих вагонів. Тільки в Сибірі, в горах дикої Якутії покажуть латку неба. Чому? Всі ви небезпечні. Ви зіпсовані люди. Ви дихали фашистським повітрям. Отруєні ворожим духом. Вас не постріляють, ні, але і жити не дадуть. Рабська праця і голод висмокчуть ваші соки. Мені жаль... Боляче, що я від німців звільнивши рідну столицю, не можу сказати киянці, яку я люблю, що вона вільна. Ти Любов загинеш, не довідавшись що є на світі воля і біль кусень хліба. Ти найвне дівча, а я романтик, правда? Хіба я винний, що я родився таким. Інакшим не можу

бути. Війна псує людські характери. Коли не розсмієшся, признаюсь тобі, що ти є та, про яку я мріяв у боях під Будапештом, на передмістях Варшави. Кожен юнак має свій ідеал. Рідко хто його знаходить. Не думай, що кепкую. Не підозрівай у лукавстві. Я вимріяне знайшов, і що ж, не в силі втримати. Ти відходиш...

Слова вимовляв усім своїм єством. Не дивився на ней. Мабуть, щоб дати волю потокові слів. Хай вони смішні, навіть дивні для тверезих і тих, що ніколи не кохали, все ж їх сила і краса в непідробленій голій ширості. Розмовляв сам з собою. Враження було таке, ніби він самосповідається. Сповідається перший раз в житті, і хоч розгублено, але щиро, майже подитячому. Любая належала до дівчат, котрі легко потрапляють під сугестію перечулених людей. Вона готова кожному вибачити. Навіть недруга, коли він плаче, ій жаль. Озвалася:

—Товаришу, може я не знала... Але я думала, що любов—це щось велике. Я не вірю, що можна залюбитися з першого погляду. Не гнівайтесь... Говорити неправди я не вмію. Хоч ваші слова розчулені. Чи, як ви кажите, “школярські”, але... я чомусь відчуваю недовір'я. Може причиною цього є тільки—що вами випита пляшка. Не подобається мені, що ви розчулились біля дівчини, яку перший раз побачили. Розтаємничуєте свою душу, ніби я від вас цього вимагаю. Цим витворюєте якісь для нас обох спільні хвилювання. Любов з першого погляду, не розумію...

—Так, тільки з першого погляду. Ви заходите в картинну галерею. Кожен мистець, народжуючи твір,

вкладає частину своєї душі. Коли хочете—життя. Картина промовляє до людини мовою, яку не всі розуміють. Ви оглянувши десяток, на одній зупиняєте свої очі. І сподобаєте її з першого погляду. Чи може п'ять разів відвідуватимете музей. І тільки на шостий день захоплено скажите: ах, та картина чудова! Чи неподібний буде цей вислів на лукавство? Картина теж має свій характер. Має добрі і злі сторони, як і кожна людина, як і ви. Покажіть людину без недостатків. Ні, ви цього не осмілитеся зробити, щоб не стати смішною. Що? І ці слова викликають у вас недовір'я? Уявіть, що ви йдете вулицею. На ваших очах проходять чужі люди. Одне лице викликає огиду, друге—довір'я і тільки. А буває, прошу не відмовлятись, буває перший раз побачиш людину, і, здається, давно вже був з нею знайомий. І не питуючи хто вона така, що думає, який має характер, готовий життя з нею прожити. (Глянув на годинника... О, я зовсім спізнився. Вибачте, і, будьте добрі, не тікайте. Біжу, мене чекають!

—Товаришу, вас слухати приємність,—і в очах Любові іскрилось захоплення.

Любов лишилась сама в незнайомому помешканні. Підійшла до вікна. Колона сунеться стоногою гусінню. В кожній жінки торбина в руці... Лиця виснажені. Очі байдужі. Може їхні душі чують, що йдуть з неволі у неволю. І не обпестить їхні лиця сонце батьківщини, і ногою не доторкнутся вони рідної землі...

Сіла вона в канапу: уважно, як ніколи перед цим жадну одежину, оглядає волошкову сукню. Пригадала маму, Київ... Терпко на серці, тіби воно в оцеті

скупане. Найкращу свою сукню, яку пошкодувала взяти в Німеччину, тепер знайшла між чужими. Як її сукня потрапила до Давида? Дивний випадок: кому б не сказала—не повірять. Ніби казка. Та чи мало казок здійснилось, чи мало дійсностей залишились неправдоподібними, казковими! Признатися Давидові? Стремувалась. Йому буде незручно. Може навіть болісно і соромно перед людиною, яку він любить. Недобре, правда, недобре, коли людина людині завдає біль...

Вирішила не поспішати до Києва. Не тому, що він, Давид, гарний. Його ширість, слова хоч і крилаті, але теплі і милі, як перше сонячне проміння весни. І душа добра.

Пройшов тиждень. Любов осмілювалась говорити, що не можна жити в одній кімнаті, не будучи одруженими. Давид переконував:

—Словам не віриш. Хочеш мати папір? Жінки люблять, щоб їхне подружжя було десь канцеляристами сонними і байдужими записане. Коли б юнак, маючи кришталеву мораль, сказав: живімо, не розписуючись, але чесно, то дівчина найгіршої поведінки, вигукнула б: геть, розпусник! Чому? Бойтесь людської опінії. Розписавшись, вона робиться законною. І... вільною від обов'язків прислухатись до обмовлень. Вибачте, я не кажу, що всі. Але немало жінок оточує себе поклонниками. Мовляв, я не винна, що всім подобаюся? Я так вихована, що не можу заборонити захоплюватись мною. І, ніби зовсім вимушенено стає героїнею якогось таємного чи напівтаємного роману. Чом я не Марія Антонеті? Жінкам більше, як чоловікам подобається зустрічатись в до-

мовлених місцях. Природа їх підтримує, обдарувавши вродженою хитрістю. Ту хитрість, яку чоловік дістає з життєвого досвіду, жінка її має від народження. Хай я перебільшу, але подумайте, чи не мало в цьому правди, якої люди не люблять. І бідна буде голова того добродія, що осмілиться нечесну жінку запідохріти в її нечесності. Вона і чоловіка свого покличе на допомогу. І честь свою оборонятиме до сліз. Назве вас негідником, що посягає на недоторканість сімейного огнища! Я знаю багато друзів, які ризикуючи життям і кар'єрою, боронять честь своїх вибагливих жінок, які їх на кожному кроці зраджують. Яка ж тоді функція шлюбних паперів? Чи не сміються люди самі з себе, з своєї дивної моралі? Коли так, то скільки в цьому трагікомічності!

Любов мовчала. Любов м'яла, як учениця перед учителем, кінчик хустини. Потім:

—Ти прихильник нешлюбного подружжя? Говориш не тільки гарно, а й переконливо. Друга б на моєму місці, погодилася б не зронивши з уст слова, а я ні. Характер маю такий. Крім того, не хочу бути не подібною на інших. Я ніколи в житті не намагалась бути чесною перед очима людськими. Очі людей часто бувають фальшивими. Стараюся бути чесною перед своєю совістю, перед собою. Хоч я погоджується, що коли чоловік захоче покинути дружину, жадні папери не стримають. І не має, не має на світі таких документів, які б роз'єднали найміцніший союз—любов двох сердець.

І навіщо всі ці дискусії? Бідна Любов не знала, що Давид підтримував нешлюбне подружжя не під впливом своїх переконань, як це роблять інші, а просто

тому, що будучи офіцером, не мав дозволу одружитись в Німеччині. Вимушений був проти своїх поглядів говорити і захищати те, що сам в іншому випадку ніколи б не підтримав. Мусів таким способом оправдувати своє незаконне життя з дівчиною. Вона народжена вірити іншим більше, як собі... Характерна риса вірних і ніжних жінок.

Коли б хтось з посторонніх познайомився з їх життям, він би сказав, що це не дружина і чоловік, а закохані юнак і юнка й їхні взаємини були такі, ніби вони після хвилевого знайомства захопились собою, і намагаються одне одному подобатись.

Її манери, які зраджують присутність вродженої інтелігенції, її лагідна, м'яка, майже дитяча мова, працьовитість молодої бджілки, акуратність, що є найціннішою властивістю жінки, її вірність були настільки привабливими, що Давид вважав себе вперше від дня народження, щасливою людиною.

Сьогодні, повернувшись з праці, він сказав:

— В середу покидаємо Берлін. Законом заборонено, щоб дружина офіцера родила дитину на чужій землі. На батьківщині розпишиємося.

Молоде подружжя приїхало до Києва. Давидова мати, суха, як торішній стрючок, з устами характерними для жінок, що раз в рік бувають добрими, прихильно зустріла невістку. Довідавшись, що він з нею познайомився в Німеччині, швидко змінила настрій. Глянула з-під лоба, як на покинуту коханку якогось німецького солдата.

Свекруха часто докоряла:

— Ти мусиш чоловікові догоджати. Він тобі життя врятував. Гинула б у Сибірі, як інші. Почисть

чоботи йому та так, щоб і себе в халявах побачила. Ти ж знаєш, що він в мене любить акуратність. Там і мої черевики. Коли ті пологи, а вже ні за холодну воду...

Любов підтикала непокірні кучері за хустину, брала щітку. Мовчки чепурила свекрушині черевики. Тяжка та праця, що виконується для потіхи злій жінки, що відчуваючи наближення старости, стає неможливою навіть для постороннього оточення...

Не хвалилася Любов Давидові. Навіщо мати сварку? Краще перетерпіти. Тихенько заплакати і непомітно витерти сльози, щоб ніхто не бачив. Легше стане на душі. Тяжко було б, коли б жінка у хвилини розпуки, не в стані була гірко заплакати. Не виплакана отрута з'їла б душу...

Молода дружина—чепуристка. Навоскована підлога. Все, як в тому дзеркалі відбивається. Не дочекалась неділі, щоб з Давидом привітати маму. Сама поїхала на Святошино. Хоче покликати її в гості. Сусіди радісно зустріли Любов. Повідомили, що мати після втечі німців з Києва, навантажила візок речами. Покинула свою стареньку віллю. Сліди загинули...

Розхвильована Любов відвідувала знайомих. Всі матері журилися, їхні дочки не повернулися з Німеччини. Тільки декотра вхитрилася вістку прислати з Сибіру. Сповіщає, що їй весело працюється в копальні. Випадково в черзі біля хлібного магазину, Любов зустріла шкільну товаришку. Поділились оповіданнями. Потім товаришка, трохи зніяковівші:

—Зустріч мусіла бути веселою. Тепер я скажу тобі сумну вістку. Твоя мама загинула... Її розстріля-

ли разом з іншими на подвір'ї біля Короленка 26. Вночі. Я врятувалася в льоху під дровами. Без допиту стріляли. І хто? Наші рідні освободителі! Грабили. Останні мої сукні, що були в хаті, забрали...

—За віщо?—зібравши сили, запитала Любов.

—Бачиш, їй не повірили, що вона приїхала з Святошино. Кожен боявся не тільки посвідчити, пару з рота випустити. А визволителі думали, що німці залишили шпигунку. Бо ж всіх з Києва виганяли. Твоя мама сама винна. Жила б за містом. Ні, прийшла, щоб скорше в центрі помешкання захопити. Як же! Дочка з Німеччини приїде! Якомусь офіцерові—розбираці помешкання сподобалось. Вбив, а свою родину поселив. Хіба це тільки випадки! Ти не була. Не уявляєш яке жахіття творилось. По вулицях стояли скрині з надписами: “Для скарг”. Краще не згадувати.

Сірі будинки, люди; зелені, розкішні, як величаві чаші, каштани: все покрилось туманом в очах Любові; крутилось, мов карусель. Ледве принесли її ноги додому.

—Знову? Сльозлива яка?—гримнула свекруха.— Завтра мої іменини. Треба пекти пиріг, варити. Де ти й росла така, що між порядними людьми, як громом приглушені. Не скільки тієї болі, як стогнання. Думаєш, у мене не родились. Чого стала? Міси тісто.

Засукала рукави. Помила руки. Місила, а слози крапали, як краплі з стріхи, на тісто. Ввечері крадъкома написала листа в село до рідного дідуся...

В суботу сходилися гості. На столі лежали рум'яні пироги... В тарілках парувала їжа. На пляшках на-

писи “водка”, “зубровка”. Свекруся піднесли букет півоній. Іменинниця поцілуvalа сина в голову. Сказала, піднявши чарку:

—Кажуть, мати стає зайвою, коли син одружений. Мій синок, одружившись, ще більше любить мене. Жінку можна й другу мати, а матір—ніколи.

Давид повів очима по лицях гостей, і зупинився на дружині. Він не погоджувався з словами матері. Любові стало неприємно: її зомлілу віднесли у спальню. Горілкою мочили виски. Відкрила очі. На устах народилась повільна усмішка. Білою, як сніг рукою, вона пестила Давидові кучері. Пестила вона, як ніколи перед цим. В очах можна було прочитати жаль, зміст, якого покритий серпанком таємничості. З віддихом з її грудей вирвались слова, подібні на ятріочу рану:

—Нахились, поцілую. Я люблю тебе, що ти любиш маму свою. Жінку можна другу мати, а матір—ніколи, правда, Давиде? Ох, яка це правда...

Він:

—Не плач. Ти стала якась неможлива. Розчулюєшся від кожного слова. І ще вдень іменин моеї матері. Треба себе стримувати.

Вона взяла руку: притулила його пальці до своїх спраглих уст. Усміхнулась болючою усмішкою:

—Іди. Я буду сама. Там гості, мати. Іди, Давиде. Мені легше себе стримувати, коли я на самоті...

Крізь щілину дверей доносились голосні розмови. Сміх. Хтось заспівав пісню. Давидові бажали мати доброго сина. Мати сиділа прийнявши горду, її невластиву позу, і тому була трохи смішною.

На четвертий день після іменин, свекруха пішла

на базар. Любов написала листа Давидові і шпилькою приколола на подушці. З шафи взяла сорочку —притиснула до серця, обцілувала вишивку. Коли б хтось глянув у вікно, подумав би, що жінка збожеволіла... У валізу клала сорочку, плачуши: вона ще дівчиною її вишивала для мами. Тепер в ній сиділа на іменинах недобра свекруха...

Любов у бокову кишеньку сховала фотозняток чоловіка. Швидко накинула на плечі чорну хустину. Вийшла на вулицю. На Дніпровій пристані її чекав лісий, як гарбуз, маленький з вологими добрими очима, дідусь. За плечима торбина. Ледве впізнали один одного.

—Внучко,—поцілував коси.—Отримав я листа. І поспішав тобі на допомогу. Ну, досить, не плач. Добре, що виросла, добре, що живенька. Не говори нічого. Я все... Все, що скаже ж робитиму. Тільки не плач. Люди дивляться. Я сам живу. І радію дуже, що ідеш до мене.

Пароплав “Кармалюк”тихо погойдується на хвилях старого Дніпра. Прощально оглянулась Любов. Жаль було залишати Київ. Пригадала дитинство. Що скаже Давид, коли прочитає її листа: “Я люблю, забиваючи про себе. Я безмежно люблю тебе, найдорожчий мій Давиде, але... не тільки моєї матері, а й інших матерів, на руках... ти маєш кров. Люний, я хочу жити далеко від тебе. Я хочу любити тебе, не бачивши тебе. І коли ти кохаєш мене, коли не хочеш завдавати мені болю—не шукай. Знайдеш—прокле-ну і зненавиджу. Вірна твоя Любов”.

—Все думаєш? Від сліз аж вій червоні. Вже видно вогні Канева. І задуманий наш Тараc. І вклонились

до його ніг степи широкополі, і Дніпро, і кручі... Ні, дитино, не говори мені про свого Давида. Нічого не говори. Не слухатиму, хоч він у тебе і найліпший був. Коли вирішила його не бачити, значить горе якесь. Нікому про своє горе не розказуй, бо хто тепер не без свого горя. Так що про чуже й слухати не буде...

Дід зняв шапку: пароплав причалив до Канева. Він завжди мовчки віддає поклін батькові Тарасові. Хотів перехреститися, та людей було багато. І той із зіркою чи на нього, чи на внучку задивляється...

—Пішли, дитино. Може якась підвода йтиме. Ти ж не признавайся, що була в Німеччині, бо візьмуть “на учит”. (Оглянув небо). Скоро ранок... До Канева торохтять підводи з колгоспів. А з міста тільки після обіду. Ми помаленьку... Я тебе підтримуватиму, то нічого, що я маю ноги дугами. Підемо над Дніпром. Ген по під житами, навпростець підемо...

Срібні дзвінки висіли в ніжносиній висоті. Дзвеніла небесна пісня. І зелені, вітром розчесані вусики гострила соком налита озимина. Колоски, як п'яні гойдаються, зачаровані неповторною симфонією стежу. Верби похилили старомодні, довгі, як у русалки, коси, причепурюють їх у Дніпровій піні. Вітер зігрілим конем вискочить з холодного яру, шипне до нив, і помчить на крилах, пилок несучи—половіють жита...

—Тобі нездоровиться? Сядемо під вербою. В бочці коле? Не лякайся. Бог нам допоможе. Моя любов до внучки мене гріє. І робить бадьюрим. Дарма, що руки трясуться.

Любов лягла на шовкову траву. Біля голови розкішний кущ скромних фіялок... Дід в криниці, що

була під вербою, мив руки. Мив, як ніколи, старано, стурбовано. Бороду причепурив. Долонею лисину змочив. Ніби якогось дорогого гостя збірався зустрічати. Поглядав на внучку: в ней від болів стискались уста. Дідусь підійшов, нахилився:

—Не хвилуйся. Не має таких мук, які б не приносили радости.

Дідусь став на коліна. Побожно поцілував землю, потім:

—Слава тобі, Боже, що ти допоміг. Сонце зігріє. Теплий вітерець осушить. Не турбуйся, сорочку я закопаю сам в житі. Жаль, що ми не маємо пелюшок. Я свою сорочку, я зараз...

—Ні, там валіза, дідусе. В мамину сорочку сповийте.

Дід сповивав правнука. Іскрились полинялі його очі. Поніс до Дніпра. Вмиває голівку святою Дніпровською водою.

Усміхнулась заплакана мати. Дід з радости побадьорішав:

—І в сні не снилося, і в думах не гадалось, що я, всіми забутий Остап Богунський, сьогодні таку радість матиму. Дякую тобі, дорога моя внучко. (Він поцілував п'ятки правнукові, щоб твердо на рідній землі тримався). Як виросте, розкаже ж, і він на мою могилу може пучок волошок покладе...

Шумів, хвилювався зелений океан.

Нюренберг, 1952.

НІЧ. Експрес “Харків - Львів” розігрівши в степах, ко-
нем прилетів на київську станцію.

—“Радянська Україна”, “Ізвестія”, “Правда України”, “Вечірній Київ”, —попід вагонами розносить газети худощава, трохи крива на ліву ногу, жінка в червоній хустині: колишня партизанка із загону Ковпака. Пасажири товпляться. Валізи конвеєром ідуть понад головами.

—Петре, але ж не барися в Берліні. Я жду...

—Вернуся, Оксано.

Молода пара розчулено прощається, звертаючи на себе увагу пасажирів, що дивляться у вікно. Одноокий кондуктор, підійшовши:

—Товаришу лейтенанте, експрес відходить!

Закохані цілуються. Вона притишено:

—Поспішай. Петре, я тобі в бокову кишеню поклала газету. Обережно розгортай. Може вибухнути. Обере-е-жно.

Лейтенант Петро Кулініченко зник у вагоні. Експрес, чхнувши огнем, почав описувати дугу, щоб там перед полів випрямитись, і летіти стрілою. На пероні стояла Оксана. Прощально махала блакитною хусткою...

—Гей, кому ви махаєте? Експрес вже зник в степах, —трохи глупливо озвався якийсь залізничник. Вона зніяковіло глянула на незнайомого. Пішла...

Лейтенант Кулініченко відчинив вікно: тепла ніч.

СПЕЦІЯЛІСТ

Зоряна. Вітер несе з неозорих степів пахощі. Місяць сріблить вуса дозріваючих колосків. Жита, жита... Відчувши самітність, Петро в'явив її: коси соняшне проміння. Очі—ранком умита в степах і золотом взолочена блакить... Гнучка. Як берізка юна. На устах—соковита весна ще зберегла свіжий спогад про перший поцілунок. Вона—студентка київської консерваторії. Майбутня зірка. Озивається талант нового українського соловейки. Петро впевнений, що Оксана Довбуш може захопити кожного... Стало трохи неприємно на душі—трохи боязно. Згадав слова: може вибухнути. І посунув руку в кишеню.

В купе нікого не було, але він перелякано оглянувся: здавалося, ніби на стінах висять очі. На лобі появився піт. Серце хвилюється. Повірте, що ще ніколи в житті лейтенант Петро Кулініченко не був такий переляканий, як в цю хвилину. Зі зброєю в руках пройшов він від Сталінграду до Берліну. Часто смерть заглядала в очі. Лежав між трупами своїх друзів. В буряні ночі проривався з вогняного кільця... Але такого страху не відчував. Ніби бомба розірвалась в самому серці без звуку, без диму, але з силою досі йому незрозумілою. Він сів на лаву. Закинув голову назад до стіни. Тупими переляканими очима дивився в ніч. І важко дихав. Хотілося зробитися таким маленьким, щоб без труднощів влізти в дірку від цвяха. Прищулитися і так їхати, або... птахом вилетіти з вікна в ніч. Боявся вдруге посунути руку в кишеню. Паралізований страхом, іхав... Хвилювався від найменшого шороху. Інколи пасажир пройде—зідхав полегшено, що не до нього...

—Житомир!—вигукнув кондуктор. Якийсь паса-

жир, привітавшись, сів біля лейтенанта Кулініченка. Валізи поставив тут же—в купе вистарчало місця.

—Ви далеко?—запитав незнайомий.

—О, я аж до...—не доказав лейтенант. Пасажир глянув з-під лоба на військового: молодий, дбайливо поголений, стрункий, як шомпол, юнак. Природні ку-чері лежать на блідому (ознака благородності) високому чолі. В очах—енергія, пашить сила. Крилом орла брови—суворість придбана в житті. Пухкі, майже дитячі губи, зраджують доброту, щирість, темперамент.

—Ви теж за кордон?—запитав лейтенант.

—О, ні! О, ні! Я до Львова, а потім до районового містечка Стрия,—відповіла людина: очі нервові, уста втиснуті в гнилі пеньки. По-гусарському закручені вуса свідчили, що ця людина впевнена в себе. Знає, що робить і вміє шанувати себе більше, ніж інших...

Жвава зав'язалася розмова. Пасажир з гусарськими вусами, щоб переконати орденоносного офіцера-героя відчизняної війни, що він, мовляв, хоч і не іде за кордон, але також персона непроста, має заслуги перед правителством, продовжував:

—Я старий спеціяліст по ліквідації куркуля, як клясово-ворожого елемента. В багатьох селах Житомирщини довелось працювати. Ви знаєте, що куркулі чинили шалений опір колективізації. Приходилося безпощадно розправлятися. Обставини були такі, що я дітей через вікно з хати на сніг викидав. З жінок кожухи стягав. Щадити бур'ян контролреволюції не випадає. Інакше не можна побудувати бузклясового суспільства. Пам'ятаю, один куркуль хотів, ті-

каючи з родиною в степ, підпалити свою хату. І я наказав зловити його. Ми замкнули двері. І він з жінкою і дітьми згорів. І правительство високо оцінило мої заслуги. Тепер я їду організовувати колективізацію в Західній Україні. Тяжка чекає праця. Доведеться руйнувати куркульські гнізда так, щоб і пенька на подвір'ї не лишилося. Щоб вже ніколи не ріс на радянській землі цей бур'ян контрреволюції. Правда, трохи відчуваю страх. До нас часто доходили чутки, що там якийсь Чупринка в лісах з партизанськими загонами розгулявся. І що наша братія не дуже то вільно дихає. Тепер думаю—легше стало. Командира їхнього під Львовом шаблями на кусні порубали. Та мені начальник політвідділу товариш Тімofеєв давав інформації такі: в Західній Україні кожний Чупринка. Він тільки народився, має три місяці, а вже в душі він маленький Чупринка. Молода дівчина вчиться в школі, читає сталінську конституцію про дружбу росіян і українців, а в душі вона—Чупринка. Біля тину стойть, схилившись на ціпок, білий, як кульбаба, дід. Ледве тримається на ногах, в очах вже все гасне, а заглянь в його душу, і ти там побачиш Чупринку. Кожна хата чупринківська... Навіть комсомолець, що носить зірку на грудях, десь глибоко в душі приховує Чупринку. Хай малесенького, ледь помітного, але Чупринку. Навіть дерева, колоски в степах, верби біля річок чи над ставками, зорі на небі, вишні біля хат—все чупринківське. І вимагає обережності. Ось куди мене правительство посилає на працю. Я розписався і поклявся, що оправдаю довір'я.

—Перш за все треба знищити куркулів, що підтри-

мують харчами лісову контрреволюцію—почав само-закохано закручувати вуси спеціаліст масової колективізації.—Я їх визбіруватиму, як қвасолю в просі. Пакуватиму до скотячих вагонів, і туди! Через Урал на Колиму! А звідти, як відомо, повертаються люди тільки тоді, як рак свисне. І особливо безпощадно треба випалювати чупринківський дух... Малий ти, старий, хворий, каліка, а коли в тобі сидить Чупрінка—ти мусиш загинути! Таке мое правило. Спитайте чупринків, що вони хотять? Ге-ге, я знаю. Самостійної Української Соборної Держави. Вам вона потрібна, товаришу лейтенанте? Ні! Не потрібна вона й мені. І ні Москві, ні Маленкові, ні Корнійчуkovі вона не-по-тріб-на. Так чого ж ви хочете? Якісь там доярці, якісь там репаній Парасці самостійну Україну хочете дати! Що вона з нею робитиме? Ордени її дати, вибрати депутатом до верховного со-вєту, покатати її на автомашині, де м'яко, ніби з то-бою всі подушки їдуть, о, це вона зрозуміє! Проти росіян самостійники воюють. Питається: що росіяни вам зробили? Нічого, абсолютно нічого! Старші брати, і тільки. Руку нам постійно простягають. Братаютися. Та ж ми з росіянами в окопах з одного котла суп їли. І нас їма одна воша, і це нас братами зробило. А тепер самостійники кажуть: росіяни, ідіть до Росії. Чого вони туди підуть? Що вони в Росії Росію загубили?! Хіба їм погано в Україні. Добре написав Остап Вишня, самостійна дірка! От що! Ха-ха-ха!

Пасажир з закрученими усами засміявся глибоким хрипливим речотом. Тішився, що йому вдалося пerekonati молодого лейтенанта, яка то, справді, сміш-

на самостійність...

— Та мені б давали Самостійну Україну, просили б: Іване Павловичу, візьміть, будь ласка, не відмовляйтесь. І я, клянуся вам, не взяв би! Не тільки я! Ні ви, ні Ванда Василевська, ні наш міністер Барановський, ні Павло Тичина—ну, ніхто її не взяв би! Навіть Москва відмовилася б від самостійної України! Ото було б горе! Вибачте, товаришу лейтенанте, що я розговорився. Ви почекайте, а я піду до вагону—ресторану, пляшку “водочки”. О, в мене є ковбаска! Ге, наша справжня українська ковбаска! Гм-м-м...

Іван Павлович залишив відчинену валізу, де лежали різні книги, пішов за “водочкою”. Лейтенант Кулініченко, скориставшись нагодою, звільнив себе від небезпеки—всунув Павловичу в “Капітал” Маркса сім листівок... Оглянув газету, в яку вони були загорнені. Прочитав: “Коханий Петрусе, може ти боїшся? Я нічого—нічого не боюся. Твоя Оксана”.

Лейтенант порвав газету. Викинув у вікно. Може б він і листівки викинув, але... його мучило сумління. Він зінав, що Оксана їх передала тільки тому, що вірно любить. Вона йому довірила своє життя, свою красу! І порвати листівки... Ні, він сам не знає, що за сила його стримувала від цього. Тепер тішиться, що не порвав. Пригодилися. Якусь невмоляму огиду викликав Іван Павлович до себе. Якесь в нього безподібно масне холуйство...

Петрові Кулініченкові хотілося взяти його за петельки. І мов коростяного кота вишвернути з вагону експреса. І появиться ж така огіда до людини?

Що Павловичу погане зробили самостійники? Що вони взяли, де скривдили дітей, і, взагалі, що тут по-

ганого, коли людина не хоче йти в колхоз? Господар має свою потом політу землю. Коні, воза. Іде — куди хоче, робить, що хоче. Живе, як хоче. І яке кому діло, що вариться в його господарському борщі?

Лейтенант Кулініченко був у Мадярщині, Польщі, Німеччині—ніде не бачив таких зліднів колхозних, такої убогости, такої експлоатації, такої погоні за куснем хліба, як у рідній пшеничній Україні! Чому батько Оксани не може мати десять гектарів власної землі, вишневий садок. Чому він, герой вітчизняної війни, Петро Кулініченко, не може з Оксаною поїхати на відпочинок до її батька. Погуляти в її садку в ніч зоряну... Пройтися по її полі. Чому цей Іван Павлович хоче все відібрati в Оксаниного батька. А братів і матір її вивезти на Сибір? За що? Значить я проливав кров, щоб ось таким Павловичам дати право виганяти селян з-під їх рідних стріх. Нічого не розумію! Чупринка боровся за Самостійну Україну. А я? За що ж боровся я? За несамостійну Україну? Та ж несамостійна приходить без боротьби. Ось де таємниця, яку я не міг раніше збагнути!...

Іван Павлович поставив на валізу півлітри білої. Потер долоню об долоню. Таким способом він завжди проявляє почуття задоволення.

— Вип'ємо, товаришу лейтенанте.

— Не п'ю.

— О, то ви, бачу, неповноцінна людина. А я... Я без “водочки” не можу. Без всього можу, а от не випивши... не можу.

Пив, закручуючи вуса. І чим більше пив, тим більше виявляв ненависть до всіх чупринків, тіби вони

в нього хотіли відібрати горілку, без якої він не може...

—Львів, Львів!

Спеціяліст масової колективізації, подавши руку, поніс валізи. Лейтенант Кулініченко теж зійшов на перон. І розшукавши міліціонера, сказав:

—Товаришу, треба затримати того п'яного типу. Я з ним їхав у купе. Викликає підозріння. Чи часом не американський агент. Знаєте, ми живемо в напруженій час.

Іван Павлович гордо закинув голову назад. Ішов по Личаківській. Відчував себе трохи чужинцем в цьому незнайомому місті.

—Галло, громадянине! Прошу сісти в машину, —сказав міліціонер.—Не хвилюйтесь. Чому з рук випустили валізу?

Спеціяліст масової колективізації сів. І:

—А-а, товаришу лейтенанте, ви теж тут? Що трапилося? Що від мене хочуть? Я зовсім невинна людина...

—Спокійно, громадянине. Розберемося. Спокійно,—сказав агент в цивільному, підморгнувши до лейтенанта. Чорна машина стала біля високого чорного будинку. Івана Павловича в одязі Адама вкинули в камеру. Спеціялісти почали общупувати штани, сорочку, рубці. Переглядали папери. Старший лейтенант до лейтенанта Кулініченка:

—Думаєте, що він агент? Може чупринківець?

—Точно не можу сказати. Поводження мав підозріле. Трусився біля своїх валіз. Ніби він віз золото, срібло, або якісь таємні документи.

Контролюють валізи. Книги—листок перегортав

ють за листком. Старший агент:

—Дивно... така велика кількість набоїв. Він має два браунінги. А зарегістрований один. Що! Листівки! Прошу дати! Ні, читайте ви.

—Генерал Чупринка—символ боротьби за волю України, що кличе з колхозів, з в'язниць, з фабрик і заводів всіх гнаних і голодних—всіх—всіх, кому дорога воля батьківщини,—в ряди легендами ївіянної Української Повстанської Армії. Генерал Чупринка поляг в нерівній боротьбі проти російських окупантів, що на хресті розпинають стоокрадений народ український!

—Досить!—вигукнув лисоголовий начальник товариш Романов.—Досить! Ми таких Іванів Павловичів Пухаренків під землею шукаємо, а вони в державних експресах роз'їжджають! Дякуємо вам за пильність, товаришу лейтенанте Кулініченко. Дякуємо. Ми вас більше не потребуємо. Цей спеціяліст масової колективізації з наших рук не вислизне. Він нам назве всіх членів підпільної організації. Тепер ви переконуєтесь товариші, що ворог більше законспірований, ніж ми собі в'являли. Пухаренко, прикриваючись “орденом червоного прапору” тихо гострив ніж, щоб вstromити в спину правительству. Покличте його!

Іван Павлович згинався в три погибелі. На столі лежали докази: пістолет, тридцять набоїв і листівки. Спеціяліст масової звернувся до лейтенанта Кулініченка:

—Я думав, що ви своя людина, а ви, товаришу...

—Я вам не товариш, громадянине Пухаренко,—гримнув лейтенант Кулініченко, щосили стукнувши кулаком по столі.—Представники народу вас кара-

ють за ваші злочини! Я вас не знаю.

—Я невинний... Я совєтська людина. Я... вас теж не знаю.

—Вкиньте в льох. Камера 102,—наказав лисоголовий начальник Романов.

Експрес “Варшава-Берлін” летів убогими степами Речі Посполитої. Біля вікна сидів лейтенант Кулініченко. На столі пальцями вистукував якусь совєтську пісню.

—Вудку! Пан хце вудку?—запитав полячок, несучи по вагоні поперед себе пляшки.—Пан хце шампань?

—Давай шампанського, козаче!—вигукнув товариш лейтенант, байдуже відсунувши від себе “Радянську Україну”...

—Цо пан хце! Я єстм не козак,—найжився полячок.

—Все одно—давай!

І поляк скоса поглядаючи на розгніваного орденосного пана, поставив на стіл пляшку шампанського.

Мюнхен, 1953.

ВБИВЦЯ, страшний вбивця, що отримав довічну в'язницю, оправданий. Двад-

цять п'ять років сидів. Оборонець др. Йосип Нойбауер відновив справу. Почався повторний суд. Виявили: дочку директора макаронної фабрики вбив не він, а якась інша особа, що підкинувши під двері хустину, втекла. Оправданий отримав великі грошові відшкодування. Але ж дві тисячі також дістав (тільки не тепер) поліцай, що пізнав вбивцю. На суду присягався. Ефрейтора тоді дістав,—докоряла чоловікові Ріта.—А ти п'ятнадцять років носиш мундир! І жадних відзначень, жадних! Не тільки твої друзі, навіть я починаю переконуватися, що ти—їдіот. Четверо дітей, електрика, газ, помешкання—гроши і гроши, а їх не має! Справа з цим вбивцем говорить, що не всі поліцай чесним способом досягнули кар'єри. Що?! Їдіот, не вмієш жити, от що!..

Гостроноса, як одуд, Ріта—дружина поліцая grimнула дверми. Пішла на базар. Діти в школі. Старша дочка Цента, зробивши з своїх губ дві червоні перчини, пішла на працю: манікюрщиця.

Поліцай Ганс сидів на м'якій канапі, обхопивши руками голову. У вухах ще бриніли уривки їдких, докірливих, глузливих слів. Що робити? В ощадній касі лежать гроши, але... ненаситній жінці мало. Хоче купляти дім обов'язково в найдорожчому містці. Хто сам собі ворог?...

Поліцай Ганс в льоху знайшов кусень дроту: тов-

ВІДМИЧКА

стий, як ложка. Загнув, а кінець трохи розплескав. Першоякісна відмічка! Фахівець, маючи такий інструмент, відчине двері магазину; парадні якогось будинку. З думками нових перспектив, нових успіхів, поліцай Ганс залишив мешкання.

На розі, в ресторані “Фрідріх” група чужинців. Пиво п’ють. Тиснуть руки трохи сивому, трохи вусатому, трохи п’яненькому, але розквітлому од якогось щастя, Пилипові Микитовичу Гайдуку.

Поліцай Ганс одягнений в цивільне вбрання сів за столом, де висять плащі. Ніхто не звертає на нього уваги. Він непомітно всунув відмічку в якусь глибоку кишеню, що належала старому кожушку. Тримає перед собою газету, “Ехо дер Вое”. Через дірочку, зроблену олівцем, контролює настрій і поводження чужинців...

—Бажаємо тобі, Пилипе Микитовичу, три торби щастя на тій землі, ну, підкажи Сидоре, ні, не треба, ага, на землі Вашингтона! Сім’я велика. Робочі руки. Ти пережив голодівку. Шість років “перевоспітувався” на Колимі. Такі ніде не загинуть, ніде!...

Розчулений Пилип Микитович струсив пальцем сльозу:

—Бажаю і тобі, куме Панасе. І вам хлопці. Я поспішаю. Вечером транспорт відходить до Бремену.

Пилип всунув руки в кожушину. Вийшов. Лице розчервоніле. Очі горять: людина трохи випила. Поспішав вулицею...

—Галло! Ваші папери?—сказав Ганс, підійшовши з уніформованим поліцаем.—Ви затримані.

Пилип Микитович вмів вимовляти по-німецькому тільки два слова “гут” і “нікс ферштейн”. Він розма-

хував руками—ніхто нічого не розумів. Поліцай єхидно усміхаючись, привели до “поліцай президіума”. Криміналісти зміряли злочинця від ніг до голови, а потім від голови до ніг. Низького росту, з обличчям, як у гадючки, криміналіст Оксектюн, по-російському:

—Носиш в кишені відмичку? Поліцай говорить: ти стояв біля зачиненого магазину алкогольних напитків. І... оглядався.

—Я не знаю. Може кум Панас по нерозторопності всунув мені відмичку.

—Відмички самі не вскають,—глузували криміналісти.—Признайся—легша кара.

Привезли кума Панаса, розвів руками:

—Не моя відмичка.

Пилипа Микитовича вкинули в чужинецьку камеру.

—А-а... хохол, попався,—вигукнув москаль граф Харлашка Сундуков.—Не вмієш, не берися. Відмичка, хе, значить намагався зробити грабунок, по-німецькому це значить “фердахт”.

Підійшов полячок:

—Пан з якої України, польської?

—Іди, геть, фальшивий полячок, хахол з рассейської України. Правда? Цигарети маєш? Тут, брат, всі сидять такі, як ти. П'єтка Жлобін у старого шваба гроші з кишені вирізав. Той чорний серб на автострадах американок грабував. З червоним носом—поліцаєві вухо відкусив. Ха-ха-ха! Білорус Янка не хотів платити німкені грошей за “любовну розкіш”. Більше давай, хахол! Трусишся,—кричав граф Харлашка Сундуков, пальцем розгортуючи тютюн на ши-

рокій долоні...

З напівтемного кутка піднялася заспана постать: штани том'яті, на рукавах глина. Волосся, як у професора Аштайна, тільки колір чорний. Мовчки двохметрова постать скопила графа Харлашку за петельки, і:

—Ти, кацал, чув про херсонця Охрима Довбню, що двох поліцайв так стукнув лобами, що в їх свічки засвітилися. Не чув? Так який же ти в чорта лисого граф?

Охрим Довбня однією рукою підніс вище себе Харлашку Сундукова. Коли граф почав синіти, випустив його, витерши долоні об штани. Граф наслідуючи четвероногу істоту, приліз до матрацу. Підібравши ноги, мовчки лежав:

—Звідки?—запитав Довбня.

—З Миргородщини.

—Що в тебе?

—Відмичка.

—Погана справа. Дістанеш три місяці в'язниці. На еміграцію постав хрест. Штрафованих Америка не приймає. Своїх, каже, має досить. Там кожний десятий, коли не злодій, то психопат, у кращому випадку, алкоголік.

Інтернаціонал, що сидів у камері, повторяв слово "Україна". Розгорнулися дискусії. Полячок і граф Харлашко Сундуков, боючись Охрима Довбню, мовчали. Словак, що мав розірвану ніздрю, пояснював італійцеві, що Україна іде проти всіх сундукових і не любить деяких поляків...

Чотири тижні минуло... Суддя поважно, ніби золотий лорнет, підніс відмичку:

—Була у вашій кишені?

—Так,—відповів Пилип Максимович.

—Коли ви маєте ключ від кімнати, то пощо носите відмичку? Прошу не відмовлятися. Німецький поліцай Ганс Вагнер п'ятнадцять років чесно виконує обов'язки. Він не має інтересу фальшиво свідчити.

... ...

—Ну, Гансе, все добре?—запитала Ріта чоловіка, що вечером повернувся з суду.

—Чужинець отримав три місяці в'язниці. Начальник вітав мене. Я починаю тепер розуміти успіхи деяких моїх колег.

—Нарешті Ганс, нарешті, мій любий!—Ріта з почуттям солодкого задоволення поцілувала чоловіка в ніс. Ніс нагадував половину житнього бублика.—Чужинці не дають нам спокою. Не хотять працювати. На шість чужинців—четири злодії. Думаю, тобі добавлять.

—Може двадцять марок. О, це тепер гроші!—потирив долоні Ганс Вагнер. Жінка поставила миску супу.

... ...

Вбита горем родина Пилипа Максимовича зібралася на нараду. Верховодить невістка Явдокія:

—Треба користуватися нагодою. Еміграція закінчується.

—Так, але я батька в Європі не залишу. Він, ризикуючи життям, два рази врятував мене від смерті. Явдокіє, можеш їхати з матерію. Я приїду потім.

—Андрію, схаменися,—говорила маті.—Що я з невісткою робитиму? В неї дитина. Хто працюватиме?

Андрій, погладивши брата по голові:

—Микола доглядатиме дитину. Ви будете працювати. Батько старий. Залишати не можна. Я вчора говорив з ним. Він з горя почорнів. Зробився такий нервовий, що пару слів без сліз не вимовить. Хто йому передасть кусень хліба? Хто старого розрадить на чужій чужині, скажіть?...

Вирішили їхати. Андрій, випровадивши до Бремену дружину з дитиною і матір з братом, негайно повернувся до переселенчого табору “Функ-казерне”. Не спав. Змарнів. Часто йому ввижається дружина. Кличе його... віддає дитину, плаче...

—Й мабуть тяжко без мене,—думав Андрій. Щоб трохи забути горе, він з двома земляками пішов до ресторану “Фрідріх”.

За столом сидів кум Панас з німкенею. При допомозі очей і пальців, він щось їй розтолковував. Німкеня охоче пила пиво, їла ковбасу. Щоб подобатися українцеві Панасеві, захоплено вигукувала “Май Гот! Май Гот!”

—Доброго дня, дядьку Панасе?—привітався Андрій. Ви, бачу, частенько тут буваєте.

—Що ж робити, Андріє, жінка в Америці. Син в Австралії. Одна дочка на домашні роботи поїхала до Канади. Друга з поляком втекла до Венесуели. Мене не пустили. Хтось написав консулові, що я ніби то маю нахил до алкогольних напитків. І що ж... Від своїх—жадних вісток. І я вирішив перебувати під опікою німкені. Рубаю їй дрова, дерева обкопую. Гроші, що вона дає, тут з нею і витрачаємо. Я б без німкені пропав. Глянь на неї, не баба, а звірюка. Ніс, як у того жида, що в нас в селі голки по підхатами продавав, пам'ятаєш? Я з нею вчора в садку

боровся, і що ти думаєш, соромно признатися, поклала мене на лопатки, і я їй піддався. А батько сидить? Бідний, бідний кум, гм, суд подумав, що кум Пилип, їduчи до Америки, хотів Німеччину відмічкою ограбувати. Німці—наволочі. От, і ця, що біля мене сидить, теж на-а-а-волоч. Хитра, дурна і скуча. Ех, Андріє, кажу тобі слова покійного протодіакона, царство йому небесне, не одружуйся з німкенею бо... От, бачиш, вже тягне за рукав, щоб наливав. Пий, щоб тебе... Бачиш, як я тепер сварюся. Життя, брате, псує людей... Ти їдь до Явдокії, вона була, хоч і з перцем, але з нашим, полтавським... Прошу, ти понюхай (він узяв зі столу гірчицю), в іх і гірчиця пахне кислою капустою.

—Гут! Гут!—сказала німкеня, піdnіsshi до рота кусень ковбаси, і нічого не зрозумівши із сказаного.

—Чуеш, їй все, що їхнє, то і гут, а все наше, так ніби...

Андрій з друзями сів за стіл. Пили пиво. Трохи сп'янівши, вирішили піdliti білої. Потім з'явилася вишнівка. Андрій, підперши рукою голову, тихо і сумно завів:

“Маю жінку, маю дітей,
Та я їх не бачу...
Як згадаю про їх лихо,
Сам гірко заплачу...”

“Куди піду, не попнуся,
З чужинця сміються...
Тільки тоді і полегша,
Як слози поллються...”

—О, Андрію, ти на свій лад Кармалюка співаєш,— сказав приятель, піdnіavши бокал.

Кум Панас швидко підійшов до Андрія. Щось юму шепнув. Пальцем показав на поліцая, що гордо сидів за столом: нова єфрейторська стрічка красувалась на рукаві.

Андрій тримаючи в руці череп'яний бокал:

—Вибачте, ви знаєте Пилипа Гайдука?

Поліцай Ганс бундючно:

—Не псуйте порядку. Продовжуйте пити. Що ви хочете? Так, я знаю Гайдука. Він сидить у в'язниці.

—А знаєш ти, хто я такий? Ні?! Я Андрій Гайдук. Син!

Він щосили вдарив поліцая бокалом по голові. Ганс похитнувся і впав. Викотилися очі з орбіт.

—Я його вбив, дядьку Панасе. В мене було на душі щось страшне. Кличте поліцію.

Метушня. Переполох.

—О, май Гот! О, май Гот! —вигукувала Панасова німкеня, тяжко повертаючи язиком ковбасу в роті.

... ...

Самітній в камері Андрій Гайдук. Всіми забутий. Ніхто його не відвідає... Хоч би одна цигарета. Йому ночами сниться, що його в'яжуть, а Явдокія пече для нього пиріжки, зв'язаного годує...

... ...

В жовтні місяці вночі ішла по вулиці в порваних штанах, з черевиків виглядали пальці, в потертій кожушині сива, трохи згорблена людина... Лице бліде, як у мерця. Ніс жовтий. Всі обминають підозрілого. Сів на руїнах під кущем бур'яну. Сам до себе говорить:

—Родина десь... Ні копійки в кишені. Де приту-

лити голову? Піду до кума Панаєса... Бідний Андрій —довгі роки тяжкої тюрми. (Розпачливо похилив голову сивий Пилип Гайдук). І все пішло із-за зігнутогої дротини, що має назву “Відмичка”.

Мюнхен, 27. 6. 1953.

ТРИ поліцай зайдли до кімнати Миколи Твердохліба. Один високий, худощавий, —ніс горбатий, як у покійного Йогана Гете. Два низькі, товстошії, расисті тевтонці. Їхні щоки червоні, роздуті. Враження таке, ніби вони тримають в роті по дві картоплині. Три пари очей глянули на ліжко. Розгублений Микола Твердохліб не зінав, що робити.

Годинник на стіні б'є восьму ранку.

—Ви арештовані,—сказав ніс Йогана Гете.

—Що сталося?—питає Микола. Він стоїть посередині кімнати в п'ом'ятій піжамі.

Поліцаї вивели Твердохліба й посадили в машину. Іхали шумними вулицями понад берегом тихого Ізару. Микола мовчав. Задуманий. Криміналісти смоктали цигарки “Цубан”, інколи переводили лініві очі на злочинця.

—Хвилюєтесь?

—Ні, просто незручно поставив ногу.

Натиснув на п'яту. Нога перестала тримтіти.

Коли приїхали на станцію, Миколу попросили сідати.

—Говоріть правду!—сказав криміналіст і почав щось друкувати.—Ви знаєте фройляйн Берту?

—Фройляйн Берту?—здивувався Твердохліб.—Ні, жадної Берти я не знаю.

Усмішка розплилася на обличчі криміналіста, як ложка олії в холодній мисці супи. Розплилася і за-

гусла:

—Панна Берта, дочка відомого власника ресторану “Шварце Розе”, пана Перзеке. Їй дев'ятнадцять. Бльондинка. Ви живете на третьому поверсі. Вона на другому. Де ви були 21 травня?

—21 травня?... Сьогодні третє червня. Я не можу швидко пригадати. Здається, був дома.

—Панна Берта була у Вас. Ви насильно примусили її до співжиття. Вона має свідків. Що скажете на своє оправдання?

—Прошу пояснити, я нічого не розумію. Жадної панни Берти я не знаю.

Криміналіст вийняв з кишені фотографію:

—Пізнаєте?

—Так, з обличчя. Живемо в одному будинку.

Криміналіст вибухнув сміхом. Витираючи лисину, він сказав:

—Чужинці завжди невинні. Завжди! Ха-ха-ха! Ми вже збагнули їхній характер. Панна Берта була в вас у кімнаті? Подумайте.

—Два місяці тому листонош помилково вкинув мого листа в їхню скриньку. Вона принесла мені. Крім цього випадку жадних зустрічей з нею я не мав.

—Розпишіться,—сказав лисоголовий. В масних губах коптилось черчілівське цигаро.

Твердохлібові поклали на руки ланцюг і повели довгими коридорами. Потім відчинились важкі заливні двері.

—Новий!—вигукнули в'язні. Камера для чужинців щодня наповняється інтернаціоналом. Тільки мури-нів і німців тут немає.

—За що?—спитаю полячок, схожий на старий мо-

золястий кулак.—Пан українець?

—Насильство,—відповів Твердохліб, сідаючи на нарі.—Якась ідіотська справа. Я зовсім не знаю тієї Берти.

Жидок, відомий віртуоз ажіотажних справ, колишній студент віденського політехнічного інституту:

—Я тобі пораджу. Ти кажи, що ти її добре знаєш. Вона прийшла до тебе сама. Після поцілунків вимагала грошей. Ти не дав. Вона замельдувала, що ти насильник, а ти не насильник. Вийдеш на волю. Якби мені така справа я б сміявся. Вір моїй кучерявій голові.

—Я її не знаю, розумієш! Чому я маю сам на себе брехати! Досить уже того, що вона говорить.

Пройшла ніч. Вранці Твердохліба знову викликали.

—Сядьте тут.

Мовчання. Відчинилися двері: Берта і якихсь двоє дівчат. А за ними пристойний сивоволосий власник ресторану “Шварце розе”.

—Він?—криміналіст показав пальцем на Твердохліба.

—Так, так,—сказала Берта, сміливо глянувши в очі чужинцеві.

—О, так, о, так,—авторитетним голосом озвався Перзеке.—Цей чоловік—знайома особа в нашому будинку. На обличчі власника ресторану навіть мало-досвідчена людина легко могла прочитати думку: паскудний чужинець! Не має на вас гітлерівських законів. Нашибницю таких! Перзеке доброзичливо потиснув руку знайомим поліцаям. З дочкою залишив кімнату очних зводин.

Кімната судді. Панна Берта говорила впевнено й темпераментно. Почувалася, наче в себе в хаті. Суддя уважно слухав, потакуючи, кивав головою, кидав погляди на Твердохліба, що розгублено стояв біля стіни.

—Сідайте,—лінивою рукою показав суддя стілець, коли Берта з подругами вийшли. Твердохліб сів. В очах помітне хвилювання. Він не може зібрати думок. З чого почати? Його німецька мова викликає тільки сміх. Перекладач—старий сербський німець. Він трохи розуміє, трохи недочуває.

—Я не винен. Чого ви від мене хочете?—говорив ламаною німецькою мовою Твердохліб. Суддя, отримавши від прокурора папір, розписався. Поставив печать “арешт”.

В камері Твердохліб до крові обкушує нігти. Розпач. Завтра неділя. Має промовляти на вечорі студентів, тема “Література й мораль”. Його чекає молодь. І Оля. Збирався з нею їхати на озеро. Всюди весна. Сонце. Він, глянувши на гратеги, залиті сонцем, схилився на брудний сінник. Вхопив руками важку голову. Покотилися гіркі слези. Сльози були тривожні. Відмовився прийняти обід. Заявив голодівку.

Ключар:

—Твердохліб, які ваші вимоги?

—Вимагаю переглянути справу, я не винен!

—Невинних ми не арештуємо. Говоріть конкретно. Знайшли муху в супі? Хочете бачити прокурора? Хочете адвоката?

—Так.

—Коли думаєте перервати голодівку і де?

—Коли—не знаю. Де—на волі.

Ключарі сміялися. Найвний чужинець. Місцевий кухар, що п'ятнадцять років сидів у в'язниці, був за- суджений за вбивство, і тепер, після другого пере- гляду справи, його повністю отправдали, радить перервати голодівку.

Пройшло п'ять днів. Потріскались уста. Спрага. Змочував водою. Хорват намагався вночі дати Твер- дохлібові, щоб ніхто не бачив, крихту хліба:

—Ідж, дурний. Німці сміються з тебе. І так по- мреш.

—Не можу, приятелю. Мій престиж—моє життя. Коли людина хоче бути собою, їй важко йти проти себе. Кожної хвилини може прийти лікар. Зробить просвітлення. І тоді що? Обман! Я обманув суд, поліцію і... матимуть всі дані покарати. Ні, най- менша краплина не може потрапити в рот.

Прокурор, довідавшись, що чужинець заявив голодівку, позіхнув. Суддя усміхнувся сам до себе: та- кі усмішки часто появлялися на обличчях тих есе- совців, що вели жидів на розстріл.

Коли б німець голодував: інша справа. А чужи- нець... Кому від цього холодно?—сказав смуглявий грек—його вчора арештували, відібрали шістдесят американських цигарет.

На сьомий день прийшов адвокат Йосиф Нойба- вер:

—У вас був лікар?

—Так. Казав, що зв'яжуть мене. Годуватимуть, впустивши в рот гумову трубку. Померти не дадуть. За своє здоров'я відповідатиму я сам.

—Ви маєте знайомих?

— Так, знайомих багато, але друзів не маю.

— Раджу перервати голодівку. Я перегляну вашу справу. Погано, що не маєте свідків. Гроши є? Може якісь цінні речі? Добре, я візьму годинник.

Микола Твердохліб блідий, виснажений, в очах дитяча покора і чистота. Болячі колючки в шлунку. Хоче почати їсти. Переконався, що навколо нього каміння. Ні, гірше. Каміння можна зігріти власним тілом. А німецьку душу ні. Коли тебе машина вдарить гвинтом по голові, що ти робиш? Береш молоток і щосили товчеш залишну потвору? Чухаєш посинілу гулю? Чи оголошуєш протестаційну голодівку, почуваючи себе ображеним?...

— Кріпись, козаче, така твоя доля! — говорив сам до себе Твердохліб. Від знайомих нових в'язнів довідався, що думка земляків десь на волі розівроїлась. Одні сумніваються щоб Твердохліб був здібний щось таке зробити. Інші твердять: без вини поліція людину не затримує. Щось, значить, в тому є. Не має диму без вогню. Всяко буває. Хто його знає, хіба можна ручатись? Коли б знаття, що він не винен, можна б відвідати і щось їсти принести... Він самітній...

Три місяці чекав суду. Три місяці обмірковував, що говорити судові, щоб оправдатися?

— Микола Твердохліб, народжений в Полтаві, 27 вересня, 1924 року. Що ви можете сказати на своє оправдання? — запитав суддя, лініво протираючи екуляри.

— Я вірю в справедливість.

— Говоріть до суті справи, — зауважив суддя.

— Я не винен. Прошу звільнити мене від ганебних

лідозрінь. Панна Берта Перзеке керується незрозумілими аргументами. Я її не знаю. Я ніколи не був з жінкою нахабним. Це суперечить моєму характерові, моїм ставленням до жінки.

Суддя ледве помітно посміхнувся.

—Хіба це аргумент на оправдання?

Прокурор має спотворине обличчя. Видно, десь був на фронтах попечений. Пара очей—чорні вуглики. Ні вій, ні брів. Деформований ніс. Уста натягнуті—шкіра така, як на п'яті в немовляти. Що можна довідатися, глянувши на таку маску.

З'явилася панна Берта. Струнка. Привабливі, хвилясті, трохи підрізані коси. Нігті—червоні блискучі язички. Поводження сміливе, впевнене, навіть розв'язане, з манерами дівчини, що вихована в півкультурній родині. Суддя уважно слухає, інколи переводить очі на Твердохліба, потім питає:

—Можливо, вам здається? Важко знайти граници. Може ви тоді були перечулені. Адже кожний суб'єкт має свої індивідуальні риси. Справа темна, інтимна. Прошу ширшого вияснення?

—Мені соромно всі речі називати їхніми іменами,—зніяковіло каже панна Берта.

—Суд відбувається при закритих дверях. Не хвілюйтесь.

—Я дочка відомого власника ресторану... я... я німка... прошу високий німецький суд охоронити мою честь. Від 21 травня я почуваю, що стаю матір'ю проти своїх бажань, Боже, чи є щось страшніше на світі! Я маю вісімнадцять років. Зрозумійте (сьози на очах) становище моєї родини. Все мое життя зіпсоване...

Вона майже гістерично заплакала. І хто б не розчулився, дивлячись на її високі, круглі, розхвилювані груди, мокрі вій, під якими ясніли ніжні сині холодні очі, тремтіли дві перлинни сліз.

Суддя жадібно і співчутливо дивився на неї.

Появились дві німкені—свідки. Присягнулись, що чули, йдучи коридором, плач Берти в кімнаті Твердохліба. Не звернули тоді уваги, думали—приватна справа молодих...

Говорить прокурор:

—Живемо в часи нечуваного морального упадку. І тих, що арештовані на ґрунті аморальності, ми мусимо гостро карати. Вимагаю рік важкої тюрми. Коли суд зробить пом'якшення, я відчує потребу знову переглянути справу.

Суд пішов на нараду. В залі тихо. Потім всі встали. Суддя прочитав вирок. Поліцай повели Миколу Твердохліба до в'язниці.

—Десять місяців важкої тюрми,—подумав і гнівно стиснув уста.

Похмура, чорна в'язниця дивиться хрестами на світ Божий, обабіч озера "Штарнбергзее".

Від праці потріскалась шкіра на руках Миколи. Депресія. Листів не отримує. Друзі відцуралися від людини з чорною плямою. Допомогові національні установи вмили руки: брудна справа... Незручно, та хто його знає. Ми всі ідеальні, і чужинці нас знають. Німці з нами рахуються, а то якийсь злочинець...

Твердохліб уважно приглядався в'язням. Подиву-гідну дружбу бачить між жидами. Щосуботи приїжджає рабін. Питає їх про їх злочин і каже, що воно для нього дорожчі від тих, що на волі. Читає Тал-

муд, вгощає цигаретками, іншим роздає мацу. Морально підтримує. Він, як батько між дітьми. Говорить, що для віруючого термін ув'язнення швидше проходить. А звільнених громад прийме з обіймами і довір'ям.

—Так, жиди—нація. Велика нація,—думає Твердохліб.—А ми... Ми великі патріоти, і що для нас якийсь там Твердохліб! (І сльози терпкого огорчення забриніли в його глибоких, сірих очах).—А все таки я теж був би добрым вояком на барикадах боротьби за волю,—жалівся собі Твердохліб.

Група ув'язнених українців, що сидять за різні дрібні кримінальні справи—забуті всіми. Свої залишили їх під опіку німецьких поліцайів...

Твердохліб, затиснувши зуби, возить вагонетками торф.

Місяці йшли. На душі легшало, відчувалось збайдужіння і порожнеча. Появлявся біль за втраченим часом. Його Оля одружилася і виїхала до Австралії. Знайомі роз'їхались по інших країнах. Кому яке діло, що Микола Твердохліб мав якусь там нещасливу інтимну справу з дочкою німецького ресторатора.

—Микола Твердохліб?—вигукнув ключар, тримаючи в руках папір.—Негайно в управління.

В старому, пом'ятуму арештантському вбранні стояв похилений Твердохліб перед грізним начальником тюрми.

—Берта Перзеке потурбувалася, щоб вам суд дарував два місяці. Сьогодні ви отримуєте звільнення. Маєте поїхати до лікарні, де лежить вона. Візьміть квиток і шість марок.

. . .Поїзд утомленим конем летить між горами. Ти-

хо дрімає Штарнбергзее. Твердохліб стомлено, але жадібно дивиться в вікно. На очах пролітають сосни, горби. На схилах, наче гнізда, баварські хатини...

Чого це знову хоче він нього німка? Як зрозуміти її жест? Може вона любить високого кремезного чужинця? Може вона, хворобливо впевнена в силу своєї краси, переконалась у безпорадності вбогого чужинця, і вірить, що він на перший кивок її пальця стане перед нею на колінах... Хто їй може заборонити думати про такі нісенітниці? Гм... не могла стерпіти його байдужости. Вирішила піти шляхом брудним, але... успішним: є жінки, для яких всякі методи добрі для досягнення мети, або... для заподіяння комусь криєди.

Твердохліб бачив інколи панну Берту з американськими вояками. Якийсь час ходив з нею якийсь німець, що мав короткі шкіряні штани, волохаті ноги і довгу пір'їну в капелюху. А потім несподівано покинув її. Шукаючи різних шляхів до зрозуміння, Микола не міг нічого придумати. Може одружитися з нею? Вона, на рідкість, гарна, і, коли він не звертав на неї уваги, то тільки тому, що любив свою Олю і не вірив в найменші успіхи своєї симпатії до Берти...

З такими думками він підійшов до лікарні. Сестра повела його в почекальню.

—А... а...,—простягає руку пан Перзеке.—Було шило в мішку, а тепер, гм... тепер вилізло.

Всі переглянулися. Бертина мати поглянула на Твердохліба співчутливо. Подруги, тітки й знайомі теж подивилися на нього з зацікавленням. Від ніг до голови посковзнулися їх погляди по змарнілій постаті Миколи Твердохліба. На обличчі в кожного

застигла думка: чужинець...

—Що ви скажете, коли дитина буде подібна до вас?—запитала Бертина мати Твердохліба.

Мовчання порушив голосний крик немовляти. Усміхаючись наївною дитячою усмішкою, сестра винесла, високо піднявши вгору, новонароджене немовлятко. Народжений галасував. Дивлячись на його закриті очі, чомуто хотілося вірити, що він невеселий, що народився на світ Божий. Перзеке впав, знепритомнілий. Розкішні квіти розсипалися по долівці... Всі здивовано переглянулися і загускли. Зніяковіла сестра швидко прогнала усмішку з лиця, і, тримаючи немовля, дурними витрішкуватими очима дивилася на видовище. Микола Твердохліб спокійно взяв на руки дитину і ламаною німецькою мовою промовив:

—Мої панове! Темна справа розгравалася навколо мене. Така темна, як це народжене негреня!

Микола підняв з долівки квіти, положив біля симпатичного муринчика, що не хотів розкривати очей, і... тихо пішов довгим коридором шпигалю.

Мюнхен, 22. 6. 1953.

A-а! Мадам де Мопасан, вітаемо,

вітаемо,—так зустрі-
ла Марта Малинівська
вісімдесятилітню парижанку. Мадам де Мопасан пі-
дійшла до столу підтримана правнучкою Жозефіною.
Спокійно, з почуттям людини, що вміє шанувати
свою сиву голову, вона піднесла лорнет: жіноцтво
квітне в модерних сукнях. Скромні і крикливі завив-
ки. По-мистецькому і незgrabно напудрині лиця. З
розумінням і без жадного поняття накладений лак на
нігті: переважно темно-червоний—брак скромності.

В молодої, що сидить біля молодого, ніжний, нага-
дуючий перший промінь сходячого сонця, лак на чіг-
тях. Пальці рівні, бліді, музикальні. Завивка зроб-
лена так вдало, що тяжко розпізнати: природне во-
лосся так в'ється чи при допомозі майстерних рук?

Лорнет мадам де Мопасан перевела на чоловічий
світ. Мабуть нічого не знайшовши гідного уваги,
вона зупинила зір на трапезі: стояли пляшки. Різні
види шампанського. Справжнє іспанське “Тарагона”,
та інші напитки. Запечене, з гірчицею в роті, поро-
ся, розставивши білі, як сніг ратиці, не могло витри-
мати погляду ненаситних людських очей. Примру-
жилось: мовляв, робіть, що хочете; навколо вас блис-
кучі гострі ножі, колючі вилки... Вигідніше стано-
вище мала гуска. Начинена яблуками, вона, підняв-
ши по кісточки обрубані ноги, купалася у соусі на
круглій емалевій тарелі. Запечеті розрум’янені боки
були настільки привабливі, що один г'ість, що мав

СКАНДАЛ

“Не довір’яти друзям—це більший
сором, ніж бути обманутим ними”
La Rochef.

вище правого вуха чималу ґулю, появлення якої очевидно відбулося з причин поважних посторонніх втрукань, спочатку дивився на розкішну брунетку Жозефіну, але... коли його гострий зір намацав гуску, то вже на ній і залишився. Пиріжки з солодкою квасолею, з печінкою, з ізюмом, що пересипаний маком і рисом, з абрикосами і вишнями. В довгій тарілці, ніби чорний паслін, що росте в нас на вгородах, лежала дорогоцінна іранська ікра. Звертала на себе увагу також українська, з припеченими боками, справжня часникова ковбаса. Про овочі не будемо згадувати: всюди від вишень починаючи і фльоридськими помаранчами, бразилійськими бананами кінчаючи, лежало їх вдосталь. Достойні пані, як в нас призвичаено висловлюватися, треба відзначити, таки добре потурбувалися, щоб весілля мало імпозантний вигляд. Покищо це все, що могла побачити мадам де Мопасан, піdnісши лорнет до старих, колись гарних очей...

Розкішні абажури переливались огнями мексиканських перлів, грали блеском відшліфованого рубіну. Світло наповняло залю лагідне, вспокоююче. Здавалось, ніби тут не весілля, а якесь торжественне зібрання групи, знаючих собі ціну, масонів.

На підвищенні, де стояла молода пальма, піdnісши до стелі розкішне листя, сидів біля патефону зовсім молодий юнак. Злагіднюючі душу звуки вальсу Штрауса лелися в чаші разом з іскристими винами.

Високого росту, з непривабливою лисою головою, з синьою бородавкою на м'ясистому носі, всіми шаннований отець Малинівський піdnіс бокал. Присутні встали.

—Я такий розчулений, що не м-можу зараз ви-
голосити навіть короткої промови на весіллі... моєї
донечки Марти. Що ми тільки пережили. Я сім ро-
ків страждав на Соловках. Моя Мартуня часто з до-
бродійкою без вечері лягали спати... Кожний на
ній показував пальцями. Бо ж бути донькою свя-
щеника—найганебніше, що тільки може бути. Тяж-
кі були часи. Потім війна. Зустрічаюся з родиною.
Скитання по таборах в Німеччині. І тепер я. Я, пан-
отець Гаврило Малинівський, зігрітій щастям моєї
донечки, ніби молодшаю. Вона має істинного друга
життя. Людину всіми нами шановану. Хай їх Бог
благословить!

Пан отець Малинівський сів. Сльоза кругла, як
рання росина, впала на жилясту тримтячу руку.
Жінки розхвилювані промовою піднесли до очей
хустини. Коли приглянутися, частина наших і час-
тина присутніх гостей, проробили цю процедуру для
солідарності. На очах в їх не було помітно сліз.
Боючись струсити пудру зі щік, потурбувати дбайли-
во вигнуті вії, вони на половині дороги, (переконав-
шись, що ніхто не бачить) опускали хустини.

Бокали задзвеніли. Переливаючись самоцвітами,
піднеслись до уст старих і молодих, до гарячих соко-
витих уст і тонко викроєних, що, кажуть люди, не є
втіленням особливої доброти. Мадам де Мопасан
пригубила. Поставила бакал. Сказала:

—Я вже випила.

—Але ж ні. Ви зовсім не пили,—браційно здвиг-
нувши плечима, сказала правнучка Жозефіна.

—Дитино, я випила тоді, коли тебе ще на світі не
було. Пила я й з Поанкарє. Цього прем'єр-міністра

чогось ще й досі старим тигром називають. Нічого подібного! (тут мадам де Мопасан чогось з докором глянула на всіх). Мила була людина. Правда, мав слабість до молодих балярин. Та хіба це слабість? Повновартісний мужчина, і тільки,—мадам де Мопасан ніжно погладила правнуччину руку, що була біла, як слонова кістя. І кругла, як у тієї мармурової Венери, яку варвар Петро Перший привіз з Європи, щоб поставивши в садах Петергофу, засоромити довгобороду знать боярську.

Селянин з Полтавщини, Данило Деркач, закрутивши рижі, як волосся в красуні Ріти Гейворд, вуса, і засунувши останній внизу ґудзик в петлю, і, обсмикавши свій, куплений в старого жида, смокінг, підняв бокал:

—Високодостойні, так сказати, добродії! Наш молодий Микола Козак, що зараз сидить, як рожа біля рожі, з молодою Мартою, на цій чужій чужині кругла сирота. Його батько, як і годиться порядній людині, перебуває в Сибірі. Мати померла з сестрами і братами з голоду в тридцять третьому. Він один лишився із старого роду Козаків. Миколу я знаю ще з тих літ, коли він під стіл пішки ходив і ховався в картоплинні, щоб мати не посылала під час спеки в степ збирати колоски. Він пройшов тяжкий шлях на фронтах. Після війни большевики два рази з американцями хотіли його вивезти на “родину”. Тікав, хоч по п'ятах сипалися кулі. А воно відомо, що краще добра втеча, чим поганий наступ. І сьогодні я тут виконую обов'язки його батька, Терентія Карповича Козака. Ще хочу сказати, що Терентій Карпович був такою сильною людиною, що під час колек-

тивізації, вивів свого вола на подвір'я, поцілував його в лоб, потім розмахнувся, і, вдаривши кулаком по голові, вбив. Сильна тварина впала, ноги витягнувши. Карпович тихо сказав “краще гарна смерть, чим колхозне життя”. Микола не вдався в батька. З дитинства захоплюється книгами. І до нині не розлучується з ними. Молодець, молоду має гарну. Дівчина кирпатенька, полтавська!

—Полтавська!—хтось вигукнув, очевидно зрадівши, що промова Деркача скінчилася.

—Полтавське,—повторила мадам де Мопасан, довідавшись від горбоносого протодіякона Гарбуза, що це слово означає щось гарне. Оплески розкотились. Потім ложки появилися в руках. Пиріжки піднімалися з мисок, і, мов легкі балончики, неслися по своєму призначенню. Данило Деркач, перепросивши високодостойних добродіїв, вгородив під ребра ножа: свинка, схилившись, покорилася...

Стало тихо, коли мадам де Мопасан, підтримана правнучкою, піднесла бокал:

—Про молоду тільки що говорили три достойні гости. Я в думці повністю повторяю їх слова. І одночасно дозволяю собі висловитися про нашого молодого. У нас, французів, завжди високо оцінювалися самородки. Тобто, народжені з душою аристократа. Бувала я на протязі свого життя на різних весіллях. Тільки на весіллях англійських королів не бувала. Скупі і горді вони. Люди рахувалися зі мною. І я рахувалася з людьми. Признаюся, що мені сподобалися манери молодого юнака Миколи Казака. В жестах його щось оригінальне, безподібне. Не набуте в салонах. Не придбане в школах, де виховуються си-

ни аристократів. Він родився інтелігентом, і інакшим бути не може. Все, що він має на зовні, це, як говорила мадам де Сталь, тільки доповнення духових багатств внутрішнього. В нього не має нічого поверхового, манірного. Навіть лак на його нігтях має колір, що вживають тільки представники вищої сфери японської аристократії. Кольори завжди мали свої незбагненні таємниці. Плекати красу тіла треба одночасно із вдосконаленням духових якостей, а в нас тепер звернена увага тільки на зовнішні ефекти. Вибачте, моя сьогоднішня промова випадково розгублена. І перша в житті така материнська. Подібні слова вимовляються тільки в родинному колі.

—Я ознайомлена з історією вашого народу,—продовжувала мадам де Мопасан.—Я знаю, що дочка Дніпра, Анна, була першою дамою Франції. Я знаю, що маршал Орлик любив свій козацький край. І моя правнучка Жозефіна—забута представниця Орликового роду. Я закінчу словами великого Вольтера: “Україна завжди хотіла бути вільною”.

—Слава дочці Франції, письменниці мадам де Мопасан,—вигукнув Данило Деркач, розчулений підійшов і поцілував її руку.

—Слава! Слава!—посипались вигуки. Коли всі залишили, почав говорити Джан Лондон:

—Я власник радіофабрики. В мене працює містер Микола Козак. Я завжди ставлю містера Козака в приклад для моїх синів, що п'ють щодня віскі, що цілими ночами просиджують в нічних клубах, розшатирюють свої сили з жінками тогданої поведінки. Микола Козак не палить цигарет і не вживає “віскі”.

—Не модерно! Не модерно!—вигукнули два черво-

ноносі гості, запаливши товсті, як палець в мурина, цигари. Джан Лондон розгубився, не зрозумів сказаних слів. Сусід йому пояснив. Лондон, здвигнувши плечима:

—Печально, що такі люди тепер стали немодерними.

Пари закрутилися у вальсові. Перша пішла молода пара: Марта два тижні вчила Миколу танцювати.

Власник ресторану “Дві рожі” італієць Медічі, скріставшись короткою паузою, вийшов на арену. І на ламаній англійській мові:

—Пані і панове, мені приемно, що “Дві рожі” мають таких достойних гостей. Не позбавляючи себе цієї радості, я вимушений сказати прикрість. Мене один із присутніх повідомив, що в нього з кишенні хтось витягнув сто долярів. Честь “Двох рож” завжди була чиста, як японські лілії. Ніколи в таких випадках я не хотів, щоб поліція була посередником. Дозволяю собі просити всіх дорогих пань перейти на праву сторону. Шановні пани хай стануть, як шахи на віддалі одного метра сусід від сусіда. Тільки п’ять хвилин, і гідність особи, що не шанує себе, буде поставлена в тінь. Потерпіла особа пам’ятає, що його гроші мають кінчики заплямлені чорнилом.

Жадних протестів.

—Скандал! —вигукнув пан-отець Малинівський, нервово почухав нігтем мізинця бородавку на носі.

—Скандал,—повторили достойні пані. Молода підносила кулачки до уст, говорила:

—Злочинця треба висміяти. Покарати!

—Треба негайно викликати поліцію,—вимагала якась пані, нервово хустиною витераючи пенсне, яке

і без цього було чисте, як дзеркало. Паніматка збуджено піднесла руки догори, і в такій дивній позі захусла, як кам'яна баба. Селянин Деркач, що був перший проконтрольований, смачно перехристився. Здавалося, що він радий, що не він взяв гроші, а хтось інший, до якого він зараз спрямує ненависний погляд погорди. Деркач викрутів ногу зарум'яненій качці. Кидаючи погляд на стоячих мужчин, проявляв аппетит зразкового косаря.

—Микола Козак—джентельмен. Він ні старий, ні молодий,—глянувши в очі пррабабусі, сказала Жозефіна. Мадам де Мопасан м'якою білосніжною шкірою витерала лорнет.

—Його горда постава гідна наслідування.

—Паноо-о-ве! Гроші знайдені! Прохаємо зайняття місця,—задоволено оголосив власник “Двох рож” містер Медічі, і витер руки об серветку, ніби він виконував якусь брудну працю. Всі крадькома кидаючи з-під лоба погляди, відійшли від осамітненого Миколи Козака, що стояв посередині залі. Він ніколи не був таким гордим, як в цю хвилину. Високе біле благородне чоло. Прямі брови нахмурилися над глибокими сіро-зеленими очима. Повні, дівчачі уста випромінювали ледь помітну усмішку.

Тітки, випадкові гості, панни перешіптувалися. Пан отець Малинівський став, перехрестивши руки на круглому, бочкоподібному животі. Нагадував Тараса Бульбу під час приїзду синів з Київської бурси. В очах скакали іскри ненависті, які бувають в людей недалекого розуму і глибоких почуттів. Пані, що мала крикливу пір'яну в капелюсі, ехидно стиснула тонкі, як пелюстка уста, підійшла до молодої, щось

важливе шептала ій на вухо. Молода гордо підійшла до Миколи Козака.

—Марто, я невинний,—тихо сказав він, довірливо дивлячись їй в очі. Вона два рази вдарила долонею по його щоках. Мовчки відійшла. Сіла біля матері. Гірко заплакала. Микола Козак не зводив з неї очей, дивився співчутливо.

—Я потерпілий,—озвався власник знайдених грошей.—Прохаю присутніх вибачити молодому. Ко-ли б я знов, що він є тією особою, що... Я б, от кля-нуся перед Богом, я б не осмілився. Може він, трохи випивши. Зрештою, я ці гроші взяв, щоб подарува-ти молодим. І я хочу просити молодого, щоб він ви-бачив мені, ви...

—Яке благородство!—почулися слова між гостя-ми.—Що за жест! Ангельська душа у того чоловіка!

—Ви негідник!—сказала мадам де Мопасан, вдивля-ючись через лорнет в обличчя “ангельської душі”.

—Панове! Галло, Ганове!—хвилювався селянин Деркач.—Ми ж, так сказати на демократичній землі Вашінгтона живемо.—Товариши, пху, будь ви нелад-ні, панове, я прошу дати слово Миколі Козакові!

Микола Козак, бачучи, що всі притайвши дихання, приготовилися слухати, почав спокійно:

—Я так люблю Вас, мої нещасні земляки. Я так люблю, що готовий зараз Вас всіх залишити тут. Я почую, що мені скучно у Вашому оточенні.

—Нахабство!—хтось вигукнув.

Мадам де Мопасан з Жозефіною підійшли до Ко-зака. Вона не плакала, але нервово час від часу під-носила хустину до очей. Й здавалося, що нестрима-ється, що сльози поллються самі:

—Мис'ю Козак. Яке чудове ім'я! Ніби Бальзак! Не відмовтеся прийняти від мене вислів найщирішого співчуття, о, гордий український патриціо! Ваша поставка, ваш вчинок гідний уваги новеліста. Дозвольте, Жозефіна, візьме вас під руку. І ми підемо геть...

Вони йшли до дверей: три довгі тіні пливли по блискучій, як дзеркало підлозі.

—Хто вона?—запитала якась вдова, підійшовши до добродійки. Протодіякон запихаючи серветку за білоніжний комір:

—Мадам де Мопасан, представниця однієї із найвизначніших старих аристократичних родин Парижу. Вона письменниця і заслужений педагог. Її учні тепер міністри, винахідники і провідники французько-го народу.

—Панове, ви всі негідно поступили з молодим,—знову озвався власник знайдених грошей, який був запрошений на весілля подругою Марти.—Я теж іду. Мені неприємно, що із-за моїх грошей ви створили такий скандал!

Власник знайдених грошей гордо вийшов. Сів у таксі. Проїхав мимо будинку Об'єднаних Націй. На розі напівтемної вулиці зупинився. Пішов коридором. Натиснув гудзик. Людина в смугастій піжамі відчинила двері, і:

—Говори!

—Близькуче! Я сам не вірив, що так легко мені пощастить виконати ваше доручення. Згідно з умовою, я сто доларів беру собі,—вiterаючи піт з чола.
—Ах, який скандал! Який скандал! Ха-ха-ха! Було соромно дивитися на приголомшену картину весілля.

—Вацлаве, англічани кажуть: любов і війна не цураються жадних засобів, щоб тільки мета була досягнена. Марта тепер повернеться до мене лицем,— смугаста піжама налила віски. Випивши, пішла в ліжко: очі тупо дивилися в потолок. На устах розлігся лінивий холодний хвостик—усмішкою не можна назвати.

Ресторан “Дві рожі” спорожнів. Тільки на краю стола якісь два типи немилосердно розправлялися з поросям. Посміхаючись, бігали (трохи випили) кельнери, приймали смачну трапезу зі столу.

Молода Марта з батьками і шестицільтньою сестрою Ніною повернулась до хати з розчервонілими очима. Так, як стояла, лягла в ліжко—не спиться. Поруч неї в ліжкові, що вдень заміняє канапу, лежить Ніна.

—Ти спиш?—запитала Марта.

—Ні.

—Чому, спи.

—Я не розумію, я...

—Що ти не розумієш?

—Марто?—запитала Ніна, підійшла в довгій нічній сорочці до сестри.—А скажи чому той дядько тому поклав гроші сам у кишеню, а потім каже, що він зібрав у нього? Чому?

—Ти бачила?!

—Я стояла біля дверей. Я дула гумку. Він, щоб ніхто не бачив, поклав йому...

—Мамо, тато, чуєте??—зіскочила з ліжка Марта.

Перелякані батьки, думаючи, що донечка з'їхала з глузду, вискочили зі спальні, як опечені. Все стало ясно.

—Я негайно іду до нього!

— Тепер друга година ночі,—турбувалася добродійка.

— Біля готелю візьму таксі.

— Отче, ідь з нею.

— В мене поперек пече, як свічкою, їдь ти...

— Ні, я сама! Я сама! Бідний, бідний мій Микола. Марта швидко перебирала ногами по ступеньках...

Ткнувши шоферові два доляри, побігла до парадних. На другому поверсі стала перед дверми. Прізвище "Микола Козак" стало таким рідним.

— Хто?

— Відчини, це я, твоя Марта. Вибач, що пізно. Що турбую...

Сіла на канапу. Тільки тут відчула, що без панчіх. Груди майже голі.

— Миколо, ми знову будемо в двох. Весілля мусить продовжитися. Я довідалася. Злі люди все зробили, щоб ми не були разом. Я знаю хто і чому. Чому ж ти сумний?

— Ні.—вирвалося запечене з його уст. Вона:

— Ти, бачу, зовсім загубив голову. Схаменися. В житті, тато казав, все буває. Гостям пояснимо.

— Власне тому, що зовсім не загубив голову, я згороцілій куль соломи, підпалювати не буду. Простити я можу, але забути тяжко, і це головне.

— Чий це в тебе рукавички?

— До першої години в мене була мадам де Мопасан з Жозефіною. Пам'ятаєш, Марто, я був купив український буквар. Хотів твою сестричку Ніну вчити рідної мови. Ти сказала тоді, що я засмічу їй голову непотрібними справами. Вона, мовляв, піде в англійську школу. Я буквар забрав. Сьогодні Жо-

зефіна переглядала мою бібліотеку. Дуже просила, і я їй віддав буквар. Вона дала слово чести своїй прабабусі, що вивчить мову свого предка Орлика. Ти знаєш, що Жозефіна шанує свої слова.

—Хе, оце ти такий патріот! Йдеш до францужанки, що дві години сиділа на весіллі, мов загіпнотизована, не зводила з тебе очей, безстидниця!

—Марто, вона дивилася точно так, як ти, коли ми вперше побачились.

—Я, але ж не та фр-р-а-а-ан-цужанка, гм!

—Прошу не ображати її. Досить того, що ти образила мене в присутності людей. Так, більше, ніж образила. Ганебно зрадила. Я одружився з тобою після довгих розмов про дружбу. Ти говорила, що завжди віритимеш мені. Навіть тоді, коли всі будуть іти проти мене, ти підійдеш і тепло поцілуєш несправедливо товпою осміяного чоловіка. Така у свій час була Єва Перон. Навіть пересічна дівчина має наслідувати кращих жінок.

—Два місяці тому,—продовживав Микола Козак,—я повертаючись з тобою з кіно, знайшов пакет з грішми. Скільки було—не знаю. Я негайно повідомив поліцію. І ми віддали. Пам'ятаєш?

—Так, пам'ятаю, Миколо,—уважно слухаючи, відповіла Марта. Козак продовживав:

—На весіллі якийсь злодій вкинув мені гроші. Тепер мета відома. І ти, не вагаючись, перейшла на сторону злодія. Коли я сказав, що я не винний, ти вдарила в лицо, прийнявши позу героїні з якогось кримінального роману.

Хвилина мовчання. Він знову:

—Я тішуся, що цей скандал стався. Ні одна по-

важна людина не повірить, що я здатній бути підлим. Тільки купка міщан з сіреневими душами, тільки заробітчани, що трясуться, побачивши доляр—тільки вони прийняли у свою душу сумнів... Бо ж для кращого, для сміливого в їх душі від дня народження не знаходилося місця. Я тішуся, що цей скандал стався.

—Ти оповідаєш мені незрозумілі речі,—озвалася Марта.

—Добре, розмовлятиму прикладами. В'яви: іду я темною вулицею. Якась ненормальна жінка починає кричати, що я хотів її примусити до співжиття. Мене арештовують. Криміналісти питаютъ дружину Марту: чи добре знаєте ви свого чоловіка? Здатній він на щось подібне? І ти б, боючись заплямувати своє “я”, почала б радитися з батьками, зібрала б тіток. І нарешті відповіла б, розвівши руками: нічого не можу сказати.

—Я ще молода.

—О!... Жанна д'Арк одягнувши на груди білий панцер, вела армію до боротьби, будучи зовсім молодою дівчиною.

—Я ж не д'Арк.

—Але ж ти і не на полі бою. В'яви бал: королева Єлизавета танцює з своїм чоловіком. Несподіванка: в дружини Ага-Хана хтось вкрав діамант вартості півмільона доларів. Розігрується комедія подібна на ту, що вчора була в ресторані “Дві рожі”. Знаходять самоцвіт в кишечні герцога. Королева, запевняю тебе, ставши б біля свого чоловіка, сказала: злодій, що хоче обезчестити герцога, мусить бути знайдений. Вона навіть не подумала б, що її друг здатній

низько літати.

— Я ж не королівна,— озвалася Марта.

— Ах, Марто, справа не в тому, королівна ти чи ні. Вся суть в душі. У внутрішніх якостях людини. Велика душа залишається одинаково великою в короні вона чи без корони. Посади осла на царське крісло, постав на його лоб корону. Стане осел розумнішим? Забери роги в чорта і причепи їх святій людині. Чи стане святий, маючи роги, чортом? Ні. Корони, роги, маршальські пагони-прикраси, що діють на людей недалеких, мілких душою. Христос їздив на ослі, мав черевики, що складалися з двох підошов. Сьогодні йому кланяються корони. Правда, часто фальшиво, а все ж кланяються. Відчувають силу духа. Найкращий приклад, Магаматма Ганді, Гаутама Буда, Конфуцій.

— Марто,— він, ніби найдорожчий друг, поклав їй на плече руку,— говорю, як брат сестрі. Я з тобою бути не можу. Хоч ти зовсім не винна. Так виховалась... Оте плебейство, оте почуття підозріння глибоко сидить у багатьох наших душах. Гнилих зерен треба позбутися. Подібні скандали в нас відбуваються всюди, на кожному кроці. Уяви: вечір. Танці. За столом сидить, наприклад, редактор Мишуга. Якийсь українець під час паузи оголошує:

— Гані і панове, ворог хитро замаскований. Ворог діє між нами. І щоб мене ніхто не порахував донощиком, я не йду до поліції. Я оголошу вам. Робіть висновок який бажаєте. Я виконую звичайний обов'язок звичайного члена нашої громади. І вірю Богові, що кожний з вас так би поступив, коли б був на моєму місці. Я випадково підглянув, що редак-

тор Мішуга поклав у бокову кишеню квиток члена комуністичної партії.

Всі переглянулися. Сотні очей застигли на обличчі редактора. Тут же знаходяться смільчаки, які контролюють. Знаходять. Так: членський квиток, фотографія редактора, його оригінальний розпис, число квитка...

—Скандал! Скандал! Всееміграгійний скандал! Шумить преса. А найбільше галасують ті, що мали ненависть до редактора. Як оправдатися?! Хто візьме на поруки людину, що все своє життя присвячує для добра рідного народу? Ніхто? Бо ж доказ—квиток у кишені. А хіба такий папірець при сучасних можливостях не можна зфабрикувати.

—Марто, Марто, все горе в тому, що ми живемо в епоху папірців. Людина людині не вірить. Людина перед людиною забріхана. Я пригадую: один німець у Мюнхені звернувся до установи, щоб отримати грошову допомогу.

Бюрократ питає:

—Покажіть папір, що ви не маєте ноги?

—Ta ж гляньте, вище колін. Стою біля вас, гляньте?

—Це не доказ. Принесіть папір.

І так всюди. І так і в нас. Чи маємо право радіти, що так всюди? Вибач, я тебе, Марто, втомив розмовою. Мені хотілося вилити все, що накипіло на душі. Ти знову про Жозефіну. Зрозумій, що я хочу стати чоловіком і батьком української родини. Просто тому, що мені приємно, мені так хочеться, а не тому, щоб бути патріотом. Коли Жозефіна вивчить українську мову, щоб знайти ключ до моєї душі, я

поклонюся їй. Я віритиму, що мої діти говорити-
муть до мене на тій мові, на якій говорила до мене
мати, коли я вчився любити і ненавидіти. Жозефіна
має батьківщину. Вона має все. А я все загубив.
Батьківщину втратив. Родина загинула. Я їй все
розважаю. Коли зрозуміє, що мені тяжко на чужині
розвлучатися з найдорожчим, що я маю, що в мене
ще ніхто не відібрал, з м о в о ю, я... Ні, ти ви-
слушай. Коли говоритиме до мене на мові моєї ма-
тері, я одружуся з нею. Я буду впевнений, що той
буквар вона збереже для своїх дітей.

—То ти серйозно думаєш про Жозефіну?

—Так.

Марта Малинівська, лице змочуючи сльозами, мусі-
ла назавжди залишити дорогоого, о, як дорогого Ми-
колу Козака. Тільки сльози їй нагадали слова поета:
“люблляться тільки одиниці, а тисячі невдало наслі-
дують їх, або цінуються тільки тому, що прийшла
пора...”.

Мюнхен, 1953.

A-а-а-а... Ви мене розчулили. Продовжуйте, про-о-дов-жуите! Що за прием-ність!—говорила панна Евгенія.—Що за прием-ність!

Вічний студент Мартин Захарович Наминайло записав яєшню козячим молоком, і, роблячи короткі паузи, продовжував:

—Після довгих і тяжких мандр, славний венеціянець Марко Польо, нарешті прийшов до Пекіну. Стомлений. Місяцями тіло не бачило води. Одяг висить, як ганчір'я... Китайці бачать першого европейця на своїй землі.

—Продовжуйте!

—Не гарячіться, панно Євгенія. Марко Польо вже в Пекіні,—сказав студент Мартин Захарович, поклавши в рот наперчиний кусник сала.—Венеціянцем зацікавився сам Чингіс-хан. Не думайте, що в світі був один Чингіс-хан. Слово “чингіс” означає “великий”. В Європі теж чингісів багато. Наприклад, великий король, великий ціsar, великий гетьман.

—Продовжуйте.

—Панно Євгенія, я починаю переконуватися, що ви хворіете на брак терпіння. Стримуйте свій темперамент. Я знаю, що ваші молоді тридцять років нестримані, як кобилиця в колесниці фараона, але ж я не можу в шию гнати Марко Польо. Він втомлений. Він зараз сидить в гедвабному кріслі і трапезує з Чингіс-ханом, що має рідку, гостру, білу борідку. Він має та-

Любов і антиварна річ

ку борідку, до якої в нас тут в Європі витворина огіда. Ви не бачили шапки східніх монархів? Приваблива річ, елегантна. Європейці виглядають грубінами в порівнянні з китайцями. Принцеса, ніби схід японського сонця над морем, сія в найвишуканіших шовках. Треба знати, що ця матерія прийшла до нас також зі сходу, як і компас, друк, порох, поняття про кам'яне вугілля...

—Ах, залиште кам'яне вугілля! Мене цікавить принцеса,— сказала панна Євгенія, не зводячи очей з Мартина Захаровича Намінайла.

—Марко Польо був високого росту, гарний на вроду, енергійний, стрункий, смуглуватий. Постава горда, властива синам тоді могутньої і багатої Венеції. Принцеса не могла витримати його погляду. Вона, як пташка перед розкритою пащею удава, тримтіла. Нижчна, як мімоза і свіжа, як ранком китайська лілія. Здавалось з божественної райдуги виткані її щоки. Після цієї зустрічі принцеса почала погано спати.

—Продовжуйте! Вибачте, я заберу від вас яєшню, бо ви порвите мої нерви, як струни на гітарі.

—Таємні зустрічі. Принцеса тримтіла біля Марко Польо, як кленовий листочок (студент підніс серветку до уст) і своїм носиком терла його носик.

—Глузуете, при чім там носик. Но-о-о-осик...

—Панно Євгеніє, Японія і Китай цілі тисячоліття трутися носами. Європейських поцілунків ніхто там не визнає. І перший Марко Польо вирішив принцесі відкрити тайну нового кохання. Молода пара почала цілуватися по-нашому.

—Аа-а-х, яка приємність, яка приємність! Продовжуйте, я уявляю-ю-ю...

—Шпигуни повідомили, що Марко Польо робить щось принцесі незрозуміле, але в китайській мові не вистарчало слів пояснити що. Чингіс-хан сказав, щоб старий, як світ китаєць продемонстрував з молодим китайцем те, що Марко Польо робив з принцесою, щоб він міг добре уявити суть підозрілої справи. Старий китаєць міцно обхопив молодого, розкрив рота і почав кусати його губи.

—Скандал!—вигукнув Чингіс-хан.—В Європі це називається любов'ю! Марко Польо мусить негайно покинути палац!

—О, жах!—збентежилася панна Євгенія.—Бідна принцеса, бідна принцеса! Вона китайськими звичаями позбавлена пестощів кохання!

—Марко Польо сів на коня і негайно залишив Пекін. Був спійманий в горах і привезений в монгольське царство Каїду.

Відчинилися двері. Стурбована жінка, рукою підбираючи під хустину пасма сивого волосся:

—Євгеніє, завтра твої іменини, і... завтра Різдво, а я маю тільки дві руки.

Мартин Захарович:

—Вибачаюсь. Оповідати закінчу завтра.

—Приходьте. Обов'язково приходьте. Вечером чекаємо. О, ні! Що ви?! Жадного подарунку не потрібно. А... коли вже так, то в такому випадку щось таке, що нага-а-а-адує ідилію. До побачення, Мартине Захаровичу, до побачення.

Євгеніна мати:

—Мусиш зрозуміти, що одного торту мало. А грошей ми не маємо. Доведеться щось продати. Мою сукню? Та хто її купить? Вона старомодна.

—Мамо, в льоху висить пташина срібна клітка нашої прабабусі. Я вже хотіла її викинути. Продай її якомусь антикварщику. Срібло завжди має ціну. Продай, бо ця клітка мені чомусь завжди нагадує труп бабусі.

—Справді, думка добра,—сказала мати.—Ти дивишся, щоб тісто не втекло з макітри, а я негайно понесу клітку!

Антикварщик, зморщивши синього носа:

—Дорогенька пані, я не можу купити. Копійки ніхто не дасть. Неображайтесь, я щиро вір'ю, що це є цінність вашої прабабусі покійної... Але ж... Я вас не боюся, і можу відверто сказати: тепер людям не до пташиної клітки. Тепер кожний почуває себе, ніби він в клітці. Червоні п'явки появилися, і все пішло шкереберть.

—Не буду я нести клітку до хати. Візьміть без грошей,—благаючи промовила стара пані.—Хотіли ми викинути її... Дякую.

—Ви хотіли викинути, я можу взяти... Може якийсь дурень виявить цікавість...

Антикварщик підвісив клітку до стелі. Розкланявся.

...Мартин Захарович Наминайло блукає вулицями. Оглядає вітрини. Тяжко придумати щось таке, щоб нагадувало екзальтованій панні Євгенії ідилію. Хотів купити мармурову статуйку Будди. Втілення спокою і байдужості. Мудрі, трохи сонні очі... Нагадуєтишину. Чи зрозуміє Євгенія, що принц Гаутама, скинувши з себе брилянтами обсыпану мантію, залишивши один з найрозкішніших палаців сходу і молоду, легку, як гірська серна дружину, пішов у народ

проповідувати любов, всепрощення і розкіш самовід-
речення. З пошаною повернув Будду. Ні, панна Єв-
генія цього не зрозуміє... Може їй купити книгу
про життя Лукреції Борджія? Нагадує спокійні ча-
си римської імперії, палаючого ченця Саванароля, ін-
триги цісарського двору, і одночасно... ідилія! Нев-
гамовна любов Лукреції. Ні, може образитись. Ска-
же,—глузуєте. Я, мовляв, не розпусна принцеса.

—Вітаю, Мартине Захаровичу. Бачу, ця вітрина
vas захоплює. Хочете пляшку спотикачу поставити,
—озвався друг студентських років, Пилип Остапович
Груша.

—Порадьте, моя голова нічого не може придума-
ти. Сьогодні іменини Євгенії, ну, і свято... Різдво!
Нареченна, знаєте. Щось треба, незручно. І подару-
нок, мав би нагадувати ідилію,—сказав Мартин За-
харович.

—Там на розі вулиці антикварні речі продаються.
Музей, що нагадує часи минулих ідилій. Звертає на
себе увагу пташина клітка. Ваша Євгенія—панна не
першої молодості. Клітка їй може заімпонувати.
Клітка висітиме в хаті, і щохвилини всім нагадувати-
ме про доброго Мартина Захаровича. Люди, що
люблять птахів, більше сердечні, ніж, наприклад,
собаколюби. Принаймні, панує така думка між пси-
хологами.

—Ідея! Золота ідея! Добра порада буває цінніша
грошей. Я спішитиму, щоб хтось не купив.

Потиснули руки.

—Дорогий пане, ліпшого подарунку ні на Різдво,
ні на іменини не може придумати наймудріша голова!
Сукня рветься, хустина линяє, годинник псується, на-

мисто губиться—подарунок, як хмарка з неба, зникає з пам'яті. Пташина клітка не боїться іржі, бо срібла. Жалію, що я не на вашому місці, і не можу пережити приємності, подарувавши своїй нареченій таку срібну річ! Повірте, іменинниця вас обцілує! І ви згадуватимете мене. Безумовно, кожна антикварна річ дорога. Однаке, я пригадую свою молодість, розумію вас. Продаю дешевше, і треба, на мою думку, зовсім втратити голову, щоб не скористати з цієї приємної нагоди.

Вечір. На акаціях іней. Місяць—вірний свідок захочаних пар, як і сто років тому, виглянув із-за лісу, зачарувавшись спокоєм провінційного містечка...

Мартин Захарович повільно йде тихою вулицею, щоб не зруйнувати рубець на дбайливо випрасуваних штанах. Білий накрохмалений комірець стискає шию, давить, але... хто з нас не терпів, щоб по-кавалерському виглядати.

—Добродію, а пташки не має у вас?—запитала якась беззуба бабуся, приглядаючись до клітки, яку гордовито ніс Мартин Захарович.

—Маю, бабусе, тридцятилітню пташку. Їй несу клітку...

Бабуся здивовано глянула, похитала головою, і щось собі під ніс мимрічи, пішла...

—Мартине, Мартине Захаровичу!—захоплено вигукнула Євгенія, зустрічаючи нареченого.—Ви сьогодні просто особливий! Правда, штани у вас трохи вузькі. Та не звертайте уваги. Наполеон ходив у рейтузах, а хто може сказати, що він був неотеса. Сідайте! Та сідайте, чому ви ніби... Це ваше крісло.

—Там біля дверей я поклав. Незручно може. Ку-

пив вам подарунок...

— Несіть, не соромтесь, Мартине Захаровичу. Всі знають, що ви скромні. Я... Я лопну з цікавості!

Наречений з розквітлою усмішкою вніс клітку і низько вклонився. Мати і дочка переглянулися. Євгенія:

— Ах, що за подарунок! Незрівняна пташина клітка! Не зважаючи на те, що вона має розмір великої валізи, кругом чудова! Нарешті моя мрія здійснилася! Ви, Мартине Захаровичу, вмієте інтуїтивно відчувати мої бажання.

Євгенія наповнена неземним щастям, обняла нареченого і жагуче почала цілувати...

— Браво! Браво! — вигукували гості. А мати з радості зронила слізину, подумала: може дастъ Бог, одружиться, вже пора... Ох, і наостогида ж вона мені!...

— Жаль, що не має канарки,— озвався одновухий сусід, уважно оглядаючи клітку і, надхненно жуючи курятину...

— В такій чудовій клітці найскромніший горобець співатиме, як канарка! — сказав Мартин Захарович, сідаючи в крісло.

На другий день Євгенія звернулась до матері:

— Я себе ліпше почувала, коли ця клітка висіла в льюху. Тепер я щодня мушу дивитися на неї, ах... Дивитися, і в'являти труп нашої бабусі, і знати, що це подарунок від нареченого.

— Євгенія,— озвалася мати.— Я все зроблю, щоб ти могла поставити свої нерви на місце. Скажимо, Мартину Захаровичу, що хтось вкрав. Я її знову віднесу до антикварника, щоб більше ця клітка в нас не по-

явилася.

Євгенія полегшено зітхнула. Поцілуvalа в щоку добродушну маму, що терпеливо виносила з хати пташину клітку...

Мартин Захарович завжди любив подякувати тій людині, що зробила для нього приємність. Він не мав з ким поділитись радістю, відчутою на іменинах, на Різдво... Вирішив, ідучи по дорозі, зайти до антикварщика.

—Дякую! Наречена, справді, була в хмарах захоплення.

—О, я говорив, о, я в справах розуміюся,—сказав антикварщик. Мартин Захарович мав звичку під час радості, підкачувати очі до стелі. І... коли його очі підкотилися, він з несподіванки похитнувся:

—Вона! Ця сама пташина клітка?

—Дорогий 'пане'? Ви нарешті мусите зрозуміти, що за гарними речами люди полюють. Мое вражіння—клітку хтось вкрав у вашої нареченої. І тіштесь, що продав мені. Маєте можливість її взяти з поворотом, заплативши малу суму. Радійте, що зробите подвійну радість нареченій. Ваша лицарськість буде високо оцінена ніжним серцем панни.

—Це правда. Я зараз маю мало грошей, але... Ні, я мушу її знову купити,—сказав Мартин Захарович.—Моя Євгенія там десь хвилюється. Я їй зроблю несподіванку.

Мати виглянула у вікно і голосно до дочки:

—Євгеніє, глянь! Здається Мартин Захарович там іде з пташиною кліткою. Я погано бачу.

—Він! О, мамо! Мамо, я не можу! Серце стає..., Євгенія впала в ліжко. Закривши очі, почала нер-

вово перед носом махати хустиною.

Відчинилися двері:

—У вас хтось вкрав! Що з Євгеночкою? Боже, хіба так можна страждати за вкраденою річчю! Адже знайшлася... Розумію, це подарунок, не хвилуйтесь...

Мати вийшла. Євгенія:

—Принесли. Як я переживала! Як!... Нахилітсья, я вас поцілую...

Мартин Захарович Намінайло покірно нахилив голову.

Мюнхен, весна, 1953.

Я його міцно любила—і мені було приємно. Тепер я хочу ненавидіти—і мені приємно. Мені приємно, коли я йому роблю якісь прикрості. Він добрий. Для мене нічого не шкодує, але... Я хочу жити!... О, так, безумовно, я люблю дітей, але... не хочу повністю віддати їм своє життя,—нервово говорила тридцятип'ятирічна Ніна. Люди знають її як глибоковіруючу і м'якосердечну.

Її подруга Ольга має вроджений нахил давати людям поради. Особливо жінкам, що самі не знають, що хотять, а коли її знають, то не тому, що їм так хочеться, а тому, що так модерно, так роблять сусідки...

Ольга:

—Гм, зовсім немодерно любити одного. Це виглядає по-старокрайовому і пахне коломийкою. Я просто не хочу бути порядною, хоч всі знають мене, як жінку, з якої треба брати приклад. В парохії я дуже активна. З ким? Не можу голосно сказати, бо тут людину всі поважають, а найбільше—мій чоловік. Та людина має великий вплив на єпископа. Ти, Ніно, страждаєш? Я тебе розумію. Ти маєш хату, чудову мебель, дорогоцінне футро, дітей. Тобі неприємно сидіти в хаті, дивитися на телевізію, робити манікюр і думати, що твій чоловік працює по дванадцять годин, щоб забезпечити родину. Він приходить вимучений працею... Я тебе розумію. Ти хочеш бути вимучена любов'ю.

—Звідки ти знаєш?—запитала Ніна. Ольга:

БАТЬКО

—Знаю. Ти залюбилася в того лисого поета. Він ледар, гульвіса, аморальний чоловік. Всім говорить, що має старшу за себе жінку. Пише бездарні вірші. Але тому, що він волоцюга, ти його любиш. Ти сімнадцять років жила з порядним чоловіком. Боже, як не цікаво жити з тими поряднimi. Вони крім своєї дружини і дітей нікого не хочуть знати.

—Звідки ти знаєш?—захоплено запитала Ніна.

—Знаю. Але будь хитра. Чим менше ти любити-меш свого чоловіка, тим більше він дбатиме про тебе. Діти, чоловік, родина—все це суєта суєт, коли порожнє твоє серце. Жінка без кохання—це квітка без сонця,—відповіла Ольга.

Отак сиділи дві модерні жінки, розбещені достатками і сексуальними журналами, фільософствували... Вони автори різних експериментів над своїми чоловіками, бо... Канада—країна, що дає великі права для жінки, обороняє її, всі закони лежать під ногами жінки...

Грицько Г.—чоловік Ніни, енергійна людина, трохи горда, трохи амбітна, трохи самовпевнена. Він любить свою дружину. Обожнює маленьку донечку. Він знає: його дружина вибаглива. Слідкує за наймодернішими модами. І тому він має великі борги... Дружина без його відома на його ім'я бере з крамниць різні дорогоцінні речі. Часто влаштовує веселі вечори, і все з приводу якоїсь події... Він обережно:

—Ніно, я так не можу. Я в боргах.

Вона:

—А я можу. Я хочу бачити, як ти банкротуєш. З мене сміятися не будуть.

Він:

—Ти без душі. Куди збираєшся йти? До приятеля ти не підеш!

—Піду.

—Не підеш!

—Піду!

—Не підеш!!

Вона крикнувши “піду!!!”, вдарила його по обличчі і метнулась до дверей. “Не підеш”—промовив він, скопивши її за руку. Вона посковзнулася. Вона впала, на ногах з'явилися синяки.

—Боже! Він мене хоче вбити,—заридала Ніна.— Я дістану рака!...

Тихо.

На другий день Ніна скликає своїх подруг. Обмовляє чоловіка. Показує, як доказ “звірства”... синяки. Знайомі тітки, дядьки, видатні діячі, порядна на волоч, парохіяльні моралісти, досвідчені ексгибіціоністи, старі шизофреніки, горді типи, мочеморди, артисти і багато інших впливових “діячів” громадського життя—всі заговорили, що Грицько Г. змущується над своєю дружиною. Всі потішають скривджену Ніну. Поет домовляється з нею таємно стрінутися, щоб розвеселити її серце. Поет:

—Любов понад родину, понад дітей!

—Ах, як романтично!—захоплюється вона, знайшовши принца для свого розбитого серця.

...Ніч.

Грицько не спить. Схилився над семирічною сплячою донечкою. Тихо:

—Галинко, де наша мама?...

Він витер сльози. Гіркі чоловічі сльози. Донечці

щось сниться. Вона усміхається, і він усміхнувся, по-
цілував дитину. Тихо рипнули двері. Він:

—Де була? Яка ж ти мати.

—Така, як ти батько.

—Я гроші не пропиваю. І до коханок не ходжу.

Вона підійшла до ліжка:

—Бо тебе ніхто не хоче. Сьогодні я сама спатиму.
Ти мені зіпсував настрій.

Він:

—Я тебе не розумію, Ніно!

Вона взяла його за руку, усміхається:

—Ти мудрий у мене. Любиш дітей. Я нервова. Я
не знаю, що зі мною робиться.

Ніна заплакала гірко, глибоко, покірно. Він поті-
шає її. Він витерає слізки, а в самого в душі горить
слізова—сіллю падає в рану...

Ідуть дні. Ніна стрілася з Ольгою. Обнімаються,
цілуються. Ніна:

—Я з нього можу все зробити, що захочу. Він ме-
не любить. В Канаді жінок мало—для нас рай! Я
можу завтра мати іншого.

Ольга:

—Віддай його до будинку божевільних. В Канаді
це дуже легко. Потелефонуй до поліції. Скажи, що
він вночі встає, регочеться, ходить з ножем і просить
тебе, щоб ти йому дозволила, щоб він тебе зарізав.

Ніна:

—І заберуть?

Ольга:

—Обов'язково! Він у будинку божевільних кри-
чатиме, говоритиме про справедливість, але це все
викликатиме тільки сміх.

—Ха-ха-ха!—засміялася Ніна.—Чудово! Феноменально!

Наговорившись, подруги почали дочитувати книгу. Вони захоплені романом мадярської баронеси і австрійського принца... Читаючи, плачуть, як діти. Входить до кімнати Грицько Г. (Він щойно прийшов з праці). Він:

—Що сталося? Ніно?

Вона мовчить. Ольга тихо залишила хату. Він знову:

—Ніно, яке горе? Де діти? Чого плачеш?

Ніна мовчить. Вона напарфумована, елегантна, в ніжно-рожевій сукні... "Гарну маю жінку"—подумав сам про себе Грицько. Сів біля неї, тихо, лагідно питав:

—Може ти хвора?...

Ніна:

—Ти дурний! Ах, як трагічно! Як трагічно!...

—Що трапилося, до халери! Говори, бо мене чорт візьме! Говори!

Вона:

—О, бідний, бідний принц! Вони так любилися, і загинули...

Він підняв з долівки книгу. Він все зрозумів, і:

—Маєш троє дітей. І ти отлакуєш долю якогось придуркуватого принца!

Він злісно жбурнув книгу аж до третьої кімнати.

Вона:

—Хам! Ти плюєш в мою душу. Серце кам'яне маєш. Я з тобою не хочу жити.

Драма. Сльози.

Друзі Грицька Г. на вулицях:

—Він знущається над нею. Навіть забороняє їй книжки читати. Треба його викинути з громадського життя. Аморальний тип!

Грицько Г. повеселішав. Його Ніна вже хоче бути порядною. Думає залишити це місто. Радить Грицькові студіювати в університеті... десь у Ванкувері. Він покірно продає хату. Майже за безцін віддає модерну мебель. Бере двоє старших дітей, їде... Ніна з донечкою залишається, вирентувавши мешкання. Вона оточена поклонниками, живе новим життям...

Грицько Г. з дітьми в далекому місті. Студіює, а вечорами йде на працю, дітям готує вечерю, потішає, що скоро мама приїде... Мама тихо, таємно хоче дістати візу і зникнути до Нью-Йорку. Грицько все зрозумів. Він обманутий. Кідає студії і вертається з дітьми. Його стрічає поліція, обвинувачує, що він хотів втекти від жінки з дітьми... Суд. Довгий, нервовий суд, який повністю оправдує Грицька. Вона забирає дітей, зникає... Грицько позичає грошей, купує для себе хатину. Вона довідується, посилає претенсії до хати. Буде суд...

Грицько сидить в пивниці. Перед ним маленький фотозняток донечки. На очах слізози, він малює... малює портрет донечки. У вікна заглядає світанок, олівець вигпадає з перевтомлених рук, він засинає, поклавши голову на образ донечки... Йому сниться, ніби вже донечка доросла, йде під вінець, він з Ніною її благословляє... Вони щасливі...

В коридорі жалісно занявчав кіт. Грицько проکинувся. Болить голова. Треба збиратися на працю. Він щомісяця має до дванадцятьох підприємств поси-

лати борги... це старі жінчині борги. Вони тягнуться ще рік, два... Тільки борги йому нагадують родинне життя. А потім нічого не лишиться. Вона має інших. Дітей виховає в ненависті до батька...

Відчинилися двері. Увійшла дівчина. Дев'ятнадцятирічна дочка ось цих людей, що рентують у Грицька мешкання. Дівчина:

—У вас цілу ніч горіла лямпа. Я прийшла, може ви хворі?...

Вона сіла близенько коло нього:

—Хто це?

—Це я намалював портрет донечки. Гарна?

Дівчина:

—Так, подібна на вас.

Дівчина сидить, покірно дивиться в очі Грицькові. Мовчання. Він:

—Я вже маю йти на працю.

Вона:

—Ні, поговоримо ще трохи...

Знову довге незрозуміле мовчання. Дівчина очима признається, що вона небайдужа до стрункого задуманого чоловіка. Він дивиться на портрет дочки, думає: "так, я буду жити для дітей. Я хочу мати чисту совість перед ними. В любові до дітей знайду своє горе і невимовне щастя. Ти дівчино-сусідко ніколи, ніколи не зrozуміеш мене..."

Дівчина більше не хотіла бачити Грицька Г. Але одного разу через вікно помітила, що він самітній сидів і крізь слози розчулених очей дивився на портрет своєї кучерявої донечки...

Ванкувер, осінь, 1958.

Олімпіада Феофано-
вна Кочубей гні-
валась, що її песик
Петрушка не вміє си-
діти на хвості, піdnісши передні ноги вгору.

—Мадам Кочубей, я можу подресувати вашого
Петрушку. Зроблю так, що він не тільки передні, а
й задні піdnіме,—впевнено сказав колишній царсь-
кий драгун Пахом Болбесін.

—Коли разом з передніми піdnесуться його задні
ноги, на чому ж він тоді сидітиме?—здивувалась
Олімпіада Феофановна.

—На хвості, мадам, на хвості! Я пес старий, мене
вчити не треба. Для мене не має жадних труднощів
зробити з цієї жалюгідної псятини те, що я захочу.
Мій барин, покійний штабс-капітан Петухов, мав три
пси. О, що то були за пси! Розкіш, мадам, псяча
розкіш! На великий жаль, один об'ївся гнилих ков-
бас і на наших очах здох, як найпорядніша істота. А
двох... довелося нам з'їсти. В 1921 році була голо-
дівка... Ах, як жаль, як жаль було їсти! Ніби це сьо-
годні. Штабс-капітан єсть м'ясо і отакими слезами
плаче, сердега. Плаче і єсть...

—І від того часу,—драгун Пахом Болбесін піdnіс
до ніздрі перчину.—І від того часу я полюбив псяти-
ну. Не має в світі лішого м'яса! Де-лі-ка-тес, ма-
дам! Ге-ге, і я, коли б дозволяла современна юрист-
пруденція, я з'їв би і вашого Петрушку!

—Кані-і-і-бал, ви канібал! Як ви дозволяєте собі
говорити мені такі бридкоплітства,—обурилася Олім-

тіада Феофановна Кочубей, і співчуваючи глянула на Петрушку. Йй чомусь здавалося, що Петрушка вже... з'їдений і обгризені його кістки лежать в кутку...

—Мадам, кожний народ має свої смаки. Юлій Цезар любив їсти північні грибінці. І обожнював солов'їні язички. В'явіть—скільки треба було в таях знищити солов'їв, щоб римському імператорові поставити на обід миску солов'їніх язиків! Мікадо—цар і бог країни соняшного сходу язичків не любить. Він єсть пташині очі. Птахолови бігають по лісах Видовбують очі, щоб приготувати обід для всемогутнього володаря. Скільки треба знищити пташок, щоб на столі з'явилася миска чорних, варених, бліскучих, як терен, очей. Індокитайці люблять кротикив їсти. Смачних, ситих кротів. Я не єв, але чув, що їжак смачніший за качатину. В австрійців і французів широко розвинена консервова жаб'яча промисловість. Жаби, звичайні зелені болотяні жаби, що живляться комарами і травою, вишукана трапеза. Китайці вирощують спеціальний рід черв'яків. Підсмажують і споживають їх, як макарони. Німці збирать на листях слімаки. Їдять різні черепашки. Мусульмани смакують конятину. Італійці люблять котів. І не має нічого дивного, коли я маю апетит до вашого Петрушки. Чи свиня краща! Мадам, коли і краща, то тільки тому, що вона свиня.

Олімпіада Феофановна відчула, що драгун Пахом Болбесін, людина з великим світоглядом. Отже, хай він видресує Петрушку так, щоб стояв на задніх ногах. Запитала:

—Скільки візьмете за науку?

—Пів літри сорокоградусної за годину. Зрозумійте, Петрушка—пес старий, лінівий, товстий, як бочка, обгодований гречаною кашею. Коли ходить, то животом замітає долівку. Скоріше в зоопарку слон танцюватиме на одній нозі, чим Петрушка сидітиме на хвості, піднявши ноги вгору. Ні, менше не можу. Тяжка праця. Крім того—повне запевнення успіху.

Олімпіада Феофановна Кочубей так любила Петрушку, що ніколи нічого йому не відмовляла. Зрадівши, що Петрушка буде освічений, вона взяла пасольку, і пішла по горілку.

Драгун Болбесін міцно скопив за шкіру—підніс Петрушку вище себе:

—Ну, брат, тримайся! Наука—це не коржі з маком. Я тебе навчу-у-у-у.

Петрушка перелякано глянув на строгого вчителя. Жалісно заскавував. Почав у повітрі махати ногами. Відчувши, що до землі не дістане, безпорадно похилив голову... Ніхто в житті так міцно не тримав його за шкіру.

—Спинайся на задні ноги, паршива наволоч!—вигукнув Пахом драгун Болбесін, знявши пояс з себе: здавалося, він, справді, збирається живого їсти.—Става-а-а-й! Розгодувала тебе, мадам. Я тебе навчу, почекай.

Петрушка за вуха піднятий, стояв на задніх, безпорадно метеляючи хвостом по долівці. Така наука йому швидко не сподобалась, і він вкусив учителя свого за палець. Болбесін побачивши кров, з гніву почервонів. Пригнувши Петрушку до чобота, почав його пороти поясом, присмакуючи губами:

—Я тебе навчу, наволоч паскудна! Я пес старий!

Я не з такими псами мав справу. В штабс-капітана Петухова були пси, як телята, і то переді мною ходили на вшпиньках.

Щоб ще більше дошкулити, Пахом Болбесін наступив Петрушці на хвоста. Бідний песик скрутівся в бублик. Тремтячи, сів у кутку біля шафи. Жалісно почав дивитися на свого вчителя драгуна Болбесіна...

Олімпіада Феофановна Кочубей, поставивши пів літтри на стіл, кинула погляд на Петрушку:

—Ви вже Петрушку дресували? Він чогось тремтить!

Драгун Болбесін не зводячи очей з білої, закручував розкішні драгунські вуса:

—Олімпіада Феофановна Кочубей, я знаючи вашу добрість, пробував авансом робити перший масаж спинної кістки. Думаю, що в нього на хребті не вірно хрящі зрослися. Доведеться багато з ним працювати. Клопітлива робота! Не даром парижська “Русская мисль” писала, що історія дресування пса походить з Россії! То ж вип’ємо, мадам Кочубей, за успіхи талановитого пса Петрушки!

Олімпіада Феофановна щодня викурювала два десятки цигарет. Пила рідко, але... коли вже така находа—чом не випити? Підняли чарки.

—Мадам Кочубей, я вас люблю. Я вас люблю більше, як Петрушку, хоч знаю, що ви Петрушку любите більше, як мене. Любов завжди любить бути скомплікованою. Ви достойна представниця вже вмирающего кочубеївського роду. Крім Петрушки ви не маєте жодної рідні. І я не знаю, кому належатимуть ваші багатства в Малоросії. Я вірю, що династія Романових воцариться на всєя-всєя-росейському престолі.

лі. Тоді вам, як достойній наслідниці великих багатств, поставлять залізний пам'ятник. І Петрушці залізний. Тільки мені (він почав нервово плакати) нічого не поставлять, бо я... бідний.

Драгун Болбесін знову випив. Не жуючи, проковтнув кусник солоного огірка. Розчулена Олімпіада Феофановна Кочубей вийняла з шафи Александра Сергієвіча Пушкіна—запиленого, засидженого муҳами поета поклала на стіл. Стрічку потягнула—книга розкрилась. Ніби збираючись молитися, склала перед собою воскові, висохлі від безділля, руки, почала читати:

“Богат і славен Качубей,
Єго поля необозріми...”

—Ви плачите, мадам Кочубей?—запитав драгун Пахом Болбесін.—Сльози змивають бруд з душі, як дощ пил з шибок. Плачте, мадам, і чим р'ясніше сльози бігтимуть по ваших морщинах, тим ліпше для вас. Ви плачте, мадам, а я тим часом ще чарчину вихилю. Були часи, були Романови, була матушка—Рассея, а тепер все забрали жиди... Молотов—жид, Маленков, Маліков—всі жиди сидять на всеяроссейському престолі разом з малоросами.—А ми, благородні велікороси, на еміграції... Я дивлюся на вас, Олімпіада Феофановна, ви найблагородніша жінка зі всіх мною бачених. Не зважаючи на свої вісімдесят років, ви фарбуєте губи, нігті, брови, вії, щоки... Одним словом—ви фарбуєте геть все, що можна пофарбувати. Ви тримаєтесь молодо і, головне, любите п'єсів.

Хтось постукав. Олімпіада Феофановна трохи збентежено:

—Мій сусід україонець, самостейнік. Він щодня перевертає все, що я маю в животі. Ах, як він мене мучить! Прошу-у-у-у!...

—Доброго дня, пані Кочубей. Вибачте, я не говорю “достойна” тому, що вся ваша достойність заслуговує пошани від поважніших осіб, ніж я. Я вже прочитав, і повертаю вам “Новоє русскoe слово”.

—Пане, я вас не знаю, але ви мусите не забувати, що говорите з глибокодушною і добродушною дамою Кочубей, яка любить псів,—сказав драгун Болбесін.

—Нездатні любити людей, закохуються в псів. Я ненавиджу псів. Я люблю людей,—відповів пан Пшениця.

—О, це свідчить про те, що ви погана людина. Жорстока людина. Вся наша велікороссейская інтелігенція любить псів і котів. І всім відома своєю сердечністю.

Пан Пшениця спокійно:

—Тварин можна шанувати. В пані Кочубей висить на стіні великий образ Петрушки в позолоченій рамі. І пані думає, що це велика радість для Петрушки. Коли вона так думає, то чи здатня вона взагалі щось думати. Гляньте—на шиї в собачки брудна мотузочка, а за вухами він має стільки бруду, що сміло можна садити горох. Пес не потребує малюнків, поцілунків, всяких поверхових пестощів. Вистарчає людянного ставлення. Треба любити собак на віддалі одного метра від себе. Треба робити так, щоб собака жив для людини, а не людина для собаки. Сьогодні ми є свідками збоченої епохи: починається період собаколюбства і людоненависництва. Людина втра-

чає довір'я до людини. Людина перестає вірити в дружбу з людиною. Людина зневірюється в любові. Не находить розради для своїх скривдженіх почуттів. Собаколюбство вважається достойністю високопоставлених осіб. Бридко, бридко, панове!

—Ви проти собак?—запитав драгун Болбесін, посоловілими очима глянувши на свого учня Петрушку.

—Ви мене фальшиво зрозуміли. Я проти собачого культу. Я проти псачого культу, який сьогодні широко поширюється на ґрунті людського морального занепаду. Ви знову: собака—друг людини. Ах, мої Боги, яка велика честь для людини, що вона вдостоїлася придбати такого друга! Коли я скажу: людина друг людині, звучить і не цікаво, і не модерно. Повірте, що собака не любить людину. Вона любить двоногу істоту, що дає їй смачну їжу. Коли б орангутан виконував функцію хлібодавця, собака любила б орангутанга. І перегризла б горло людині, як своєму невідомому ворогові. Інколи собака, бачучи, що її пан помер, засумує, відмовиться їсти, і сама гине. Знову це трапляється тому, що собака, відчувши свою безпорадність і попавши під вплив призвичаєння, залишається вірною сама собі. Ідуть вівці над річкою. Одна з них упала і втопилася. За нею всі вівці починають скакати, і топитися. Скажете, з високої і жертвенної любові! Ні, просто з өвечої психології. Голубка зажурившись за голубом, гине. Прошу, не ображати. Людина, зажурившись за здохлим собакою, помирає, або ще тірше—кінчає життя самогубством! Ви оправдуєте цей вчинок? Ні? Знайти ви проти фізичного самогубства. Чим же воно страшніше морального?

Олімпіада Феофановна Кочубей закрила очі. Два рази сідала в крісло і підіймалась. Густо ціувала Петрушку в носик. Нарешті не витримала:

—Ах, я не можу. Вже вечоріє. Я піду з Петрушкою в сад. Я вам говорила, що цей самостейник перевертає все в моєму животі.

Гості лишилися. Мадам Кочубей ішла широкою алеєю. Петрушка біг позаду. На розі будинку він підбіг до однієї сліпої людини, що з безнадійним виразом сиділа, підібгавши ноги. Безлюдно. Петрушка обнюхав кашкет, що лежав з копійками. Взяв у зуби і поніс до своєї господині, яка сиділа на лаві під кущем...

—Петрушка, мій Петрушка, де ти взяв?—ніжно Олімпіада Феофановна Кочубей. Глянула: мідянки і сріблляники лежать. Скориставшись відсутністю людей, які її знають, як високорелігійну і всемилостиву даму, вона спокійно сріблляники забрала. Віднесла кашкет до сліпого. Поклала біля ніг. Пристояла, вийняла з кишені мідянник, і до якогось прохожого:

—Гляньте, бідний сліпець, напевно цілий день сидить тут. Нещасна людина, не очі, а рани якісь. І слізози біжать, і...

Олімпіада Феофановна Кочубей, сівши на лаві, тримала на руках Петрушку, промовляючи:

—Я тобі завтра свинячих вушок куплю. Ти будеш у мене вчений...

Після вечірньої променади поверталась до дому. Гріла в руках холодні і приємні сріблляники... Сусіди, що стояли біля парадних, зняли капелюхи, побачивши високодостойну наслідницю “палей необаз-ріміх”...

Мюнхен, літо, 1947.

ЗМІСТ

Щаслива Оля	3
Сліпець	9
Голодні	15
Мати	21
Дитяча усмішка	30
Олена	35
Глухонімий пропагандист	45
Два мішки землі	51
Усмішка	58
Любов Богунська	67
Спеціяліст	84
Відмичка	94
Інтимна справа	103
Скандал	114
Любов і антикварна річ	131
Батько	140
Добродушна	147

КНИГИ ТОГО Ж АВТОРА:

1. "Україна, як пляцдарм правди і героїзму" (публіцистика, 1956).
2. "На суд Історії" (публіцистика, 1956).
3. "Про большевицький фашизм" (публіцистика, 1957).
4. "Проблеми демократії" (публіцистика, 1957).
5. "Духові предків молитви" (релігійно-філософські містерії, 1957).
6. "Будні нашої епохи", том 1. (повість, 1953).
7. "Будні нашої епохи", том 2. (повість, 1953).
8. "Люблю", поезії, 1958.

Готові до друку:

9. "Записки геніяльної дитини" (новели).
10. "Орден синів Дніпра" (роман).
11. "Україна—Землі Прометей" (поема).
12. "Йосип Сталін" (істор. роман).
13. "Підземелля" (драми).
14. "Чорна земля" (кіно-повість).
15. "Релігія і жидівська Історія" (філософ. трактат).
16. "Іду" (поезії).

Шановний Читачу,
даруючи Тобі свої нові твори, мені особливо приємно згадати дорогі
імена: І. Болехівський, С. Д., М. Сус, П. Ніньовський, І. Ільків, І. Кар-
патський, П. Пауш, С. Стасюк, І. Парубій, П. Мацюк,—і висловити їм
почуття щирої подяки за фінансування видання цієї книжки,

Лев Т. Орлигора.

**Відгуки, зауваження, побажання і питання можна слати на адресу
автора:**

**Lev T. Orlyhora,
Box 147. P.S.E., Toronto, 4. Ont., Canada.**

